

LESTYÁN SÁNDOR

*PEST-BUDAI
REGÉLŐ*

OFFICINA 1940.

REGÉLŐ Pest-Budq szerelmese, s bízvást reméli, hogy az olvasó is, kinek jóindulatáért esd, egy le-
tűnt világ szép divatja szerint. A regélő szereti a város régi köveit, múltjának emlékeit és szereti az új köveket is, melyek betolakodtak a régiek közé. A római parton áll és a custosra gondol, aki hajdan a castrum falánál őrködött. A belvárosi uccákon sétál és az árvízi hajóst látja, aki a didergő hajléktalanok alatt süllyedező dereglyét kormányozza, egyre távolodón az óratornyos dunaparti Városháza környékéről, ahol jeges tengerár ostromolja a házakat. A Várban Zsigmond király Friss palotájának és Mátyás Kincses Budájának nyomait keresi. A bástyán Petneházy hajdúi és a fehérszakállas Abdi basa janicsárjai viaskodnak előtte, a Koronázótemplom mecsetté van átalakítva, ormán félhold ragyog, s a rommálövődözött falak között szelíden mosolyog a Szűz Mária-szobor. A Szigeten furcsa muzsika szól, de a regélő Boldog Margit királykisasszonynak és a szentéletu apácáknak zsolozsmáját hallja a tölgyek alatt, ahol egykor Arany János is álmodozott. A Kossuth Lajos uccából átvág a Rákóczi útra és azt hiszi, hogy a Hatvani kapu boltozata borul föléje. A Dunán a régi Hajóhidat látja, a Városligetben Vekszlehner

Sebestyénnek, az első mutatványosnak bódéja csalogatja, a Vérmezőn Martinovics bitójának árnya kísérti és a Városmajorban a haragvó Ördögárok szennyes, tavaszi áradata hullámzik a lába előtt, már-már elöntve Kuny Domokos budai kerámikusmester műhelyét... A regélő a régi kapukat bámulja, s a mohosodó kőszenteket, besomfordál öreg, macskaköves udvarokra, sárgult, szüette főlíánsokat olvas, kopott metszetekben gyönyörködik és fakó térképeket vizsgál nagyítóüveg alatt, lázasan kipirult arccal... Az évek során sok emléket, érdekességet gyűjtött össze Pest-Buda múltjából és most ezekről regél. A rege néhol egy kicsit történelem, másutt a művészettörténettel kacérkodik, de mindig csak annyira, amennyit az időbeli folytonosság, a háttér megvilágítása és az élénkebb szemléltetés kíván.

I.

PEST-BUDA MÚLTJÁRÓL a tudósok és a régészek mindent felkutattak és kiástak, mégis kérdójellel kezdődik. A „Buda” és „Pest” nevek eredete és jelentése rejtély, s nyilván az is marad örökre. A balparti és jobbparti városrészt hajdan egyformán Pestnek nevezték. Bizony, ez furcsán hangzik, mégis így van. A balparti, mai Pest egykor szigeten feküdt, hát ezt ki hinné? A Dunának a Margitsziget alsó részétől a volt Rákos-árok mentén megvetett ágya alkotta ezt a szigetet. Veszély idején, támadás esetén a sziget biztos menedéket nyújtott, békés időkben pedig a rév hűségesen szolgálta a települő halászokat és révészeket. A balparti Pesttel egyidőben alapították a Gellérthegy és a Várhegy közötti völgy-szorosban a jobbparti Pestet is, a későbbi Kispestet, (nem szabad összetéveszteni a mai Kispesttel!) majd *No vus mons Pestiensis*, mely aztán királyi székhellyé lépett elő és Buda lett.

A „Pest” szó értelmét egyesek jazyg, mások szláv szóból magyarázzák. Oláh Miklós szerint „Pest” szláv nyelven: kemence, ami érthető is, hiszen a város környékén mészégető kemencék vannak. Jankovics Miklós is a kemence mellett kardoskodik, de a füstölgő Gellérthegyet mondja kemencének, melyből meleg víz csurog. „Pest” egyébként a magyar nyelvben is kemencét jelent, a székekelyek ma is használják. Ha azt mondják: „Pest mögött”, az annyi: a kályha mögött, vagyis a sutban. A honfoglaló magyarok a füstölgő Gellérthegyet azonosították a kemencével, s a környékén létesült települést elnevezték Pestnek. A beköltözött németek ismerték a szó jelentőségét és átfordították Ofen-re. Salamon Ferenc az ó-szlávok „pest”-jével magyarázza az elnevezést, eszerint az értelme hegy és barlang volna. Van aki a latin *Pessulus* (zár, kulcs) szóban keresi a titok nyitját. A Gellérthegy természetes zárókulcsa volt a római *Aquincum*nak, s ebből keletkezett a név. De a *Pestis* szóból is eredhet, ami latin nyelven veszedelem. A vén Gellérthegy elég veszedelmet rejtett magában néha-néha megújuló rázkódtatásával, szikláival, s lenn a Dunával, ha a vihar felkorbácsolta a folyó hátát. Talán emiatt a veszedelem miatt épült *Aquincum* a mai óbudai völgyben és nem a Gellérthegy, vagy Kelenföld környékén. (Az

igazság kedvéért és a Gellérthegy tekintélye szempontjából nem szabad itt elhallgatni, hogy a XVIII. században földrengés rémitette Pest-Buda lakóit, sőt a XIX. században is észleltek kisebb földrengéseket mindkét városban.)

A sokféle magyarázatba szinte bele lehet kábulni. Egy bizonyos: a „Pest” elnevezés rejtélye fennáll és a hozzáfűzött okoskodások bizony gyengék, erőltetettek. Gömöri Havas Sándor főleg azokra haragszik, akik szláv eredetűnek mondják. De azt, hogy milyen eredetű és mit jelent, ő se tudja megmondani.

A „Buda” név jelentése sincs tisztázva a szigorú tudomány előtt. Kézai Simon krónikájában Attila testvérétől, Budától származtatja, de azt Priscus Rhetor szerint BLédának hívták, márpedig Priscus Rhetor jobban ismerte Attila családi viszonyait mint Kézai mester, hiszen a hun fejedelem udvari krónikása volt. A szláv „voda” szóból sem eredhet, ezt átlátszó és könnyen cáfolható pán-szláv koholmánynak tartják. Buda egyébként sem szláv, hanem kelta gyökszó, ami házat, kunyhót, tetőt jelent. Ez megint kézenfekvő magyarázat lehetne, igen ám, de amikor a honfoglaló ősök a hajdani Budát megpillantották, ott nem holmi kunyhók és bódék, hanem kőből készült, nagy római épületek álltak. Akkor hát mi az elnevezés legvalószínűbb eredete? Ezen a téren Buda mégis szerencsésebb helyzetben van, mint Pest. XI. és XII. századbeli oklevelekben, a váradi regestrumban és az esztergomi székesegyház okmánytárában gyakran fordul elő a „Buda” személynév. „Pest” értelmén hiába is törjük a fejünket, ami azonban Budát illeti, azt kell legvalószínűbbnek tartanunk, ami mellett Horváth István foglalt állást először, hogy a Bud, Buda személynévből ered. A rejtély csak az, hogy ki volt, ki lehetett ez a Buda? Azért tudomány, hogy alkalmat adjon a vitákra, azért vannak a tudósok, hogy vitatkozzanak. Döntsék el ők egymás között, hogy a sok Buda közül Egruth fia, Gizella királyné futárja, vagy II. Béla főispánja, esetleg egy negyedik, vagy ötödik, a mai Buda keresztapja. Akárki volt is, Budának kezdetben csak a mostani Óbudát nevezték. Buda akkor lett Buda, mikor királyi székhellyé emelkedett.

Véglegesen Zsigmond király idejében sajátította ki magának a két városrész a két külön nevet. A balparti Pest önállóságát féltette, mert a jobbparti testvér kezdett tollasodni, holott kezdetben megfordítva volt. A balpart követelte az elkülönülést és tu-

lajdonjogot formált a Pest névre. Meg is kapta egy kis ügyességgel. Zsigmondnak ezer forintra volt szüksége. A budai polgároktól kérte, de azok nem tudták összehozni. Pest megneszelte a dolgot, s rohant az ezer forinttal a királyhoz. Cserébe azt kívánta, hogy bíráját és hat tanácsnokát saját polgárai közül választhassa ... Ezer forintot vette meg Pest Zsigmond királytól önállóságát, különválását. Szabad királyi város aztán tulajdonképpen csak Mátyás idejében lett.

Így élt egymással szemközt a Duna két partján a két város, egészen addig, míg egyesült.

Széchenyi István gróf 1829-ben azt írja Zichy Júlia, férjezett Hunyady grófnőnek, hogy Magyarország szíve Pest és Buda, vagy ahogy egy angol barátja nevezi: Budapest. A legnagyobb magyar, aki a két város egyesítéséért oly sokat és olyan lelkesen buzgólkodott, mégis Honderú néven akarta Pestet és Budát összeházasítani. Tetszett neki ez a szó, az egész magyar hon derűjét látta az új főváros megszületésében. Nem gondolt arra, hogy Pest és Buda akkor már a magyar történelemé volt, s változatos, egyszer farsangos, más-kor gyászos sorsa ilyen néven ismertette meg a világ előtt is. Ragaszkodott a Honderú elnevezéshez, amíg egyszer Eötvös József báró tréfásan megjegyezte, hogy a franciák Honte des rues-nek fogják érteni. Ez a szójáték több volt minden érvelésnél. Egy angol ejtette ki, de Széchenyi István hozta nyilvánosságra először ezt a szót: Budapest. És a szó rohamosan terjedt, népszerűsödött. A Honderú Petrichevich Horváth Lázár társadalmi és divatlapjának címe lett, jobban is illett oda, ahová ez a híres pesti arslán, egyébként Széchenyi István lelkes rajongója kisajátította. Viszont Kossuth Lajos az 1840-es évek elején már Budapestért küzdött, mint a nemzet fővárosáért.

A két város továbbra is farkasszemet nézett egymással és élte a maga külön-külön életét. 1849 június 24-én a forradalmi magyar kormány elrendelte Pest, Buda és Óbuda egyesítését, Budapest néven. Sajnos, Világos megakadályozta a szép tervet, a házasság még nem volt törvényes, holott már állt a Lánchíd is, mely az eljegyzést szentesítette.

Sok víz folyt le még azután a Dunán, Széchenyi Hídjának karcsú íve alatt, amíg 1873-ban Budapest, az egyesített főváros megszületett.

KELTÁK ALAPÍTOTTÁK Budapestet, a Krisztus születése előtti évszázadban és ezt a nevet adták neki: Ak-ink. A szó bővizet jelent. Legősibb emléke a fővárosnak természetes kincse, a sok forrás, mely bőségesen adja a gyógyítóerejű melegvizet. Évszázados viharok zúgtak el Pest és Buda felett. Látott tatárt, törököt, vasasnémetet, pusztította tűz, víz, döghalál. Arca százszor és százszor változott, csak a források nem apadtak ki, az örökélet forrásai ezek!

A kelták a Dunamentén ütötték fel sátorfájukat, ami így nem is egészen helyes, hiszen faházakban laktak. Budától Eszékig övük volt a Dunántúl, melynek földje bizonyára elfeledtette velük első hazájukat, a mai Franciaországot és a cseh-vidéket. Nemcsak állatot tenyésztettek, nemcsak a földet művelték, hanem iparral és kereskedelemmel is foglalkoztak, azonkívül kőfaragóik, szobrászaik is voltak! Óbuda határában és a Gellérthegy körül sok emlék került napfényre az ásatásoknál Budapest első telepítőinek életéből. (Bár kétségtelen, hogy már az őskorban is lakott terület volt, s az állatoriasok mellett ember is tanyát vert környékén.) A kelta sírokban szerszámok, ékszerek, vert-pénzek aludták álmukat, amíg a *régészek* fel nem tárták a lelőhelyeket. A gazdag kelta urak mellé kocsijukat és kedvenc lovaikat is eltemették. A polgár ezt nem engedhette meg magának, de legalább sírkövére odavesték kocsiját és lovát.

Ak-ink volt a kelta település kormányzati székhelye, egyberj, végvár is, különösen a Duna-Tisza közén tanyázó jazygok támadásai ellen. A jazyg harcosokkal szemben még csak állták: az ostromot a jó kelta vitézek, de a Krisztus születése utáni első évszázad második felében már a rómaiaké volt Pannónia, a mai Dunántúl. Onnan aztán csak egy lépés vezetett Ak-ink városáig.

És- ezt a lépést Flavus Vespasianus császár légiói meg is tették, diadalmasan.

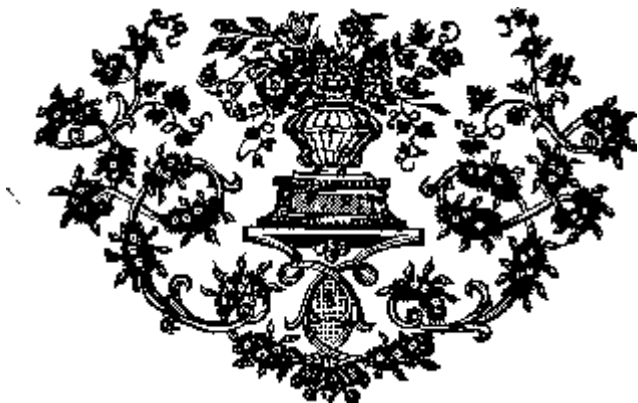

A RÓMAI EMLÉKEK itt vannak a szemünk előtt, az ásatások leleteiben és a múzeumokban. Pannóniának tartományi főváros kellett és Ak-ink helyén megszületett Aquincum. Ez a szó is melegvizet jelent. A kelták csendes megadással törődtek bele a változhatatlanba. A rómaiak a világ urai voltak. Beolvadtak hát közéjük, felvették szokásaikat, megtanulták nyelvüket és hamarosan eltűntek a nagy forgószínpadról, melyet másképp földgolyónak is neveznek. Aquincumba Rómából hoztak katonákat és polgárokat, őt országút központja lett, katonai és polgári részre oszlott. A polgárok városa a most is beépített Óbuda területe volt, a katonáké az amphiteátrum környéke, le a Dunáig. A két városrészben minden megvolt, ami az ősi római kultúrát jelentette. Fürdő, vízvezeték, fűtőkamra, Mithra temploma, pompás út, vásárcsarnok, kőből épült házak sora, sétány, mulatóhely és cirkusz, medvével,-tigrissel, orszlással és gladiátorokkal. Kézművesek, kereskedők, földművelők, művészek szorgoskodtak a városban, mely gyorsan emelkedett. Virágzó *életet, jólétet* árul el minden, minden, amit a rómaikori ásatások felszínre hoztak. Az életet a halál örzi meg számunkra, elpusztíthatatlan emlékekben. Az aquincumi római sírok és temetők leletei mesélik el a második légió katonáinak egykori életét és az aquincumi polgárét is, gazdagét, szegényét, polgármesterét, agyagedényégetőét egyformán. Az archeológia olyan tudomány, mely egy cseréptöredékből, egy bronzfibulából kötetekre való mondani-valót hámoz ki. A regélő most ezt a módszert kisajátítja és egy Aquincumban kiásott sírkömláda rövid feliratában mutatja be a váró? akkori életét. A verses latin felirat magyar fordítása ez: „Lezárva e kőben fekszik Sabina, a jámbor, drága feleség, művészetekben jártas lévén ő az egyedüli, felülmulta férjét. Kedves hangja volt, ujjjaival pengette a húrokat, de hamarosan elragadva hallgat. Harminc esztendőt élt, óh jaj, öttel kevesebbet és hozzá három hónapot és 14 napot, ő maga örökké fennmarad, a vízi orgonát kezelő nép körében tekintéllyel és nyájasan uralkodott. Légy boldog, bárki olvasod ezeket, őrizzenek meg az Istenek és jámbor hangon kiált: Isten veled Aelia Sabina! Titus Aelius Justus víziorgonás, a II. Légió

adjutrix tiszteletdíjas katonája állította feleségének.” A boldogtalan férj kiszolgált katona volt és a víziorgonát kezelte. Hitvese, Sabina, dalolt, s a húrokat pengette. Így éltek ők Aquincumban, így, s ehhez hasonlóan éltek nyilván a többi Sabinák és Titusok is. Egy másik felirat, melyet kiásott arany fülbevalóról olvasunk le, Aquincum lakóinak világfelfogását, életszemléletét őrizte meg számunkra, görög szavakkal: „Akármit is beszélnek, a beszéddel nem törődöm. Te szeress: javadra válik.” A két felirat mindent elmond a város életrajzából, s ami még hiányzik, azt elmondják a legapróbb, legjelentéktelenebb ásatási leletek is: egy-egy ólomcsődarab, amilyent a római vízvezetékeknél használtak, vasrúd, kampós végekkel, mely halászszerszám volt, cserépkorsó, tál és edény, fedővel, illatszeres üvegecske, bronz karikagyűrű, fogantyú és szögfej, téglák, ékszerek, gyöngyök, ruhakapsok, pénzek, érmek, fogadalmi oltárkövek, útjelző oszlopok, Pallas Athene márványszobra, egy ifjú leány kőbefaragott feje, kéziszerszámok, színes mozaiklapok, festett faltöredékek. Jólét, gazdagság, szórakozás, munka, szerelem, katonáskodás — a római világbirodalom erejének és hatalmának dunamenti végvára volt Aquincum, mellyel szemben, a folyó balpartján egy kisebb város is keletkezett, azt Trans-Aquincumnak hívták. A két város közt hajóhid állt, azon keresztül bonyolították le a dunán-inneni és dunántúli-kereskedelmet. De a balparti Aquincum katonai őrhely is volt, harcokat is látott. Ennek sok bizonyosága közül művészettörténetileg legbecsesebb az a rómaikori, barbár, aranyozott ezüstlemezekkel bevont, ékköves vassisak, mely az Eskütéri-híd építkezésénél került elő, a pesti oldalon, mikor a pillér készült. (Hasonló sisak hazai leletben nem is fordul elő, hacsak az az arany-sisak nem volt ilyen, amit Alpáron találtak a XIX. század elején. Ezt a sisakot egyideig tyúkítónak használták, aztán megvásárolta egy füttyülős ószeres, s ettől kezdve nyomaveszett. Érdekes, hogy Alpáron az 1850-es években ismét találtak egy arany-sisakot. Ezt már egyenesen bevitték a Nemzeti Múzeumba, ahonnan Kubinyi Ágoston igazgató felvitte Budára, hogy bemutassa Albrecht királyi hercegnek, aki akkor Magyarország kormányzója volt. Az audiencia alatt a sisak szórén-szálán eltűnt.) A balpart egyéb rómaikori régészeti emlékei is egyrészt az Eskütéri-híd, másrészt az új piarista épület munkálatai közben kerültek elő, de az Erzsébet királyné-emlék

és a Petőfi Sándor-szobor környékén felbukkannak állandóan. Egy nagyobb római castrum volt itt, s fürdő is természetesen. (Ezt később a törökök is üzembehelyezték.) Mégis mindez nem cáfolja meg, hogy a rómaiak igazi városa a Duna jobbpartján volt. Trans-Aquincum nem volt olyan egyenrangú élettársa túloldali testvérének, mint később Pest Budának. Elsősorban katonailag védte a jazygok ellen, mint előretolt hadászati állomás.

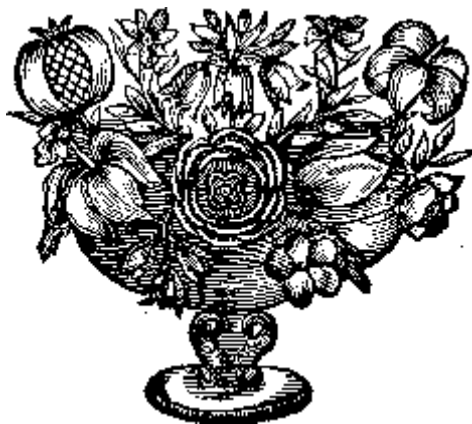
A Krisztus születése utáni IV. században terjedt el Aquincum lakói között a keresztény vallás. Akkoriban Európa népei már 3 hunoktól reszkettek, akik Keletről elindulva nyakukbavették a világot. Hárem évszázadon át éltek a rómaiak Aquincumban, élvezték minden istenadta előnyét, s ha kellett, vérüket ontották érte. Aztán megjelentek a Duna partján az apró lovak hátán száguldó hún harcosok és aránylag könnyűszerrel meghódították Pannoniát.

ATTILA HUN KIRÁLY nevével kapcsolatban olvasunk utoljára Aquincumról, Sidonius Apollinaris említésében, 458 táján. Pedig Attila akkor már nem is élt és az Aquincum név még mindig nem merült a feledés homályába. Jól megalapozták hírét, becsületét a rómaiak! Azok a történetíróink, akik a hun-mondák alapján dolgoztak, Sicambriának, Ecelburgnak nevezik Budapest húnkori őseit. A monda szerint Attila székhelyét Sicambriában tartotta, s amikor onnan hódítóútra vonult seregével nyugatnak, otthonhagyta testvérét, Budát. (Mi csak mosolygunk a mesén, hiszen tudjuk, hogy Blédának hívták!) Buda aztán Sicambriát a maga nevééről nevezte el. Mikor Attila visszatért a hadból, a vakmerő testvért megölette, s megparancsolta népének, hogy a várost az ő nevééről Ecelburgnak hívják. Haragjától rettegve, a németek engedelmessé váltak, de a hunok továbbra is kitartottak a Buda elnevezés mellett, iszony ez így csak az ifjúsági olvasmányokban állja meg a helyét. Több benne a regényesség, mint a valóság. Attila nem is lakott a Duna mellett, valahol Szeged, Szentes tájékán építtette fel fából készült hajlékát. (Egy-két régész-kutató most is ott keresi sírját, illetve az aranykoporsót!) A németek, jobban mondva a góthok, mégis Ecelburgnak hívták Aquincumot, a Niebelung mondakör is így említi, kétségtelenül Attila váaraként, hiszen Attilát ez a mondakör Ecelnek nevezi. Erről az Ecelburgról, (mely Etelvár néven sehol sem szerepel, ez csak késői, nagyon késői fordítás!) a hunok idejében édes-keveset tudunk. Anonymus, Kézay Simon és Thuróczy krónikái szerint Ecelburg Attila városa. Anonymus még hozzáfűzi, hogy a hun király a régi római épületeket, melyeket ott talált, helyreállította és a várost erős kőfallal vette körül. Béla király névtelen jegyzője bizonyára túloz, mikor erről beszámol. Valószínű, hogy Aquincum római maradványait a hunok átvették, már csak azt, ami nem pusztult el az ostromban. Az Amphiteátrumot és a fürdőket nyilván istállóknak használták, hiszen fontosabb volt nekik lovaik gondozása, mint a cirkuszi játék és a jó, finom langyos fürdő. Városfejlesztésre, városépítésre a hunok nem igen gondoltak, nem is értettek hozzá, nem is volt rá idejük. Attilának se volt szüksége ki-

rályi otthonra, az ő igazi otthona a könnyen szétszedhető és hordozható sátor volt, a folytonosan változó harcmezőkön, mindig más és más ég és csillagzat alatt. A római castellumot esetleg átmeneti szállásul használhatta, de se városra, sem zárt kőfalra nem volt szüksége! sem neki, sem harcosainak, hiszen övék volt a félvilág és az egész világot meg akarták hódítani. Azt pedig királyi kastélyból, -zárt kőfalak közül nem lehet. Azt csak lóháton lehet, nyeregből, dárdával, kopjával, íjjal és nyílvezzővel!

Elégedjünk meg hát annyival, hogy a római Aquincum neve Attila emlékére Eczelburgra változott, s az is maradt a góthok, avarok, frankok, sőt a honfoglaló magyarok idejében is. Mert Attila halála után (ez már történelem) fiainak egyenetlenkedése miatt a hűn birodalom dicsősége hanyatlani kezdett. Széthúzás ütötte fel a fejét Attila halála után a hunok között, s mintha csak erre vártak volna a góthok megjelentek, de félszázadig sem maradtak utánuk az urak Pannoniában, Eczelburgban. Az avaroknak engedték át a hatalmat akiket másfél évszázaddal később Nagy Károly, a frankok hatalmas királya semmisített meg. A frankok pannóniai uralmának aztán az a hadjárat vetett véget, mely a magyar történelmet indította és így nevezzük: honfoglalás.

A KIRÁLYNÉK VAROSA, ezt a szép nevet viselte egykor Óbuda, mely a honfoglalás előtt a hún fejedelem Sycambriájának székhelye volt. A vár, melyet Attila Sycambriában talált, talán egy épségben maradt castellum lehetett, talán csak egy nagyobb fajú római villa, ilyenek nyomait többször megtalálták JL-Bécsi* utat szegélyező dombtetőkön. Anonymus szerint aztán, amikor a honalapító Árpád fejedelem átkelt a Dunán és bevonult Attila királyi városába, ott találta a királyi palotákat, bár egy részük romokban hevert. „És naponként vendégeskednek vala Attila királyi palotájában, sorjában ülve és a kobzok és sípok minden zengései és édes hangjai, a dalnokok mindenféle énekével zengnek vala előttük. Étél-ital a vezérnek, s nemeseknek arany — a szolgáltnak és póroknak ezüst edényben hordanak vala... és gazdagon és fényesen élnek vala minden hozzájuk jövő vendégeikkel... Akkor Árpád vezér és övéi Örömiükben húsz napig maradának Attila király városában, s Magyarország minden vitézei a vezér előtt paripára ülve, pajzzsal, majd mindennap bajtvívnak vala, min Árpád vezér igen örvendezek és minden vitézeinek különféle ajándékokat ada, aranyban, ezüstben, s egyéb vagyonokban.”

Az ősi Óbuda eltemetett köveit az ásások hozták napvilágra. Ezek elmondják, hogy az Árpádok nem tudtak elszakadni Etele, várától, Árpád sírjától. Mert a hagyomány szerint Árpád vezért itt temették el, a hajdani Fehéregyház földjén, csak éppen azt nem sikerült máig sem megállapítani, hogy Óbuda melyik része volt annakidején Fehéregyház. Évtizedek-óta nyomozzák ezt az archeológusok és ai tudósok. Az Árpád-ház kihalása vetköztette ki ősi dicsőségéből Óbudát. Etelvára lassan elmúlt, a magyar királyok udvara egyre nagyobb szerepet játszott Európában, több pompára, tágasabb, fényesebb palotára volt szükség és a budai Várhegy elhódította a szerepet. Nagy Lajos édesanyjának ajándékozta Etelvárárt és ettől kezdve Óbuda a királynék városa. Ciliéi Borbála, Zsigmond második felesége Bécsből hozatott tégláégető munkásokat, hogy az öreg palotát rendbehozza, de nem sokáig lakhatott benne, mert haladkló férje fogságba vetette s a kastélyba mostoha lánya, Albert

király hitvese költözött. Szilágyi Erzsébet nem volt királyné, de Mátyás anyja volt, s ezen a jagon ő is itt lakott. Eleget veszekedett a várért Podiebrád Katalinnal, fia első feleségével, aki nászajándékba kapta felséges urától. Szilágyi Erzsébet után özvegyen maradt második menyé, Beatrix parancsolt Óbudán, s a királynék várának utolsó gazdája II. Lajos felesége: Mária volt. A mohácsi csatával veszett el Etelvár is, a török idők után senki sem érdeklődött utána, tönkrement, rommá lett, köveit sem őrizték meg, de feljegyzés sem maradt arról, hol volt pontosan? Ma is találgatják egykori fekvését. A legvalószínűbb, hogy Kiscell dombján állt, onnan uralkodott az óbudai síkság felett.

Amitől a most eltűnedező Óbudán búcsúzni kell, az mind sokkal későbbi emléke a királynék városának. Amit most rombolnak le az újjászületés érdekében a csákányok, az többnyire törökkori maradvány. De az ilyen is ritka már, hiszen nemcsak az évszázadok, hanem háborúk, tűzvészek, árvizek is pusztították. Az öreg, halálraítélt Óbudának jutott minden pusztító-elemből elegendő. Csodák-csodája, hogy még áll a plébániatemplom, továbbá a kiscelli kastély, mely egykor trinitárius-templom volt és a külön Schmidt Miksa hagyatékából a főváros tulajdonába került, hogy múzeumnak rendezzék be. Külön gyönyörűség a Flórián-téren a fogadalmi oltár, a Szentlélek-téren a Szentháromság-oszlop, egy-egy faragott kapubejárat a Lajos uccában az empire-ízlés hazai megnyilvánulásában, s az a primitív kőtábla a roskadozó házfalban, mely az 1838-as Duna-áradás „vízmagasságát” hirdeti német nyelven.

Az 1700-as években Óbuda a Zichy grófoké volt. I. Lipót császár az 1659-ik évben írta az adománylevelet, mely jogilag gróf Zichy Istvánnak juttatta a királynék városát, de akkoriban a török volt ott az úr, s a család csak Budavár visszafoglalása után vette valóságos tulajdonába. Szép kastélyt építettek Óbudán Zichyék, ma is ott áll a Szentlélek téren, nemes barokkdíszzeiből sok minden megmaradt. Amikor megszűnt grófi palota lenni, előbb katonai ruhatár lett, aztán dohányraktár. Gróf Zichy Miklós özvegye, Berényi Erzsébet grófnő az óbudai uradalmat évi tizenhatezer forint vitalicium fejében a magyar királyi kamarának engedte át. Óbuda koronauradalom lett. 1850-ig Pest megye hatósága alá tartozott, akkor Buda szabad királyi város kiegészítő részévé lépett elő, hogy 1873-ban aztán Budapest fővárosba olvadjon. Ettől

kezdve nagy gondot okozott a Közmunkatanácsnak, hogy az egyesítés ne csak papiros maradjon. Ott volt mindjárt az „óbudai szoros”, a Császárfürdőnél, jobbanmondva a Császármalomnál, mely a harcias középkorban jól jött, hogy Budától elválassza, de olyan keskeny volt, hogy az egyesítés után még a lóvasút sem tudott közlekedni rajta. A milleneumra készült el a Császármalom tavának beboltozása, a mederpilléreket betonnal vonták be, meg is ijedtek munkaközben, hogy a lefolyó csatorna nyilasának betonozásával elapad a Császár-fürdő és a Lukács-fürdő értékes forrásvize. Szerencsére a boltozás jól sikerült, a források ismét visszanyerték vízbőségüket. Az „óbudai szorost” a Közmunkatanács tehát áthidalta, s ettől kezdve megindulhatott Óbuda lassú szabályozási munkája, mely az újjászületéshez vezet és a hajdani királynék városát a polgárok városává alakítja át.

MAJD FEKETE VASÁRNAP gyászos, véres eseményei után született meg a mai Budavár öse. Ez a fekete vasárnap 1241 március 17-ike volt, amikor Pest falai alatt a szállingózó tatárok megjelentek. IV. Béla még táborba sem szállt a fenyegető ellenség ellen, csak Ugrón kalocsai érsek rontott ki egy kis csapattal Pestről, hogy a tatárokat visszaverje. Nem bírt velük. A nyílzáporban elestek a jó magyar vitézek és az érsek negyedmagával menekült hátra a királyi seregekhez. Aztán a Mohi pusztán verve voltak a király hadai. Az ellenség elől futamodok Pesten kerestek menedéket. Erősíteni kezdték a várost, árkot ástak, sáncot emeltek, védősövényt fontak. Mit használt ez a tatárhorda túlerejével szemben? Semmit. Három napig állta Pest az ostromot, majd az ázsiai had betört a városba. Gyilkoltak, pusztítottak. A Domonkosok kolostorában, mely a Duna partján állt, (azon a környéken, ahol ma az Angol kisasszonyok temploma van) tízezer ember égett halálra. Patakokban folyt a vér az uccákon, a kis tereken hullahegyek tornyosultak. Akkor még Pesten túlnyomóan fából épített házak sorakoztak egymás mellett, bár egyiket-másikat palotának nevezték. (így „palotában” gyilkolták meg ai kunok ellenségei Kötöny királyt is, abban a palotában, melyet IV. Béla jelölt ki számára pesti lakóhelyül.) Három napig tartott az öldöklés. Kálmán herceg, a király öccse, néhány hívével átkelt a Dunán, így megmenekült. De Buda falai sem állták sokáig az ostromot. Fából épültek a falak, s a tatárok a Duna jobbpartján is mindent könnyű szerrel felperzselhettek. Pest és Buda megmaradt lakói erdőkbe, barlangokba menekültek, úgy húzták meg magukat, mint az üldözött vadak. Csak akkor merészkedtek elő, mikor a tatárok végre elvonultak. És a tatárdúlás után hazajött a király is Dalmáciából és megkezdődött az újjáépítés. Az a pár épület, mely a két városban üszkösen is, kormosán is, füstösen is, romjaiban is, de megmaradt — kőből volt építve. Ez adta a gondolatot, hogy a veszedelmek ellen a kőépítkezés biztosabb védelmet nyújt a falalkotmányoknál. És ami a romok helyén kezdett kinőni a földből, kőből készült. 1247-ben, a mai Várhegyen, kőfallal vette körül az új országepítő király a házakat. Így jött létre Buda vára.

A túlsó parton Pest is kiváltságokat kapott. Háború esetén, amikor a király hadba száll, csak tíz jól felfegyverzett katonát köteles kiállítani. Polgárai az egész országban szabadon járhatnak-kelhetnek. A „harmincad” és a budai egyháznak biztosított hajóvám kivételével semmilyen adót nem fizetnek, még szőlődézmát sem. (Pest 1240-ben már kétszáz hold szőlőt bérelt!) Ingyen szállást és ellátást a pestiek senkinek nem tartoznak adni. Vásárt naponta tarthatnak. (A vásártartási jog s a vásári bíraskodás a városi szervezet kifejlődésének alapja volt. A kereskedés már a tatárdúlás előtt lendületet vett, s a földművelés mellett az ipar is virágzott. A vásározás bonyolította le a kereskedelmi és ipari forgalmat, bár nagy veszedelmekkel járt. A vásárosokat fegyveres útonállók, marcona rablók támadták meg lépten-nyomon, úgy, hogy a királyok gondosságából és kegyéből fegyveres csapatok kísérték a vásárra igyekvő és onnan visszatérő kereskedőcsoportokat. A pesti vásárok nevezetesek voltak, az idők folyamán a német kereskedésnek, különösen a vászonárulásnak egyik főpiaca lett a pesti Dunapart. Az Árpád-házi királyok uralkodásának első századában a bolgárok tartották kezükben Pesten az egész kereskedelmet, akik még a vezérek korában telepedtek le. Az ő dicsőségüknek aztán a német bevándorlók vetettek véget, s a XIII. század elején már olaszokkal is találkozunk.) Az újjászülető Pest rendszabályaihoz tartozott az is, hogy polgárai házat, telket csak annak adhattak el, aki a városban akart letelepedni. Aki aztán egyszer Pesten letelepedett, osztozott az összes kiváltságokban és természetesen a teherviselésben is. Pest egyébként minden világi dologban ítélőbírait és lelkészeit tetszése szerint választotta, bíróját azonban köteles a királynak bemutatni. Ilyen alapon indult el a Duna balparti városa az új élet felé. Királyi kiváltságokkal, bőkezű kedvezményekkel.

A jobbpart sem maradhatott el mellette. A vár nemcsak hadi, hanem kereskedelmi téren is fejlődésnek indult. Magyarok, németek és olaszok laktak, éltek, dolgoztak a megerősített falak között. (A kőfalak 1285-ben kiállták a próbát. IV. László ült már a trónon. Gyenge király volt, amit megneszeltek a tatárok is, akik többszöri fenyegetés után újra betörték az országba. Aztán az akkor „Pest új várának” nevezett Budavár falai alól vérző koponyával menekültek vissza. A kőfalak védelme mögül nemcsak ellentálltak a magyarok az ostromlóknak, de tetemes zsákmányt is szereztek.)

A vár felvirágzását természetesen elősegítette, hogy IV. Béla óta a király lakóhelye. A külföld előtt is híressé vált. Az 1279-ben Budán tartott egyházi zsinat tette azzá. Ezen a zsinaton a főpapok az egyházi életben elharapózott visszaélések módjairól tanácskoztak és többek között ilyen törvényjavaslatokat alkottak: Papok ne öltözködjének világi emberek módjára. Kocsmárosok ne legyenek, s lakomákon ne hallgassák se színészek játékát, se hegedősök énekeit. Ne gyakorolják a sebészetnek azt a módját, amely szerint vágni, vagy égetni kell. Templomban és temetőben táncolni nem szabad. Aztán a király személyéről kezdtek tanácskozni, aki felháborodott és megparancsolta a budai bírónak és a polgárságnak, hogy több papot ne merészeljenek a várba bocsátani. Azok számára pedig, akik már benn voltak, megtiltotta az élelmiszer vásárlást. Így ért véget a budai zsinat. A vár lakói akkor már új kiváltságokat is élveztek. Így a polgárok táborából kikerülő gonosztevők javait nem kellett elkobozni, meghagyták a család birtokában. Ha családjuk nem volt, a javak kétharmadát a Vár fenntartására kell juttatni, a maradékot pedig az okozott kár pótlására. Két nagy országos vásár „békességben való megtartására” is engedélyt kapott Budavára. Mind a két vásár 8—8 napig tarthatott, s a hatalmat felettük a budai bíró gyakorolja. Sem a nádor, sem az országbíró nem avatkozhatott bele, s a vásárosok teljes vám- és adómentességet élveznek. Mindent megtett, megadott IV. Béla, hogy Pestet és Budát fejlessze, szépítse, gazdagítsa. A Várban letelepedett nemzetiségek ugyan civódni kezdtek, különösen sok baj volt a magyarok és a németek között. Mindegyik magának követelte a vezetőszerepet. A magyaroknak, németeknek és olaszoknak külön-külön templomuk is volt. A városrészek is versenyre keltek egymással, mindkét parton. Pest mérges perpatvarba keveredett Óbudával. A pesti polgárok nem akartak a Dunán vámot, a hetivásárokon helypénzt fizetni. A dunai „malmok a Hévvíznél az óbudai káptalan halászatát zavarták. A Nyulak-szigetén élő apácákkal is volt a polgárságnak viszálya. Mindez azonban nem zavarta a fejlődő életet. Civódás, viszály, pörösködés nem gátolhatta meg, hogy a tatárdúlás idején leégett fa-alkotmányok helyén keletkezett kövek között megkezdődhessék a városiasodás, s a nyugatról jött idetelepülőkkel behozott nyugati kultúra friss hajtása.

A virág még nem pattant ki, de a mag már el volt vetve.

SZENT MARGITSZIGET a főváros tündérszigete. Krónikások, költők csodaszigetnek, álomszigetnek, a szerelmesek szigetének is nevezik. Egy 1804-ben nyomtatott kalendárium varázsszigetnek mondja és Schams Ferenc, Pest-Buda táblabíróvilágkori történetírója szerint a paradicsom mása. Legősibb neve: Nyulak, szigete, Insula Leporum, későbbi neve: Urak szigete és a törökök alatt: Leánysziget. (Kiz Adászi.) Ráskay Lea, a nyulakszigeti szentdomokosrendi apáca, aki Árpádházi Boldog Margit legendáját hagyta ránk örök nemzeti kincsnek, feljegyezte, hogy, amikor a kis királyleány a veszprémi Szent Katerina asszonynak klostromából a Dunának szigetére hozattaték, a sziget az időtől fogva neveztetek Szűz Mária szigetének, avagy Boldogasszony szigetének, melyen „a mindenható Istennek tisztességére és Isten anyjának szeplőtelen Szűz Máriának neve és oltalma alá eső fundamentomától fogva építenek, rakának és mindvégig elvégzek, királyi nemes ajándékokkal megajándékozzák, miképen illik királyi felségeknek.” De a sziget már akkor is szerepet játszott Pest-Buda történetében, amikor még nem volt Insula Leporum. Ezt a nevet az Árpádházi királyok idejében kapta, akik vadaskertnek használták. (Schmall Lajos vitatja ennek a vadaskertnek létezését. Szerinte a Nyulak szigete elnevezés onnan ered, hogy télen, amikor a Duna befagyott, seregestül jelentek meg a nyulak a szigeten, senki sem zavarta a tapsifüleseket és nagyon elszaporodtak.)

Legrégibb emlékei a rómaiak korára nyúlnak vissza, amikor Aquincummal kacérkodott, a Duna hullámaiból kiemelkedőn, zöld fáival, pázsitos rétjeivel, állataival, madaraival és azzal a természetes felkínálkozással, hogy könnyítse, egyszerűsítse az összeköttetést, a közlekedést a két part között. Állandó hidat építettek a rómaiak a sziget északi csúcsán keresztül a Dunán. A római polgároknek és katonáknak egyenes közlekedésük volt a szigetre, hogy ott szórakozzanak és temetkezzenek. Ez utóbbi ugyan csak feltevés, az ásatások semmi nyomát nem mutatják a temetőnek. A római sírkövek, melyek a sziget régi emlékeinek feltárása közben a földből kikerültek, egyszerűen építőanyagok voltak. A híd mégis az

első Dunahíd volt Pest és Buda között, katonai célokat is segített, s valószínűleg a későbbi háborúskodások közben pusztult el.

Most egészen az Árpádházi királyok koráig nem találkozunk feljegyzésekben, krónikákban a szigettel. Az ő idejükben a Nyulak szigetén van az esztergomi hercegérsek palotája, az északi csúcson kis várszerű erődítmény, s elszórva a lombos fák között a főnemesek lakóházai. A történelemben és Pest-Buda történetében IV. Béla idejében vonul be a sziget. Ő volt az, aki a Duna két partján fekvő városok és a Duna közepén pompázó sziget egyesítésével Nagy-Budapest létrehozását megálmodta. Jámboreségben nevelt leányát, Margit királykisasszonyt a Szent Domokos-apácák kolostorába adja. A kolostor romjai, ott, a sziget közepén, Boldog Margit szent életéről, csodáiról mesélnék. Azok a kövek látták őt darócruhában, amint testi sanyargatások közben a legdurvább munkával szorgoskodott és a fekélyes betegeket ápolta. Azok a kövek elárulják, hogy a Domokos rendi apácák kolostora nagy pompával épült, gazdag, díszes építkezés volt, külső fénye a szerény, egyszerű életnek, mely falai között lezajlott. Az apácákon kívül a premonstreieknek, a Szent Ferenc rendi minoritáknak és a Szent Domokos rendhez tartozó szerzeteseknek is volt települése a szigeten, sőt a pesti polgároknak háza és az esztergomi érsek palotája is ott állt IV. Béla díszes palotájának közelében. A nagy tisztáson, mely a mostani gyógyszárloda, fürdőépület és víztorony között terül el: Szent Pál falva volt, a kézművesek, földművesek, halászok, hajósok lakóhelye, apró házacskákkal, garasos gondokkal és nyilván sok gyermekkel az udvarokon és lenn, a Duna partján játszadozva. A középkori apácáknak a sziget alsó végével szemben lévő budai Felhévízen volt a fürdőjük, övük volt itt a rév is, könnyen közlekedhettek. A szigeten magán is volt fürdőzési lehetőség. Északi csúcsa felett emelkedett ki a vízből az úgynevezett Fürdősziget, melyet alacsony vízállásnál száraz lábbal is meg lehetett közelíteni, sőt gyakran teljesen egy volt az anyaszigettel. Ezen még 1820 körül is állt az úgynevezett Badhäusel. (Schams írja le, aki Nádor-szigetnek nevezi az akkori szigetet.) Kőkerettel volt körülveve, s az építmény közepén melegforrás bugyogott. A fürdő mélyébe vezető-közlépcsők akkor már nem voltak meg, de nem a Duna áradata mosta el azokat, hanem „éjvidőn” tépte ki és vitte el emberkéz, bizonyára építőanyagként. Ezt a Badhäuselt, a nyolcvanas évek elején már csak akkor lehetett látni, ha

a Duna alacsony volt, vagy tartós hidegben befagyott. Bél Mátyás, aki a szigetet legszomorúbb, legelhagyottabb állapotában látta, (1684—1749), egy másik fürdőről is tud, a Domokos apácák kolostorától talán kétszáz lépésnyire, a budai parton, a folyam közelében. Nagy vízállásnál nem is tudott felbugyogni a Dunából, de meleg gőzt, adott. (A mai Palatinus strandfürdő melegforrása ez!) József nádor második felesége, Hermina hercegnő ezt a forrást kőfállal akarta körülvenni és fürdőépületet szeretett volna emelni föléje. Halála (1817) megakadályozta a szép terv kivitelében. Amikor eltemették, ötven évig eltemetődött a melegforrás-fürdő gondolata is. (A hercegnő emlékét a városligeti Hermina-kápolna és a Hermina-mező őrzi.), A sziget történetében azonban még messze az út Árpádházi Boldog Margittól a Palatinus családig. A XIII. század végén eltűnik a fény és pompa köröskörül, a királyi házat nem érdekli, az esztergomi érsekek is elhagyják, csak a szerzetesek, apácák és szegények maradnak ott. A törökűlást már csak ezek élék át, ezek látják, amikor Szolimán Buda elfoglalása után (1526) egy héttel hidat ver a Dunán, a sziget érintésével. A kolostorokat, kápolnákat s egyéb építkezéseket a janicsárok és a szpáhik akkor nem pusztítják el, hiszen nem találtak ellenállást az ostrom alatt. Mindezek csak 1686-ban lesznek rommá, mikor az egyesült keresztény seregek Budavárát visszafoglalják. A törökök az ostrom alatt felgyújtottak, leromboltak mindent, ami a szigeten épségben állt. Igaz, a kolostorok és kápolnák akkor már régen istállók és katonai épületek voltak, az apácák és szerzetesek még az első megszállás előtt elmenekültek, a Domokos rendiek vitték magukkal Boldog Margit koporsóját, előbb Nagyszombatra, onnan Pozsonyba. Mikor a rend a XVII. század közepén kihalt, II. Mátyás király a még török uralom alatt lévő szigetet a Szent Klára rendjéből való apácáknak adományozta, akik bérbeadták kaszálónak.

A törökök elűzése után a szigeten a császári seregek hadianyagraktárakat építettek, majd kórházat is állítottak fel. Amikor II. József 1782-ben feloszlatta az egyházi rendeket, a szigetről eltűntek a szentéletű apácák és szerzetesek. A király Sándor Lipót főherceget az ország nádorának nevezte ki, a szigetet pedig kijelölte számára — mulatóhelynek. A nyulak szigetéből, Árpádházi Boldog Margit szigetéből, a kolostorok és kápolnák szigetéből mulatósziget lett, s az is maradt a mai napig. József nádor aztán megszerezte a

főhercegi család számára, s megkezdődött a második aranykor-szak. Merőben más volt, mint az első. Világias lett. (Több, mint száz esztendőre volt szükség, hogy nagyvilági legyen.) De már József nádor idején gyönyörű parkja volt, mely nyitva állt minden rendű és rangú polgár számára, akik még fűrődhettek is.

Széchenyi István, nevéhez fűződik a sziget idegenforgalmának megalapozása. Ő az első, aki „idegeneket vitt ki a szigetet megvizsgálni”, ő az, aki a szigeten a sportot meghonosította, mégpedig az evezős-sportot, hiszen az kínálkozott fel szinte önmagától. Crescence nevű csónakján, 1837 július 14-én magával vitte Grassalkovich Tini hercegnőt és Hunyady Júlia grófnőt vízi-sétára. A példa ragadós lett. Megkezdődött a pest-budai dámák csónakáztatása. Erről írja a Honderű ezeket a levendulaillatú sorokat: „A napokban a Csónakda több tagjai néhány megterhelt csónakkal eveztek a szép Margitszigetbe. A ballast, melyet vinni szerencséjük volt, a legkedvesebb, legszebb, legirigylendőbb minden ballastok közt... Néhány szép asszony és leány vala ... A daliák csinos evezőkkel, a delnők pedig tarka napernyőkkel vezérelték a különböző elemeket oly szerencsésen, hogy e vízi tréfát nyarunk folytán ismételni óhajtják.” Vájjon gondolnak-e e vízi tréfára az evezősök tízezrei, akik mostanában kora tavasztól késő őszig ellepik a Dunát? Vájjon tudják-e a mai hölgyevezősök, vadak és nem vadak, hogy még ugyanazon a nyáron a „Margitszigetben több kottériák mulattak, melyeknek egyike, vidám csónakon szegve a Dunát, gyönyörű hölgykezektől lón vezetve.” S vájjon tudják-e nagyhírű versenyzőseink, hogy az első pesti regatta 1843 március 19-én zajlott le, amikor „igen érdekes látványt nyújtott egy fogadás következtében a Margitsziget-től be a casino irányáig tartott csónakverseny. A versenyzők voltak: Béla (angol yacht), Carolina (szinte az) és egy velencei módra készült gondola. Az elsőben ült Clark úr (a hídépítő), evezett négy idevaló munkás; a másodikban ült Barry úr (angol) s evezője négy angol vala, a harmadikon pedig négy olasz katona (kik csónakászok voltak). Első nyertes Béla, a második pedig Carolina lón. Sebességük valóban bámulandó vala!...” Az első pesti evezősverseny tehát mindjárt nemzetközi volt! Széchenyi ifjú rajongói, az arszlánok és mágnásifjak lelkesen hódoltak az evezőssportnak. A Lánc-híd alatti csónakdából indultak és feleveztek a szigetre — regge-

lizni. A regatták viszont a szigeten indultak és a Lánchídnál végződtek.

A dunai csónakázásnak, regattázásnak volt ellenzéke is. A hatvanas évekből olvassuk ezt a szemléltető és jellemző leírást: „Ha háromnegyed hétkor megyünk a dunai hajóra, talán lesz helyünk még letelepedni valahol. Szemben velünk elegáns reggeli pongyolába burkolt nő ül. Franciául beszélnek. Ah, ezek bizonyosan előkelő és gazdag magyar delnők, kik a környezetet nem tartják érdemesnek arra, hogy méltó erőt vegyenek magukon hazafiasságot színlelni. Nyugtalan pillantásaik a parton tévelyegnek, nyilván várnak valakit. A parton azonban nem mutatkozik a zöldségárusokon és a redoute épület munkásain kívül senki, kivéve egy pár öregasszonyt, kik kosárral karjukon, Óbudára igyekeznek. Végre azonban kiderül a két nő arca, az „angol királyné” mellől öt-hat délceg alak bukkan elő, kék hajós ruhában, veres inggel. Dereukat tarka schal övezi. — Titus! les voilà! kiáltja az egyik, enthusiasmusában kendőjét lobogtatva az érkezők felé. Nyájás olvasóm, sietek veled tudatni, hogy e délceg alakok az első magyar csónakázó egyesület tagjai, kik gőzhajón a Császár-fürdőbe, onnét pedig a Margitszigetre sietnek reggelizni. Ezen egyesület felől különböző nézetek uralkodnak. Sokan azt mondják, mire való ez a mostani pénzsűk időkben, nagyobb összeget kiadni oly egyesületre, melynek egyetlen célja a Margitszigetre felladikázni, s ott reggelizni. Kik így beszélnek, nem hatnak be a dolgok mélyébe. A csónakázó egyesület valóságos elemi iskolája a tengerészetnek, és azon egyesület kebelében szerzett gyakorlottságunknak okvetlenül sűrű hasznát veendjük — mihelyt lesz tengerünk!”

Ezidőtájt, 1869 pünkösdi napján nyitotta meg József főherceg ünnepélyesen az átvarázsolt szigetet. A Klotild nevű hajó szállította ki az előkelő társaságot, a vendégek nem tudták mit bámuljanak először, az épülő vendéglőt, Ybl Miklós gyönyörű fürdőépületét, vagy a csodás parkot, mely Tost kertész teremtményét és hozzáértését dicsérte. Mindenesetre már a hajón megbámulták a pestmegyei alispánt, aki magyar ruhába volt öltözve, míg a többiek a német ruhádivatnak hódoltak. Igaz, hogy az alispán úr úgy is érezte magát a hajóba lépve, mint a peleskei nótárius! Vidám majális volt az ünnepélyes megnyitón, a katonabandán kívül „barna zenészek”, más szóval cigányok is muzsikáltak, a táncpalló körül száz kínai lám-

pión tündéri fényt árasztott és Zichy Manó gróf táncolta legszebben a csárdást, holott már nem volt fiatal ember ...

József nádor idejében, minden év július havában, Szent Margit hetében, népünnepély volt a szigeten. Nem volt olyan népszerű és látogatott, mint a gellérthegyi népünnepek, de ennek megvolt a maga külön oka. A Gellérhegyet akkoriban — a Lánchídon át — már Pestől is könnyen megj tudták közelíteni, a szigetre pedig csak hajón lehetett kijutni. A közlekedés is csak a pesti oldalról történt. Az Újpestre vezető lóvasút szárnyvonalat kapott a Dunáig, a hajóállomásig. A szigeten aztán új lóvasút várta a vendégeket. Ez még élt a világháború után is, a gumirádlerekkel és konflisokkal szinte egyidőben halt meg, mint utolsó hírmondója a sziget nádori múltjának. Talán meg is lehetett volna hagyni, bájos romantikája hozzátartozott a szigeti tölgyekhez, melyek akkoriban csodálkozva nézték, hogy megint új élet, új világ támad lombjaik alatt. Eltűnt időközben a sziget alsó csúcsáról, a Császár-fürdővel szembenéző, úgynevezett Festő-sziget is, ezt a Margithíd építése követelte. A neve azt jelenti, hogy a piktorok kedvelhették. Egy kioszk-féle alkotmány állt rajta, s keskeny töltés kötötte össze az anyaszigettel, mely akkoriban már Pest-Buda nyaralója volt. A kis szállóház mögött croquetet játszottak és a „bennállós” játék hódított. 1876-ban befejeződött a Margithíd építése, (a második állandó híd volt a Dunán, a hídfők és őrházak Steindl Imrének, az Országház mesterének sokoldalúságát dicsérik) s 1900-ban kiépült a szigeti szárnya is. Akkor már a szigetet József főhercegtől az állam vette meg, hogy örök időkre nyilvános kert legyen.

A hídszárny megnyitásával kezdődik a sziget harmadik kora. Most már valóban mindenkié. IV. Béla és a főhercegi család lelkes áldozatkészsége megőrizte Budapestnek, a világvárosnak. Megőrizte és szép, maradandó emlékekkel gazdagította. 1914 őszén vad szélvihar dúlt Pest-Buda felett. Az orkán százados diófát tépett ki tövestől a margitszigeti apácakolostor egykori épületének közelében. A kidőlt faóriás égnék meredő gyökerei estökben többmázsás ércharangot szakítottak ki a földből és a magasba emelték. A szélvihar lassan elcsendesedett és a gyengülő fuvallatban mélabúsan kongott a napvilágra került öreg harang. Korhadt szíjon lógó, rozsdáette verője aztán leszakadt és elnémult. De rövid, fájdalmas csengését is meghallották azok, akiknek fáj, hogy a régi világ em-

lékei, a begyepesedett romok még mindég nem kerülhettek napvilágra. József nádor idejében ugyan megkezdődtek az ásatások, Boldog Margit kolostorát és a kápolnát már akkoriban feltárták, de valahogy abbamaradt a munka. A harang, amit a vihar hozott napfényre, új ásatásokra buzdított. Sajnos, felzúgott a világháború vihara, ismét nehézségek támadtak, s csak 1921-ben fogtak hozzá újra, Zielinski Szilárdnak, a Közmunkatanács elnökének elhatározásából. Lux Kálmánnak, a művésznek és régésznek irányítása mellett a romok feltárásához. A kiásott, részben helyreállított emlékeknek, a nádori család egykori nyári lakának (strandfürdő és fedettuszoda között) szomszédságában, Arany János tölgyeinek, s az ezerkilencszázas évek írói és költői szállásának, az úgynevezett kisszállodának környékén, a sziget legújabb korának örvend. A Közmunkatanács, mint legfőbb ura és gazdája, évről-évre építi, szépíti. Ahol egykor Árpádházi Boldog Margit él, most az ő liliomai virulnak a parkban. A fejedelmek vadaskertjének emlékét szelíd őzek barátságos tekintete, rikácsoló pávák tarka tollazata idézi. Széchenyi reggattájára a csónakházak emlékeztetnek. S az a harang, melyet az orkán fordított ki a földből, ott cseng az egykori premontrei kápolna helyreállított másának románkori tornyában. Horthy Miklósné, a kormányzó hitvese vetette fel az eszmét, hogy ezt a kápolnát restaurálni kell. Imádságra hív a harang megint, S a peremére ez van latin szavakkal bevésve: Segíts Isten, Mária vezess tanácsodal bennünket, együgyűeket; öntötte Strousz János mester ...

És a sziget északi csúcsán át, ott, ahol egykor a római híd is megpihent, új híd ölelő karja nyúlt le a Dunán, Óbuda és Újpest között.

FRISS PALOTA lett IV. Béla királyi várából. Nagy Lajos nagy király volt, át is tette székhelyét 1352 táján Visegrádról Budára, de udvarát csak rövid ideig csillogtatta ott, aztán visszaköltözött. Csodálatos, hogy ennek a hatalmas uralkodónak életéből alig maradt számottevő emlékünk Pest-Budán. Veje, Zsigmond, „a király, a császár” annál több értékeset alkotott. Ő építtette újjá 1417-ben a budavári palotát. Ez a Friss palota! Zsigmond szeretett építeni. Tizenhárom szepesi várost és három koronauradalmat zálogosított el egy régi ének szerint nyolcvanezer forintért, hogy Szent Zsigmond emlékére királyi vára előtt templomot emeltethessen, (1686-ban, a török elleni ostromban pusztult el), szebbet, díszesebbet az akkor már meglévő Nagyboldogasszonyról elnevezett, mai Koronázótemplomnál. Az ének egyet jelent a mesével, de a Friss palotát igazán francia mesterekkel, munkásokkal építtette. Német-római császár volt, fénnel, pompával kellett magát körülvennie. Franciaországban járt, onnan küldte előre Budára azt a hétszáz művészt, kézművest, szövőmunkást, kovácsot, kőművest, akik a Friss palota építésén szorgoskodtak.

A palota a rómaiak korára emlékeztető bőkezűséggel épült a várhegyen. Erős fallal volt körülvéve, fedett ablakos folyosók díszítették, s a falakon kívül volt a pompás melegfürdő. A palota közepe táján nagy torony állt, faragott kőből. A torony két udvarra tekintett. Windeck egykori krónikája szerint a Friss palotánál alig látott valaki szebbet, célszerűbbet és nagyobbat. Camalduli Ambrus a perzsa király palotájánál is külömbnek tartotta. Sajnos Zsigmond meghalt, mielőtt a nagy művet befejezhették volna. Egyes feljegyzések szerint soha nem fejezték be, a falak álltak ugyan, de a belső berendezés hiányzott. Annyi bizonyos, hogy volt benne egy úgynevezett római terem, ahol a házigazdán kívül egyszer (a lengyel-velencei viszály elintézésekor) három király, három főminiszter, a szerb despota, 13 herceg, 21 gróf, 26 báró, 1500 lovas, egy kardinális, egy pápai követ, három hercegérsek, 11 püspök és 17 hírvivő vendégeskedett. A vendégek tizenhét nemzethez tartoztak és háromezer főnyi szolgaseregük volt. A viszályt nem sikerült Zsig-

mond döntőbíráskodása mellett elsimítani, de a Friss paléta káprázata meghódította az idegeneket. Elkápráztatta őket a nyolc napos hajókirándulás is a Dunán, továbbá a fejedelmi vadászat Csepel-szigetén.

Azt a tornyot is bizonyára megcsodálták, amely a Friss palotával szemben, a pesti Dunaparton épült Zsigmond parancsára. Mért volt szükség erre a toronyra? Az egykori krónikások is csak találgatták, a regélő sem okosabb. Egy szemtanú, bizonyos Bertrandon de la Brocquiere, Jó Fülöp burgundi herceg főlovászmestere, hűsvéti palesztinai utazásából hazatérőben átutazott Budán, 9 a toronyról ezt írja: „Pesten 6—8 francia családdal találkoztam, akiket a császár azért hozott el hazájukból, hogy palotájával szemben, a Duna túlsó partján, egy tornyot építsenek. A császárnak az volt a célja, hogy a Dunát elzárja. A toronyban hatalmas láncot akart megerősíttetni, mely átnyúlna a túlsó partra. A Bourgogne-ban lévő hasonló tornyot láthatta, s azt akarta lemásoltatni. A terv nem fog sikerülni, mert a folyó nagyon széles...” Nem is sikerült, pedig a torony már három ölnyi (majdnem hat méter) magasságban elkészült. Podhradczky József (1833) szerint Zsigmond azért akarta elzárni a Dunát, hogy a hajók vám nélkül ne közlekedhessenek. Szent László és II. Géza jóvoltából az óbudai prépost szedte a dunai vámot, később a Nyulak szigetén élő apácák, az óbudai várnagy, a felhévízi prépost is jogot formált hozzá, különböző donációk alapján. Elszaporodtak a dunai vámszedők, s minél többen voltak, annál többet veszekedtek. Sőt egyik-másik perpatvar gyilkossággal végződött! Lehetséges, hogy ennek a visszás állapotnak akart Zsigmond a toronnyal és a láncsal végetvetni. Ki tudná megmondani? Ilyen gondjai közben arra is ráért, hogy rácokat telepítsen le Buda külvárosában, Óbudán pedig egyetemet alapítson. 1388-ban létesült az első magyar egyetem: Sunda, azaz Zsigmond nevet viselt büszke homlokán, de nem volt hosszú életű. Címere is volt, de nem indult igazi virágzásnak. Egyházjogot, teológiát, jogtudományt, orvostudományt tanítottak falai között, a magyar kultúra szempontjából mégsem jelentett sokat.

A BUDAI TÖRVÉNYKÖNYV szerint a városban senki sem lehetett bíró, aki nem igazolta negyedíziglen visszamenőleg, hiteles okirattal német származását. A törvény azonban megengedte, hogy a 12 budai esküdt közül kettő magyar lehessen. Bertrandon de la Brocquiernek a Friss palotán és a furcsa pesti toronyépítkezésen kívül az is feltűnt, hogy Budán, a magyar fővárosban, németek uralkodnak az igazságszolgáltatás, az ipar és a kereskedelem terén. Sok zsidóval találkozott, akik franciául beszéltek. Frankhonból kiűzve menekültek a Duna két partjára. Egy arrasi tapétázó mesterrel beszélgetett, akit Zsigmond hozott magával, hogy a palotájában dolgozzék. A budai fehér bort is dicsérte, mely meglehetősen tüzee. A környéki hegyvidékről, ahol ez a bor terem, el van ragadtatva. Remete Szent Pál koporsóját is látta, s benne az épségben maradt tetemet, egy kolostorban, mely mértföldnyire volt a várostól. (A mai Szép Juhászné tájékán.) Pesten sok lókereskedőt talált, ha valaki kétezer lovat akart venni, annyit is felhajtottak eléje nyomban. Tízével árulták a lovakat, kétszáz forintért. De a tízből 2-3 is megérte ezt az összeget. Bajvívást is látott Budán, ami szerinte nagyon szórakoztató. A bajvívók színarany lovaglópálcaért mérték össze erejüket....

Zsigmond budai törvénykönyve, a maga száraz adataival ezerszínű emléket idéz. Hetenként két vásárt tárhattak, szerdán a németek, Nagyboldogasszony templománál, pénteken a magyarok, Szent Margit templománál. De a németek karácsonykor és más ünnepek alkalmából is rendezhettek vásárokat, Szent György temploma előtt. A pesti és budai polgárok évenként 4000 aranyforinttal adóztak a királynak Pest ennek egyharmadát fizette. Újesztendőre külön ezüst és aranyedény ajándékot voltak kötelesek a királynak és a királynénak beszolgáltatni. Ezzel szemben a budai polgárok nevezetes kiváltsága volt, hogy a székesfehérvári koronázó ünnepeken őrséget állhattak, s a megkoronázott királyi párt a szállására kísérhették. Érdekes, hogy a fényűző lakodalmi ünnepségek be voltak tiltva. Aki több, mint 12 vendéget hívott meg a lakodalmi asztalhoz, az 10 márka büntetést fizetett minden meg nem engedett ven-

dég után. A keresztelőkön csak a keresztszülők lehettek jelen. Itt 50 márka pénzbüntetést jelentett minden rajtuk kívüli vendég. A zsidóknak vörös kabátban kellett járni, melyen sárga foltot viseltek. Koldulni csak a zsidó-negyedben volt szabad. Törvény ide, törvény oda, a nemzetiségek sehogyszem fértek össze Pest-Budán. Robert Károly és Zsigmond sokat kedvezett Buda németjeinek, az utóbbi halála itíán Albert még szigorúbb volt, és a magyarokat végkép ki akarta zárni a bírói hivatal viseléséből. (Előzőleg felváltva választott Buda német és magyar bírót.) Bizonyos Euthwes, azaz Ötvös János, derék magyar polgár ez ellen nyíltan lázadást szított, jogos, hazafias felháborodásban. Életével fizetett érte. Ő Pest-Buda magyarsodásának első, igazi vértanúja. Amikor eltűnése után nyolc napra holttestét a Duna kivetette, a magyarok bosszút forraltak. A német polgárság gyűlölködésének tudták be halálát, rátámadtak az idegenekre és tucatszámra ölték meg őket. Kevés vigasz volt a pestbudai magyarok számára, hogy Albert az 1439-ben tartott budai országgyűlésen kötelezte magát, hogy az országban fog lakni, azoknak pedig, akik a német polgárokat megölték, kegyelmet adott.

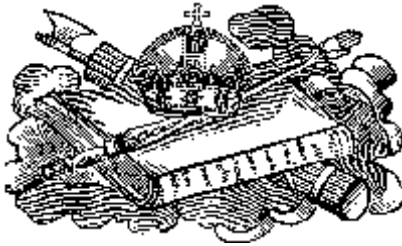
BUDA TEKINTÉLYE érdekében, s talán saját tekintélye érdekében is, Zsigmond király követe útján azt az ajánlatot tette a baseli zsinatnak, hogy székhelyét helyezze át a magyar fővárosba- (1437) Ez ellen az illetékesek azzal érveltek, hogy a város nem alkalmas a zsinat befogadására. A király nem volt rest és gyorsan összeíratta Buda házait, hogy a meghívást kellőképp alátámaszthassa. A legelső ilyen kimutatás ez a fővárosban, illik is, hogy ne csak a Friss palotát ismerjük, hanem környezetét is.

A belső vár két részében 322 lakóház volt, 679 szobával, 1416 kamrával, 710 fedett udvari helyiséggel és 350 éléskamrával. 1833 lovat lehetett elhelyezni a belső vár első részében. Ehhez hozzászámítva a két külső városrész lakásait, az akkori Buda területén összesen 967 lakóház, 1235 szoba, 3276 kamra, 742 fedett udvari helyiség, 627 eleségkamra van kimutatva az összeírásban, amely szerint 3931 lovat is el lehet helyezni. A baseli zsinat nem került Budára. A zsinati atyák kérték is a királyt, hogy ne nehezeltjen érte. A főváros története mindenesetre érdekes adatokat köszönhet Zsigmond ötletének: ezt az összeírást. Nem is találkozunk azután ilyen, vagy ehhez hasonló statisztikával sokáig. A törökök kiűzése után tudjuk, hogy Budának 1688 októberében 85 polgár-családjá volt. A polgárság nem jelent egyet a lakossággal, utóbbiakat, mint zselléreként számba sem vették! A polgárok a házbirtokosok voltak, és abban az időben 85 házat írtak össze Budán. Ez azonban csak a Várra és a Vízivárosra vonatkozott. Tabánban akkor rácok laktak, akik a városnak, mint földesúrnak voltak a zsellérei. 1695-ben aztán a budai kamara Greischer Mátyás földmérővel telekkönyvi célra íratta össze a várbeli és vízivárosi házakat. Általános Összeírás (Tabánt és Újlakot is beleértve) csak 1714-ben történt. Hét részre oszlott akkor Buda: Tabán, Víziváros, Vár, Horvátváros, Újlak, Halászváros és Országút. A hét városrészben 1405 ház volt, 1790 család és 8950 személy. (Legnépesebb a Tabán 2780 lakossal.) Ekkor már nemzetiség szerint is van kimutatás. Legtöbb a német, (4660) aztán jön a szláv, (3690) magyar mind-

hogy a Víziváros 2370 lakója között egyetlen egy zsidó család élt! Az összeírás a foglalkozási ágakat is felölelte. Buda egész akkori élete előttünk áll, ha néhány adatot erről is ideiktatunk: 21 ács, 16 aranyműves, 4 báró (mint foglalkozás!) 3 borbély, 1 bőröndös, 3 cserzővarga, 6 csizmadia, 2 cinöntő, 12 cipész, 5 festő, 21 földműves, 27 fuvaros, 6 fürdős, 7 gombkötő, 3 gróf, 10 hajós, 13 halász, 12 harisnyaszövő, 1 hóhér, 5 hentes, 2 iskolamester, 29 kádár, 10 kalapos, 3 kalácssütő, 330 kapás, 3 kardcsiszár, 1 kártyakészítő, 11 katonatiszt, 43 kereskedő, 6 koldus (kettő közülök vak!) 44 kocsmáros, 36 kőműves, 4 könyvkötő, 9 lakatos, 41 mészáros, 21 molnár, 1 műépítő, 107 napszámos, 2 ostyakészítő, 1 orgonista, 3 paplanos, 2 patikus, 23 pék, 1 puskaporkészítő, 2 sajtos, 2 sebész, 5 serfőző, 53 szabó, 10 szappanos, 1 szobrász, 21 szücs, 3 teherhordó, 25 tisztviselő, 1 vadász, 9 zenész és 1 zsidó... Eleve ségét, képszerúségét varázsolnak elének ezek az adatok, ezek a számok, de a továbbiak is! Az 1686. évi ostrom idején 56 ezer lakosa volt Budának, ebből 16 ezer janicsár és tízezer zsidó.. 1780-ban 21.665 lelket számolnak össze falai között, 1844-ben 30.799 lakóinak száma. Az 1850-es házösszeírás 4079 lakást s a környező hegyekben 114 gazdasági épületet és „nyári kéjlakot” említ. 1851-ben (országos összeírás történt!) Budán 50.127 lélek lakik, ebből 27.939 német, 7555 magyar, 4976 héber. A többi szláv és szerb, de van 46 olasz és 16 román is. Mít mondanak a legutolsó, szinte mai adatok ezen a téren? 1910-ben Budán 6791 épület állt, 1935-ben 12.713. Ami pedig a népesség számát illeti 1869-ben Buda lakóinak száma kereken hetvenezer, 1900-ban 115.537, 1935-ben pedig 249.052. (Legnépesebb a III. kerület, az I. azaz Várkerületben 25.394 lakost írtak össze.) Éppen fél évszázadon, ötszáz esztendőn, ezer éves magvai történelmünk második felén szaladtunk most keresztül, statisztikával, számokkal játszadozva.

Pestről ebben a vonatkozásban még ne beszéljünk. A középkori Pest szinte mostohagyermek, azért is tudunk róla jóval kevesebbet, mint Budáról. Zsigmond uralkodásától kezdve Buda kinötte azt a szerepét, hogy csupán katonai erősség legyen. Főváros lett, politikai és gazdasági tekintetben egyformán. Nemzetközi rangja van, hiszen Zsigmond németbirodalmi császár, akinek székhelye Róma után, a pápák székvárosa után, Európa legelső városa. Nagyságra, gazdagságra nem vetekedhet Augsburggal, Parissal, Lon-

donnal, de tekintélyben annál jelentősebb. Pest, mely a legrégebb időktől fogva az országgyűlések színhelye, a köznemesség türelmetlenségétől hangos. Buda, a királyi székhely: az udvartartásé, a főúriaké. A főnemesi Buda szinte ellensége a köznemesi Pestnek. Rákos mezeje sok vihart lát, de valószínűtlen és legendába illő mesebeszéd, hogy az itt tartott országgyűlések szabad ég alatt, lóháton, nyeregben ülő vitázok között zajlottak le. Rákos mezején fabódékban, sátrakban laktak, tanácskoztak a pesti városfalak alatt összegyűlt nemesek...

KINCSES BUDA volt a neve Budavárnak Mátyás király idejében, s Európaszerte Buda regia, királyi Buda néven emlegették. Ez az időszak volt a dunajbbsparti városrész igazi fénykora. Most már nem kell krónikások, történetírók, utazók leírásaiból, elbeszéléseiből elképzelnünk milyen volt, most már képünk is van róla, az első, amit ismerünk: a Schedel-krónika (Nürnberg 1493) fametszete, mely 1470-ben készült. A magyar renaissance ebben a királyi palotában csúcsosodik ki, sőt alig-alig volt több, mint ez a palota. Milyen kár, hogy nem maradt meg belőle más néhány faragott kőnél, hollós-címeres oszlopfőjénél, cirádás párkánytöredéknél. De gyémántgombot nem szokás darócruhára varrni, amit Mátyás palotájából ismerünk, amit az ásátások itt is, ott is feltártak, az elárulja, hogy ragyogó lehetett. A mai királyi palota helyén épült, olasz mesterek kezemunkája, két flórenci művész: Majano, a fafaragó és szobrászmester, továbbá Baccio Cellini, a tervező alkotta meg. Budavár már nem erődítmény, hanem kacsalábon forgó tündérkastély. A Szent György-tértől árok választotta el, híd vezetett a főbejárathoz. A főbejárat körül a csodaerejű Herkules szobra állt. A palota négyszer akkora lehetett, mint a mai királyi kastély, A jelenlegi Krisztinaváros felé eső oldalán díszkert pompázott, (Bonfinius szerint ebben márványvilla állt, előcsarnokát oszlopok vették körül, melyeken érclámpások ragyogtak), a Duna felé eső részén pedig halastavak tükrében csillogott a napsugár. Legrégibb része volt a díszkertre néző oldal, még IV. Béla idejéből maradt meg. Mellette állt az István-torony, melyet Nagy Lajos fivére, István emeltetett. Ettől délkeletre, az előtérben állt Zsigmond Friss palotája, s a három rész szinte elhalványodott a keleti oldalon lévő Mátyás várának fényében. (Ettől északnyugatra volt a híres Csonkatorony, melyben sok rab sínylődött!) Mi adta ezt a fényt? Márvány, bársony, brokát, selyem, gazdagon faragott bútorok, képek, szobrok és a Corvina, Hollós Mátyás híres könyvtára, az első közkönyvtár Magyarországon és a negyedik egész Európában. (Velius krónikája szerint nagyon magas, boltíves teremben.) A királyi palota kútjába, mintegy „nyolc stadium” távolságból, részint szurkos-fa, részint

ólomcsöveken vezették be a vizet. Könyvfestők, díszítők, másolók, zenészek, énekesek szolgálták az udvartartást a hivatalbeli méltóságokon kívül. És ott éltek a király humanistái, tudósai, Vitéz János, Váradai Péter, Geréb László, a magyarok és Galeotti, Bonfini, Regiomontanus, az idegenek. Nyilván mind a palotában laktak, a főurak pedig, a Rozgonyiak, Garaiak, Kanizsaiak, Perényiek és Pálócziak, a király hívei és bizalmasai, a maguk külön házaiban, jórészt Budán, de jutott belőlük Pestnek is. Zápolya Imre, a királyi kincstartó (pénzügyminiszter), Czobor Mihály, az udvarbíró (egyben óbudai várnagy), Ráskai Balázs, a várparancsnok, továbbá kamarások, udvarnokok, testőrök, apródok, szakácsok, vadászok, solymászok, papok, mesteremberek, szabók, vargák, fegyverkészítők, kertészek palotái és házai népesítették be a királyi várat és környékét, a katonákról, külföldi követekről nem is szólván! Az országgyűlés színhelye Buda. A nádor, az országbíró, az országos főkapitány és tárnokmester székhelye Buda. A zászlósurak Budán laknak. Budának nyomdája, pénzverője van és Zsigmond óbudai egyeteme megszűnván, Mátyás Budán alapít újat (1437), s a domokosrendieket bízta meg a vezetéssel. (A nyomdát Kárai László budai prépost állítja fel, első terméke az 1437-ben megjelent Cronica Hungarorum.) Az egyetem épülete a mai pénzügyminisztériummal szemben volt, a XI. Ince pápa-tér felé.

Fényes ünnepek, lovagi tornák zajlanak le Budán. És minden, minden: politika, külpolitika, hadviselés, tudomány, művészet a király személye körül összpontosul. Ő a nap, a többiek a bolygók, kisebbek és nagyobbak. Nyolcezer főre becsülik a Mátyás-kori Buda lakosságát. Nem hinnénk, hogy a nyolcezerből volt nyolc, aki nem a királyi udvarban, vagy a királyi udvarból élt.

Az aranykor legfényesebb napja az lehetett, mikor Mátyás második feleségével, Estei Beatricével Székesfehérvárott megesküdt, aztán bevonult vele Budára. Az ünnepségek után a királyné gyönyörű szánkón bejárta a főváros utcáit. A főváros nem a mai Vár területe volt, a jelenlegi Krisztina kivételével úgyszólván az egész mostani Budára kiterjedt. A várat Felsővárosnak nevezték, hozzátartozott az Alsóváros, (másnéven Víziváros, vagy Zsidóváros) továbbá az úgynevezett Kispest, s ennek szomszédságában (Tabán és a Rácváros helyén) a Hosszúváros és a Hátsóváros. Mindez

szervesen összetartozott. Külvárosnak számított Erzsébetfalva, melyet Alhévíz-nek hívtak, (a Gellérthegy délkeleti oldalánál fakadó melegforrások mellett, ahol később a Sárosfürdő épült) Lógod és Tótfalu, (a vízivárosi temetőbe vezető út jobbfelén) Felhévíz, (a Császárfürdő körül) Szent Jakabfalva, (a későbbi Újlak) Óbuda és a Nyulak Szigete.

Az igazságos király Pestet sem hanyagolta el, ahol kertet és szép nyári lakást rendezett be magának. A király pesti kertjéről Bonfinius azt meséli, hogy nem olyan szép, mint a budai. Szerinte egy római mérföldre volt a várostól, Istvánffy szerint viszont egy ágyúlövésnyire a pesti várfaltól. Rómer Flóris szerint a mostani Ferencrendi templom háta mögött kezdődött és az egykori Hatvani kapuig (Kossuth Lajos-utca végén) húzódott. Rupp és régi Hatvani, mai Kossuth Lajos-utcába helyezi a kertet. Jankovics Miklós (1817) egyetért vele s hozzáfűzi, hogy „nincsen már egyéb emiékje e Nagy Király Birodalmának Pesten, mint a kert kapuja homlok-kövének töredéke. A Barátok régi Mátyás kertének részét elfoglalván, ezeket keretekben berakatták, a Magyar Universitas Elöljárói pedig a Könyvtár Tornáczában díszesen felállították...” Bizony mindezekből nehéz volna pontosan meghatározni hol is volt tulajdonképpen Hollós Mátyás pesti kertje? Nem is az a fontos, hogy hol volt, hanem az, hogy volt. Emelte a balparti város fényét, talán éppen azért, hogy példát adjon a főúrnak... Pest tekintélyben is emelkedett, hiszen szabad királyi város lett, 1471 óta állandó falakkal volt körülvéve és tanácsában 12 esküdt foglal helyet, akik mind magyarok. Pest lakosai, a budaiakkal merő ellentétben, hajózással, fuvarozással, lókereskedéssel, állatkereskedelemmel, finomabb borok és mezőgazdasági termények árusításával foglalkoznak. Pesten van az ország egyik só-főraktára is. (A mai Sóház-utca ennek emlékét őrzi.) A Nyulak szigetével szemben, Pest felett, Uj-Béc9 van, ettől északra Jenő község. A kettő együtt a mostani Újpest. És Kőbánya őse is megszületett már: Kőérberek néven . . .

Hollós Mátyás király idejében pompázott legdúsabban az a virág, melynek magját IV. Béla ültette el és Zsigmond uralkodása alatt szökött bimbóba. Pest-Buda volt ez a virág, s a magyar renaissance uralkodó jó kertésze, hű kertésze volt.

BUDA, VULGO OFEN, prima regia Ungarica, regni avitas, ad Danubium sita ... Buda, azaz Ofen második képszerű ábrázolása viseli homlokán ezt a felírást, immár teljes látképet nyújtó rézkarc, 1572-ből. Nemcsak a királyi palotát látjuk rajta, hanem nyugat felől az egész várost, házaival, tornyaival, köröskörül a falakkal, hátterben a Dunával, s a Duna mögött Pest lankáival, melyek a művész túlbuzgóságában, fantáziájában hegyekké csúcsosodnak. A középkori Buda rajza gazdagon épített, csinos várost sejtet. A házak emeletesek, nem is házak, hanem paloták! Nincs egy szerény, polgári hajlék sehol. Valójában sem volt, nemcsak az ábrázoláson. A budai várban a házak sokkal drágábbak, mint a külvárosokban, (például Óbudán) vagy Pesten. A középkori Budán nem lehetett szó üres telekről, szorosán be volt építve. A várterület mint bevehetetlen erősség is emelte a falakon belül a telek és ház értékét. A szegényebbek, a polgárok ki is szorultak innen, főurak, érsekek, püspökök, káptalanok tudták csak megfizetni az ottélhetést. Néhány adat maradt ránk a Vár őslakóiról. Háza volt fenn a pécsi püspöknek (1348), Széchenyi Tamás országbíró özvegyének telke, a királyi udvar közelében (1315). Czudar Péter tótországi bán Mindszent-utcai háza 1370-ben 3300 forintot ért. Gara Miklós nádor 1385-ben 1200 forintért vett házat. Szomszédja Héderváry Mihály volt. Kont Miklós nádor házáról 1390-ben olvasunk egy okiratban, Szent Miklós klostromától északra feküdt. Ugyanott volt Kanizsai Miklós tárnokmester háza, melyért a Pálosoknak hűbért fizetett. A Szent György-téren az esztergomi káptalannak volt háza. A Zsidóutcában, 1394-ben, háza volt Ákos báznak, a zágrábi püspöknek és az esztergomi káptalannak. János veszprémi püspök házáról 1395-ben olvasunk. István nádor özvegye, 1401-ben, 3300 forintért vásárolt házat az óbudai apácákra hagyta. 1402-ben Mihály óbudai örkanonok István nádortól vett meg egy házat, melyet a nádor a királytól kapott érdemei jutalmául. Az örkanonok a házat a Pálosokra hagyta. 1403-ban kelt okirat említi a Gara család nagy, 10.100 forintos palotáját. 1423-ban kelt okmány Cilley Herman gróf Középutcai házáról számol be. 1427-ben a várbeli plébános házáért 4 forint

hűbért fizetnek. 1435-ben az esztergomi érsek a Szent György-téren 500 forintért polgári házat vásárol, melynek szomszédai egyfelől a vevő, másfelől a pécsi püspök. Stíbor vajda házat halála után Albert király lévai Cseh Péternek adományozza hűségese szolgálataiért. A Szent György-tér felé nyúló két utca végén volt. Rozgonyi János fiai egy sarokházat kapnak Albert királytól ajándékba (1439), a Friss palotával szemben. 1440-ben Farkas László Német-utcában lévő háza hűtlenség bűne miatt a koronára szállt. Viszont nánai Kompolthy János főpohárnok János fia hűségéért két várbeli házat kapott a királytól. A csanádi püspök háza a Mindszent-utcában volt, szemben a Rozgonyi házzal (1449). A Pálosoknak volt egy háza a Nagy-utcában is, két gyógyszerész volt a jobb-és balszomszéd (1448). A Szombat-téren, a Mindszent-utca felől állt a veszprémi püspök háza (1450), ugyanott Keszi Benedek ítélőmester háza is. 1475-ben Lénárt borbély megölte Olasz Simon gyógyszerészt. A király a borbély házat a meggyilkolt fiai számára foglaltatta le, minden szobáival, pincéivel, pincebéli kútjaival, boltjaival, kamráival. A ház a Patikás-utcában volt. 1479-ben Rozgonyi Osvát és István a Hátsó-utcában 200 forintért vettek házat Rajky Györgytől. A Szent Pál-utcában állt az örményesi Pálosok háza (1488), ugyanott volt a pénzverő ház is. 1490-ben Beatrix özvegy királyné megfosztja Érsek Mátyást, a kalocsai érsek testvérét a Mindszent-utcában lévő házatól, mert a korona elvitelében való részvétellel hűtlenségbe esett. A házat János és Zsigmond bazini grófoknak adja. Ugyanabban az évben Ulászló a Mindszent-utca egy másik házat Orbán egri püspöknek és testvéreinek ajándékozta. A Mindszent-utcában házbirtokosok voltak még (1504-ben) Szilágyi Osvát leánya, a győri káptalan, Corvin János és a boszniai püspök. A Szent János-utcában Zápolya János szepesi gróf háza állt (1507). Pesti Gergely esztergomi kanonok 10 forint évi bérért engedte át házat Péchy Tamásnak. 1515-ben Perényi Imre nádor házat cserélt Som Józsa, a híres temesi gróf fiával, Gáspárral. 1517-ben Podmaniczky Jánosé iesz az Olasz-utcában Fortunatus Imre háza. 1518-ban Bakócz Tamás érsek a Szent György-kápolnával szemben lévő házat Széchenyi Jánossal cseréli el, más birtokért. 1522-ben kelt okirat szerint Szeged városának van háza a Várban. Az egri káptalannak ugyanakkor kettő is. Az egri püspökség a várfalon kívül, a Zsidó-kapunál (ma Bécsi-kapu) vásárolt 110 aranyforintért egy la-

katlan házat, azzal az indokolással, hogy Budán nagyon drága a szállás, meg nem is igen lehet kapni. Különösen a lovak, a cselédség és a bevásárolt áruk elhelyezésére kellett a ház, melynek kijavítása 72 forintba került. . .

Mit jelentenek ezek a kiragadott, hiteles, egykori adatok? Azt, hogy Nagy Lajos, de kivált Zsigmond király korától kezdve a mohácsi vészig, az ország világi és egyházi fejei, kiválóságai, jelesei közül legtöbbször budavári háztulajdonosok, sőt többszörös háztulajdonosok voltak . . .

Pestről ilyen szempontból is kevesebbet tudunk. 1487-ben Orbán egri püspök, egyszersmind kincstartó és testvérei 1000 aranyforintért vesznek házat a Ceglédi-utcában Velegi Márkus Pétertől. 1488-ban Hippolit egri püspöknek 120 forintért adnak zálogba egy pesti félházat. 1497-ben nemes Bodó Mihály 450 forintért örökáron vesz Pesten házat. 1512-ben özvegy Deésiné pesti kőházát 400 forintért adta el Podmanini Jánosnak. Süveggyártó János pesti polgár meghalt, mire özvegye és Albert fia 132 forintért eladja a családi házat Szobi Jánosnak. A ház azért ilyen olcsó, mert fából épült. A középkori Pesten nemcsak a külvárosban, hanem a belső városban is voltak még fából épült házak. (Sőt az előkelő Budán is!) Egészségesebbnek, szebbnek tartották a vályog, vagy földháznál. A régi Aquincum kövei már mind szét voltak hordva, be voltak építve. A várhegy és a szomszéd hegyek adtak bőven épületkövet. A téglát azonban Zsigmond király idejéig nem igen ismerték Pest-Budán. Az ő hitvese, Borbála királynő levélben kért Bécsből téglavetőket Óbudára, arra hivatkozva, hogy a téglavetés nincs szokásban Magyarországon.

A RENAISSANCE PEST-BUDA Mátyás király halála után csak külsőségeit őrizte meg az újjászületett világ nemes szépségeinek. Buda kormányozza az országot továbbra is, ott laknak az országnagyok, ott áll a háza Werbőczy Istvánnak, az új törvényalkotónak, s ott székelnek a Fuggerek. Ez a hatalmas kalmár dinasztia már össze van házasodva az előkelő Thurzó családdal, s lassan-lassan magához kaparintja a magyar pénzügyi irányítást. A Várban lakik Fortunátus Imre, akit Szerencsés Imrének is neveztek. Zsidó származású, mégis királyi kincstárnok lesz! Pest még egy véres eseménnyel írja be nevét a magyar történelembe, onnan indul ki Dózsa György parasztforradalma. Bizonyos Szálerez Ambrus pesti polgár, a parasztkirály egyik fővezére, maga köré gyűjti pesti híveit, ők tagadják meg először az engedelmességet a főuraknak a jobbágyhaddal együtt, mely a vidékről tódul a pesti táborba. Buda külvárosában megrohannak és elpusztítanak néhány nemesi házat, kurucoknak hívják őket, mert a kereszt (cru-ciferi) jegyében harcolnak jogaikért. (1514.) Ebben az évben születik meg Budán a Tripartitum is, a trónon Ulászló ül, s Pest és Buda valóságos harctere a főnemesek és köznemesek polgárháborújának. Hanyatló kor, hanyatló főváros. II. Lajos idejében még tobzódik Mátyás palotája és a vár a sok mulatozásban, táncban, lakomában, tivornyában és harci játéokban, de ez már nem az igazi.

György brandenburgi gróf 1519-ben írja: „A király udvara szörnyűséges szegény. De én mégis ugyancsak farsangoltam. Hadd lássák az urak, hogy talpon tudnak még állni az udvar emberei: Stibitz és Zettritz vívtak először. Hatszor csaptak össze. Majd én és Krobat vívtunk meg egymással lóháton. Krobat ördögnek volt öltözve, én meg vadembernek. Az ördög lefordult lováról és arcára zuhant. A király is szépen lovagolt. Jelen volt a város minden asszonya és tömérdek nép. Majd táncra került a sor. Én 18 álarcossal lépkedtem elő, kurta köpenyben, éles orrú, hegyes cipő volt a lábamon, amelyet a régiek hordtak. Egy vén atyus járt aztán két különös táncot fából készült saruban, úgy, hogy mindkét kezében botot tartott...” Karikajáték, lófuttatás, udvari bolondok csörgősapkás

ugrándozása, mindez még a renaissance hagyománya, de már a zül-
lés felé vezet. Pocsékolja, herdálja az udvar a közpénzeket, a példa
ragadós: a főnemesség is követi. A nép haragja, elkeseredése
egyre nő. Súlyos vádak hangzanak el a Fugger-ház ellen. Fortuná-
tus Imrét sikkasztással vádolják és elbocsátását követelik. Werbó-
czyben van a köznemesek bizalma, aki már nádor és a Fuggerek
ellen küzd a királynál. De a főurak hatalmasabbak. Werbóczy
budai házát felgyújtják, el is hamvad a tűzben, ő maga mene-
külni kénytelen. Fortunátus Imre. palotája is ennek a harcnak esik
áldozatul, a másik oldalról. A kincstárnok otthon van, mikor a
feldühödt tömeg megostromolja háza kapuját. Törnek, zúznak,
pusztítanak. Fortunátus Imre egy hátsó ablakon menekül, s kö-
télhágsón ereszkedik le a bástyán a Dunához, ahonnan csónak
viszi ismeretlen végzete felé. Lázás, izgatott, végsőkig elkesere-
dett Pest-Buda hangulata, mely nyilván az egész ország hangulatát
tükrözi. És kelet felől már közelednek Szulejmán szultán hadai. A
kapkodást meg gondolatlanság, vakmerőség tetőzte.
Aztán jött Mohács . . .

A TÖRÖKVILÁG MÁSFÉL ÉVSZÁZADA, sajnos, alig hagyott ránk olyan emléket, melyet műemléknek mondhatnánk, vagy városszépítő szempontból dédelgethethénk. Igaz, a török ennek csak részben oka. A meg-megújuló ostromokban pusztult el minden, ami ma a basák, agák, kádik, müezzinek, imámok, janicsárok, szpáhik, s az egész egykori török világbirodalom hatalmát és keleties varázsát idézte Nyugat kapujában. A Királyfürdő kupolája, Gül Baba sírja, a Császár-, Rudas- és Szent Imre fürdők medencéje, talán nincs is több építészeti örökségünk az ő világukból. Amit múzeumaink összegyűjtöttek, azok is legfeljebb szellemi kincsek. Érdekes, hogy egy várbeli ház, mely a XVIII. században épült és egyik oldala a Werbőczy uccára nyílik, (24. szám) másik pedig a Fortuna-utcára, (21. sz.), két törökfejes relieffel emlékeztet a hódoltság korára. A várfalakon köröskörül nyilván sok a török javítgatás, erősítés, hozzáépítés, s bizonyára a Vár alatt kanyargó őskori, Duna áradat vájta alagutakat is szélesítette, bővítette török csákány, török kéz, bár az ilyesfajta munkát inkább a magyarokra, zsidókra és foglyokra bízták. Ha Pest-Buda törökkori ábrázolásait nézzük: a két városkép szemre nagyon tetszetős. Karcsú tornyok, mecsetek ágaskodnak az égnek a házak és paloták sűrűjéből, kanyargó utak vezetnek a kapukhoz, hidak ölelik át a Dunát. De a leírások ellentmondanak a képeknek, s egyenesen elképesztő állapotokról számolnak be. Nincs okunk kételkedni ezek valóságosságában, s a leírások szerint a két város balkáni nivóra süllyedt, a szó legszomorúbb, legsötétebb értelmében. A basák inkább fürdőket, kutakat, kerteket építettek, mint középületeket. Saját lakóházaikat se nagyon csinosították. Ha kényelemre vágytak, ellustálkodtak a fürdőkben, vagy elhevertek az árnyas fák alatt. Mintha érezték volna az első perctől kezdve az utolsóig, hogy uralmuk nem örökkévaló. Állandó hadiállapotnak tartották a száznegyvenöt esztendő, katonai jelleget, várjelleget kapott megint Zsigmond király és Mátyás király pompázó városa. A sok utazó leírása nem mond egymásnak ellent, az első basák idejétől kezdve, az utolsóig. Keleti szenny és bűz

az uccákon. Igen „keleti”, ami merőben más a többinél. Szanaszét hevernek a döglött kutyák. A templomok beomolva. Egyik-másik lóistálló, vagy baromistálló. A házak, paloták tetőzete elpusztult. Nem látni sehol egy új zsindehyt. Bocatius János, aki Kassáról jött követségbe, 1605-ben ezt írja: „Óh szegény Pest, inkább pestisnek kellene téged nevezni! Nincs egyetlen ép ház sem a városban, kevés söpredék nép lakja. Isten veled Pest, Isten veled Buda, elég egyszer látni titeket” . . .

A királyi palota kapuja fölé a törökök ezt a felírást festették: „Egy az Isten és Mohamed az ő prófétája.” Természetesen saját, ékes- anyanyelvükön. A palota lépcsőzete rombadőlt. Udvarán szanaszét ágyúk hevertek. Régi díszes ajtóit, ablakait befalazták. A híres könyvtár termei némán ásítognak. Könyvmaradványok, és kézirat-darabok por, piszok között pókhálósodnak. A palotabeli kápolna lim-lomok tárháza . . .

A piacok üresek. A kereskedőknél festett kanalakon kívül nincs más áru. A szennyes, kormos, üszkös házak előtt lacikonyhák, borbélyműhelyek, utcai szakácsok. A budai keresztény iskola-mesternek öt tanítványa van. Lóháton hordják fel a vizet a Dunáról, mocskos tömlőkben. A Dunaparton magyarok, törökök kenyeret, sajtot, rizst, gyümölcsöt árulnak. Ágyúk, ágyúgolyók hevernek szanaszéjjel. A temetőkből elhurcolták a sírköveket, ülőpadoknak, kufárasztaloknak. Szent György templomának bejárata felett még ott van a vértanú díszes kőszobra, de fej nélkül. A lábai alatt heverő oroszlánnak sem kegyelmeztek . . . Ilyen a főváros külső arculata. A leírásokban itt-ott túlzás, elfogultság van. Bizonyára nem is mindenért a török felelős, tűz, víz, döghalál sem kímélte a két várost. (Az utóbbi például negyvenhatszor pusztított a török megszállás alatt!) A félhold nem védelmezhetette meg az elemi csapásokkal szemben és az ostromok is hozzájárultak, hogy ami szép és örvendetes volt a Duna két partján: siralmassá, szánalmassá, nyomorulttá lett . . .

MEGRÁZKÓDOTT A FÖLD 1578 pünkösdhétfő éjszakáján Pest-Budán. Nem volt elég az a sok megrázkódtatás, amit a török uralom alatt át kellett élnie! Borzalmas vihar tombolt. Mennydörgött, vészesen cikázott a villám. A mennykő lecsapott Buda várába. Ezt a pillanatot szörnyű földrengés követte. Aki csak tehetett, futásban keresett menekülést. Recsegték, ropogtak a házak, zúgott, morajlott minden. A lángba borult épületek kísérteties fényt árasztottak a rémült városra. Sűrű, fekete felhő ereszkedett alá és megeredt a záporosó. Ez volt a szerencse. Ha nincs: talán porrá ég minden. Reggelre rémületes látvány magyarázta meg a szerencsétlen lakosságnak a földrengés titkát. A villám a puszkaporos toronyba csapott és felrobbantotta a lőszert. Ötszáz ház omlott össze. A Vár egyik oldala darabokra szakadt. A Csonka-torony, melyben a keresztény foglyok raboskodtak, a levegőbe repült. A vízivárosi bástyán álló ágyuk a Dunába repültek. A hajóhidat darabokra tépte a szörnyűség és elmerült a folyó hullámaiban. Szemtanúk elbeszélése szerint a robbanás ereje úgy megrázta az egész Várhegyet, hogy a budai házak köveit a pesti oldalra szórta. A Vár közelében tartózkodó török katonák egytől-egyig elpusztultak. Egykori hagyomány szerint Budán két-három-ezer emberáldozata volt a borzalmak éjszakájának. Néhány ház Pesten is rombadőlt...

A Hazai Tudósítások 1806. szeptember 24-én beszámol arról, hogy két nappal előbb, Pesten, „este három fertály kilenc után földindulást tapasztaltunk. Két ízben egymásután volt a rendülés, az első sokkal erősebb, mint a második, de mégis az épületekben szembetűnő károkat nem okozott. A rendülés kezdődött napkelet felől, kevéssel előbb kétszer villámlást vettünk észre, különben szép holdvilág és csillagos este volt. Legnagyobb zűrzavart okozott a Theátrumban, ahol a megrémültek közt valaki azt kiáltotta, hogy a Theátrum ég! Ily zavarodásban nagy volt a tolongás, sokan különféle holmit elvesztettek. Aki vagy vesztett, vagy talált valamit, Dollovicsini várostanácsosnál jelentse magát” ... Három nap múlva a tudósítás azzal bővül, hogy a földindulás a bu-

dai vízivárosi plébániatemplomot erősen megrázta, a baloldali tornyáról a négymázsás kereszt leesett, s áttörte a templom fedelét. Az apácák templomában, a Sanctuarium boltozatát a templom derekától elválasztó boltot egészen elszakította a földindulás, de a Várban szembetűnő kár nem történt, ott „a rendülést sem igen érezték” . . .

Négy évvel később a Hazai és Külföldi Tudósításokban ezt olvassuk: „Pesten, 1810. április 7-én: vasárnap éjjel 11 és fél óra-kor megint nagy földindulást tapasztaltak, mely nem tartott ugyan olyan soká, mint a január 14-iki, de nagyon érezhető volt és zúgással jött, melyből talán nem ok nélkül lehet gyanítani, hogy ezek a földrengések, valamint az emberi testben a prüszentés, az elektromos matériának kitörésétől származnak. Ezt még az is látszik erősíteni, hogy igen gyakran éjjel történnek, mikor a levegő hűvösebb lévén, az elektromos tárgy magát mértékbe (aequilibumba) tenni törekedik. Nagy példáink a mennydörgések.”

NÉGY VÁROSRESZBŐL ÁLLT a törökkori Buda, törökösen: Budin. Kettő a Várhegyen, kettő a Várhegy alján, a Dunaparton terült el. A királyi palotát „kizil elma”, piros alma palotájának nevezték, mert tornyain és kupoláin egy-egy aranygömb ragyogott. A palotában volt a fegyver- és a lőporraktár, a Zsigmond idejében épült részben. A visszavívás után itt drágakövekkel, arannyal, ezüsttel kirakott páncélokot is találtak az egyesült keresztény seregek. A királyi palota udvarán fehér márványból épült víztartó állt, melybe a Duna partján épült vízmű hajtotta fel a vizet. A víztartó előtt Murád basa dsámit, díszes kis mecsetet építtetett, karcsú kő-minarettel. A palota Szent Jánosról elnevezett kápolnájából alakíttatta át. A palotában egyébként nem lakott más, csak felügyelője. A basák palotája a mai Várszínház (akkor Szeraj-dsámi) mellett állt, ablakai a Dunára néztek, kertje nem volt, csak fürdője, három medencével. Szemben vele, a mai honvédelmi minisztérium helyén a basa helyettesének háza volt, szomszédságában pedig a janicsárok pompás lakásai. A janicsáraga a nagy mecset (Koronázó-templom) közelében lakott, erkélyes palotában. A vár legdíszesebb épületei a dsámik és mecsetek voltak. (A kettő között nagy a különbség. A dsámi olyan imaház, ahol a pénteki hivatalos imádságot mondják el, a mecset kisebb-szerű imahely.) Nincs pontos feljegyzés, hány dsámi és mecset állt a török Budán. Az egyik metszet 5, a másik 8 mecsetet tüntet fel. Evlia Cselebi 21 dsámiról és 18 mecsetről számol be. A keresztényeknek egy közös temploma volt, a mai Kapisztrán templom. A katolikusok a karzaton, a protestánsok a földszinten imádkoztak. De a XVII. század legelején már ezt is elvették tőlük, mecsetté alakították. Ez volt az úgynevezett „órás-mecset”, a minaretjén ugyanis meghagyták a nagy ütő-órát, az egyetlent az egész Várban. A Nagyboldogasszonyról elnevezett plébániatemplomot böjük-dsáminak, nagy-dsáminak hívták. Ebben tíz papot tartott a török kincstár. Szomszédságában, az Országház- és Szentháromságucca sarkán állt a circumcisorium. A többi mecset helyrajzi meghatározása csak találgatás, kétségtelen azonban, hogy a két

zsidótemplom közül a kisebb és régibb a mai Bécsi-kapu mellett volt, a Zsidó-utcában. Az újabb, nagyobb zsinagóga magas tornyaival a Várhegy lejtőjén emelkedett. Volt a felsővárosban fürdő is, melybe vízfordók vitték a vizet a Dunából. Ez a nyilvános fürdő a kádi (bíró) uccájában állt, három szép, nagy márvány-medencéjébe tetszés szerint lehetett hideg, vagy meleg vizet engedni, sőt gyönyörű gőzkamarája is volt. A felső városból három-nagy kapu és több kisebb lejáró vezetett a külvárosokba. A nyugati oldalon az Ova (síkság) kapu, (később Fehérvári-kapu) az északi oldalon a Bécsi-kapu (Bég-kapunak, Szombati-kapunak is hívták) és a keleti oldalon a Szeráj-kapu, a basa palotájának közelében. (A török uralom előtt Szent János kapunak nevezték, a törökök Sztambul-, sőt Vízi-kapunak is hívták. Későbbi nevei: Duna-kapu, Pesti-kapu, 1858 után Ferenc József-kapu.) A külvárosokat is fal védelmezte, helyel-közzel kisebb tornyokkal. Északi irányban a mai Pálffy-tér táján húzódott le egy fal a felső várból. Innen haladt a Margit-körút és Széna-tér felé a Várfok-utca sarkáig, ahol erős szögben megfordult, derékban keresztülvágta a Mátray-utcát és az úgynevezett esztergomi rondellánál ért veget. A várpalota déli rondellájától és a várkápolna tájékáról is lenyúlt egy-egy fal a folyóhoz. A kettőt aztán a Dunával párhuzamos harmadik fal kötötte össze. A Szeráj-kaputól is fal szaladt le a vízhez, derékszögben szelte át a mai Albrecht-utat és a Fő-utca 1. és 4. számú telkein át jutott el a Dunáig. A külváros északi falában három kapu volt: a Fő-utca 89- sz. háza körül a Kakas-kapu, az Erőd-utca végén a Jeni-kapu (Új kapu) és a Széna-téren, az Ostrom-utca tengelyében a Minaret-kapu. (Más néven: Mészáros-kapu, sőt Temető-kapu.) A Vízi-árosta a Duna felé nem határolta fal. Vályogból épült házai első áldozatai voltak az ostromoknak, egy részük majdnem állandóan romokban hevert. A legtöbb háznak kertje, szőlője volt. A külvárosokban is álltak díszes épületek: a mecsetek és a fürdők. A nagy külváros legfőbb ere a török időkben is a mai Fő-utca. A tímárok külvárosát, amely a Duna partján, a Gellérthegy és a Várhegy között terült el, (a Rácváros helyén) egyáltalán nem övezte fal. Nevét a tímárok műhelyeitől kapta. Itt állt a tímárok mecsetje is, (Tabán-mecset) a mai tabánii templom helyén. Ettől délkeletre, a Duna partján, Musztafa pasa dsámija hódított. Ugorjunk el innen a mai Császárs-

fürdő tájékára, ahol a törökök löporgyára volt, várszerű építkezés, négy sarkán egy-egy toronnyal. Családos ember ebben a kis várban nem lakhatott. A gyár hengerkerekeit a melegforrásból kifolyó víz forgatta. Bél Mátyás krónikája szerint földalatti folyosója volt a Várba, hogy a löport ostromok idején zavartalanul szállíthassák fel. A folyosót 1719-ben, egy házépítés alkalmából meg is találták.

A löporgyári vár körül gyönyörű kerteket, rózsaligeteket ültettek a törökök. Idejárt egész Buda szórakozni. De legsűrűbben az asszonyok és a lányok keresték fel, akiket az a babonás hit vezérelt, hogy minden kívánságuk teljesül, ha a melegforrás vizében negyvenszer megmosakodnak ... A basák különben is igyekeztek, hogy a török letelepülők minden kívánsága teljesüljön. Három kútja volt a felsővárosnak, nyáron ingyen osztották a jeget a hatósági jégvermekből (a magyarok is kaptak, sőt a zsidók is!) a mai Dísztéren állt a nagy árucsarnok, a mai Tárnok-utcában a kisebb, (itt szövetet, ruhaneműt árultak). A jelenlegi pénzügyminisztériumi palota és a Bécsi-kapu torkolata körül apró bazárok tarkállottak. A janicsáraka palotájának erkélye alatt a börze volt, itt adták el a gabonát és a sok élelmiszert. Népkonyha, kórház sem hiányzott, de nyugalom alig-alig volt a falak között. 1578-ban elkeseredetten panaszkodik a budai basa, hogy a magyar katonától nincs maradásuk, sűrűn száguldoznak a város közelében. Buda körül sem juhot, sem barmot nem tarthatnak, még csak fáért sem lehet kimenni, szőlőjükbe, kertjükbe se mernek járni a polgárok a magyar katonák miatt, akik rabolnak!

Arról megfeledezett a derék basa, hogy a magyar katonák otthon voltak Buda alatt. Nem raboltak. Igyekeztek visszavenni valamit abból, amit a törökök elraboltak véreiktől.

PEST A TÖRÖKÖK ALATT elvesztette önállóságát, de csak hivatalosan. Önállóan élt tovább is és aránylag nem is élhetett rosszul. Kezdetben elég népes volt és — kereskedett. A basák is támogatták a város kereskedelmét. A szárazföld felől városi fal védte Pestet, (mély árokkal), a dunai oldalról pedig fapaiánk. A mai Deák Ferenc-utca meghosszabításánál volt a hídfő, mely Budára vezetett. A híd közepén négy hajót ki lehetett kapcsolni, hogy utat engedjenek a dunai közlekedésnek. A budai parton a tí márvárosnál volt a hídfő. Itt harminc katona védte, Pesten negyven. A tatarozási költségek egyik felét a pesti, a másik felét a budai vállálap fizette. Azonkívül vámot is szedtek. (Kőrös és Kecskemét mint rendes adót küldött be évenként lécszegeket a hídnak.) Hat kapuja volt Pestnek: észak felé, (a mai Kristóf-tér körül), a Váci kapu, kelet felé (a Kossuth Lajos-utca végén) a Hatvani kapu, melyet Egri-kapunak is hívtak, délkelet felé pedig a Szolnoki, vagy Kecskeméti-kapu (a mai Kecskeméti-utcánál). A többi három a dunai oldalra nyílt, s ezek közül csak a Vízi-kapu volt jelentős, a jelenlegi Eskü-térnél. A mecseteken (ötöt ismerünk) és fürdőkön kívül alig volt valamire való épület a törökkori Pesten. A városnak nem volt basája. A helyőrségnek a főága parancsolt. Hét-nyolcszáz főnyi török sereg táborozott a falak között, feleségestől, gyermekestől. Az igazságszolgáltatást a budai főbíró helyettese végezte, viszont az egész budai kormányzáság főadószedője Pesten székelt, onnan nyomorította a lakosságot. Két derviskolostor, két mohamedán főiskola és három mohamedán elemi iskola is volt a városban, továbbá két vendégfogadó, az átutazó kereskedők részére. A magyar és mohamedán kereskedőkön kívül olaszok is (főleg raguzaiak) éltek a városban. A keresztényeknek volt egy temploma, melyben a XVI. század közepén négy ferencrendi barát hirdette Isten ígését. A mai Lipótváros török és zsidó temető volt, a keresztények a Duna partján, a város déli felén temetkeztek. A pestiek szőlői a Duna túlsó partján, Kelenföld körül feküdtek s amíg lehetett, virágzott a híres marhakereskedelem is, a pesti polgárok vagyonosodásának első, igazi alapja.

A BASÁK nem egyformán basáskodtak Pest-Budán. Volt közöttük másfél évszázad alatt olyan, aki egyáltalán nem is „basáskodott” a magyarokkal szemben. Kilencvennyolc basa trónolt a magyar fővárosban, nem is ennyi, mert egyik-másik többször is viselte méltóságát. Gévay Antal, cs. és kir. házi és titkos levéltárnok, nemes Győr vármegyei táblabíró, s Magyar Tudós Társasági levelező tag „szedte rendbe” a budai basák sorát. (1841.) Az első Vezir Szulejmán volt, akit 1541 szeptember 2-án neveztek ki. 1542. februárjában már nyugalomba is küldték és átadta helyét Kucsuk Báli basának. Általában sűrűn változtak a budai basák, a legtöbb (ahogy Gévay írja) megfojtatik, letétezik, levágatik, lenyakazzatik, a portához hívatik, egyik-másik fogságba esik, sőt akad, aki meghal a csatapiacon. (Ilyen szép halál érte az utolsót, Vezir Arnaud Abdi basát is.) Ismerjük leveleiket is, melyeket magyar előkelőségekhez írtak, a hangjuk mézes-mázos, udvarias, sokszor az alázatosságig, de a szirupos szavak mögött valótlan-ság, hazugság, rosszindulat húzódik meg. A legfőbb gondjuk az volt, hogy a konstantinápolyi porta meg legyen velük elégedve, nem Pest-Buda megalégedésére helyezték a fősúlyt. A saját zsebüket se vetették meg, gondoltak arra is, a pest-budaiak sanyargatása árán. Takáts Sándor, ennek a kornak tudós, színes történetírója mégis megemlíti közülök Ahmedet, Mehemetet, Kadisze Alit és Gázi Hasszánt, mint akik nem voltak szívtelen zsarnokok és a gazdasági élet előmozdításával is törődtek. Arszlán basa (sorrendben a tizennegyedik) egyenesen a magyarok barátjának tartotta magát. Legendás alakja ő a magyarországi basáknak. Mohamed harmadik budai basa fia volt, a végeken nőtt fel, s csakhamar nagy híre kerekedett magyar földön: Oroszlán basának neveztek. A nyilat magasabbra tudta löni bárkinél, s kardja mélyebbre hatolt, mint a másoké. Ő volt az első budai basa, aki békés politikát hirdetett. Nemcsak beszélt magyarul, de magyarul is levelezett. 1566-ban pedig azt jelentette Bécsbe, Miksa császárnak, hogy Hosszúthóthy György követségét úgy fogadta Budán, hogy a lengyel és francia király követeinek sem volt olyan fogadásban ré-

szük! Később így írt Miksának: „Kérem te felségedet, mint kegyelmes uramat, hogy mikor te felséged én nekem levelet ír, magyar nyelven írassa felséged ...” Érdekes, hogy a levél Pesten „költ”, nem pedig Budán! Bizony, ilyen is volt a budai basák között. Szegény Arszlánt, 15 hónapra rá, hogy budai basa lett, Harsány alatt, Baranyában megfojtották. A török porta nem szerette a békés budai basákat... Érdekes, hogy a magyar bírakat a basák meghagyták a két városban, a közigazgatás vezetésére. Takáts Sándor mutatja be ebből az időből Pest bírái közül Nagyszájú Jánost és Thetei Lőrincet, Buda bírái közül pedig Zakay Andrást. Az utolsó budai basa ott halt meg a Vár bástyáján, a mai Bécsi-kapu és a Görgey-szobor közötti részen. Ott áll fehér kőből készült síremléke is. Abdi basának, Abdurrahman basának hívták, hosszú, fehér szakállal mellét verte, s utolsó szavai ezek voltak: Ha nem tudtam megvédeni ezt a rám bízott várat, haljak én meg itt! Kirántotta hüvelyéből győzelemhez szokott görbe kardját és rárohant a várfalon feltörő, diadalittas keresztények első soraira. Hősi halálát még látta a nap, mely éppen lebukott a budai hegyek mögött. Hetven éves volt, közel két éven át parancsnokolt Budán. Ugyanazon a napon (szeptember 2.) esett el, amelyiken 145 évvel azelőtt az első budai basa méltóságába lépett. Abdi basa legendás alakja a történelemnek és a regényirodalomnak. A történetírók szerint albán származású, de a legenda szerint Svájcban született, Coigny volt a neve és keresztény volt. Igaz-e, nem-e, ki tudná megmondani. Regényes beállításban mindenesetre élvezetes az a hagyomány, hogy az ostromló fővezér, Lotharingiai Károly főherceg egyik követe, akit a Várba küldött a basához: gyermekkori játszótársa volt Abdinak. Ogilby Oliviernek hívták, őrnagy volt és Svájcban ismerkedtek meg. Azért legenda, hogy ne elégedjék meg ennyivel. A két gyermekkori barát másodszor is találkozott az ostrom alatt. A basa akkor már megsebesült az utolsó rohamban, amikor Ogilby őrnagy felérkezett a várfalakra. Alig pillantja meg egykori játszótársát, halálos sebet kap ő is, összerogy és a két hős vére egybefolyik. Egymás mellett halnak meg ... A komoly történetírók nyilván mosolyognak ezen a történeten, holott az élet csinál ilyen regéket.

KIK VOLTAK AZ ELSŐK a várfalakon? Történetírók vitatkoznak, regényírók találgatnak, katonai szakértők magyarázgatnak, de nem tudnak megegyezni. Hitelt érdemlő, pontos adat erre vonatkozólag nincs. A megállapításokhoz több köze van a képzeletnek, mint a történelemnek. Négy legendás hőse van az ostromnak, abból a szempontból, hogy ki volt az első a várfalakon. A négy közül legérdekesebb Ramocsaházy Endre története. Az sem biztos, hogy Ramocsaháznak hívták. Egyes feljegyzésekben mint Ramocsay, azaz Ramodschai szerepel. Mi nevezük Ramocsaynak, mert halotti levele is így említi és ez a halotti levél az egyetlen hiteles okmány, melyre támaszkodhatunk. Ramocsay huszárkapitány 1686 szeptember másodikán a mai Szent György-téren elsőnek jelent meg az ostromló seregből a Várban. Megjelent és nyomban a janicsárok fogságába került. Hatalmas szál ember volt, két méter magas, vállas, mint egy középkori bajvívó. A janicsárok, mikor elfogták, nem sokat teketóriáztak, hanem felakasztották a Szent György-téren egy bodzafára. Felakasztották, aztán otthagyták lógva és már rohantak is vissza, a várfalakra, mert az ostromlók megújították a rohamot. Az új erőre kapott keresztény rohamcsapat ezúttal fel is nyomult a falakra, onnan a Várba, a janicsárok észnélkül menekültek előlük. A győztesek a Szent György-térre érkezve meglátták a felkötött Ramocsay kapitányt. Gyorsan levágták a kötélről és — csodák csodája — még élt. Hatalmas, súlyos teste alatt a bodzafa gyenge ága meghajlott és a lábujja hegyével a földet érintette. Némethy Lajos érdekes adatokat közöl Ramocsayról. Elmondja, hogy a templom egykori temetőjében „nyugossza örök álmát ama hős, ki elsőnek hatolt a Vár belsejébe, a keresztények zászlajával, az agg bajnok, Ramocsay. Róla a plébánia naplója és a halottak anyakönyve a következő adatokat örökítette meg számunkra: 1746. év július 9-én agg elgyengülésben hunyt el a nyugdíjazott kapitány Ramodschay, életének 105. évében, ki Holtzer atya által u. a. hó 10-én a templom melletti temetőben helyeztetett el. Ő vala az első, aki Buda bevételénél zászlót tűzött a falakra”.

Eörményesi Fiáth János a második legendás hős, aki már a július 24-i rohamnál elsőnek szállt hajdúival a várakba. Ugyanő szeptember 2-án is elől volt a hajdúkkal és ha igaz, hogy „egy győri hajdú volt, aki a szűzmáriás lobogót a várfalra elsőnek kitűzte”, (Wagner) akkor ez a hajdú az ostrom névtelen hőse, de a parancsnoka eörményesi Fiáth János volt. A magyar hajdúk tisztjei mindig elől jártak a harcban. Lehetséges, hogy Fiáth János és zászlóvivője egyszerre érkeztek fel és így övék a dicsőség.

Pechmann Márton Günter, a bajor választófejedelem testőrezredének ezredesi helyettese szintén szerepel és teljes joggal szerepelhet is a vitás kérdésben. A várkastély oldalán, ahol a bajorok támadtak, minden valószínűség szerint Pechmann Márton volt az első a falakon. Ám tudjuk, hogy a várkastély elleni rohamot Lotharingiai Károly utoljára hagyta. Mire erre sor került, a másik két oldalon már benyomultak a keresztény hadak.

Végül itt van még Petneházy Dávid, aki mint „ezeres kapitány” szintén hajdúk felett parancsnokolt. Annak is vannak hívei és ellenzői, hogy ő volt az első a várfalakon. Petneházyról sok hiteles hőstettet ismerünk a szent háború idejéből. Olyanféle dicsfény övezte a táborban, mint Tüzes Gábort. Petneházy Dávid egyébként szeptember 23-án a tolnai táborban meghalt. Bécsben, a császári udvarnál ő volt a legnépszerűbb az ostrom magyar résztvevői közül. Olyan népszerű volt, hogy a féltékeny császári tisztek a tolnai táborban megmérgezték... Hős volt ő is, hősök voltak mind, akárcsak Baranyay Gábor, akiről tudjuk, hogy az ostrom alatt tanúsított vitézségéért a császártól visszakapta ősi budai házát, vagy mint Bercsenyi Miklós, aki szintén kitüntette magát a vár visszavételénél. És ki tudja, mennyien voltak még az idegen nemzetiségűek között, bátor magyarok, hajdúk, huszárok, pattantyúsok, gránátosok, tüzerek, csáklyások, főnemesek, nemes urak és póri közvitéztek, akik ott küzdöttek és ott haltak meg Budavára körül. Lotharingiai Károly, a fővezér, a haditanácsban külön kiemelte a magyarok hősiességét az ostrom alatt.

CSÁSZÁR KATA HISTÓRIÁJA nem legenda, s egy darab történelmet jelent a középkori Pest életéből.

Néhány hiteles magyar oklevél szerint II. Murád szultánnak (1421—1451) egy vak öccse, (ő vakítottatta meg) Zsigmond király idején Magyarországon talált menedéket családjával együtt és pesti lakos lett. Vak fejedelemnek nem volt joga az ozmán trónra, de fiai jogot formálhattak rá. A Pestre települt török hercegnek, akit nálunk Vak Murádnak neveztek, fia is volt, lánya is. A pestiek nagyon büszkék lehetnek rá, hivatalosan is császárnak titulálták, török császárnak! igaz, később féltékenykedtek rá, mert nemesi jogokat kapott, nemesi kiváltságokat élvezett, utódaival együtt. Jellemző az akkori gondolkodásmódra, hogy császárnak elfogadták a vak menekültet, de nemesnek nem akarták elfogadni! Ennek a Vak Murádnak leánya volt Katalin, akit „török császár lányának”, vagy Császár Katának hívtak Pesten.

A család első lakása egyesek szerint a Paradicsomkertnek nevezett házban volt, mások szerint Csabai Domokos házában, némelyek pedig úgy emlékeztek, hogy Szegedi Pál házában laktak. A vélemények azért ilyen eltérők, mert mindez Vak Murád letelepedése után hatvan esztendővel került szóba, (s így oklevelekbe is) egy pörösködés kapcsán. Bárhol laktak is, Vak Murád és családja szűknek találta az első hajlékot, és a perben Váczi Gál, pestvárosi bíró özvegye azt vallotta, hogy Zsigmond király kedvükben igyekezett járni, s rájuk bízta, hogy tetszésük szerint válasszanak ki egyet maguknak Pest házai közül. A Dunaparton, Alsóhévvízzel szemben, a Búzapiacon volt egy kőház, (1423-ban vette meg Deák Literátus Imre és veje, Szabó Antal száz magyar forintért. Bencsik Jánostól). Erre esett Vak Murád családjának választása. Meg is kapták Zsigmondtól, adománylevéllel. Hiába is akarták aztán Deák Imréék és Szabó Antalék utódai visszaperelni. Pedig sok vénasszonyos tanúvallomással bizonyították a maguk jogát, szerintük a király emberei egyszerűen rámentek a házra és azt parancsolták Deákéknak, hogy takarodjanak el, különben az ablakon dobálják ki őket. Az adománylevél adománylevél, sőt Zsig-

mond utódaitól is megerősítést nyert. Hunyady János, kormányzó-sága idején, Császár Katalin kisasszony, a néhai török császár leánya számára biztosította ugyanazt a házat, melybe Császár Kata (aki valószínűleg már keresztény volt, különben nem hívták volna Katának) férjet is vett maga mellé, ugyancsak Hunyady János jóvoltából. Török Pálhoz, az ő hú és vitéz nemes szolgájához adta nőül a kormányzó Vak Murád leányát. Hihetőleg Török Pál is török eredetű volt, ezt bizonyítja a neve is, meg a házasság is, azért is találta őket a törökverő hadvezér egymáshoz illőknek. Török Pál vérét ontotta magyar hazájáért, 1456-ban Belgrádnál esett el, a török ellen küzdve.

Császár Kata másodszor is férjhez ment, bizonyos lipcai Nagy Jánoshoz. (1459) Aztán kiegyezett Deák Imre vejével, akitől 50 forintért megváltotta a Búzapiacon lévő ház tulajdonjogának felét. (A vót csak a fél ház illette.) 1498-ban, mikor a ház körül még mindig pereskednek, Horvát Benedek özvegye, mint tanú azt vallotta, hogy ezt a kiegyezést annak idején Hunyady János özvegye, Szilágyi Erzsébet közvetítette, s az óbudai káptalan előtt történt. A kormányzóné (akkor anyakirálynő), a királynék városában, az óbudai várban lakott, s ezekkel a szavakkal adta át Császár Katának az 50 forintot: „Édes lányom, aztán meg ne feledkezzél erről, mikor majd az Isten érett kort enged megérned!” (Pedig elég érett korú lehetett már Katalin második házassága idején!) Császár Katát és férjét Mátyás király is pártfogolta. Nagy János 1486-ban új birtokadományt kap, s már geszthelyi előnevet visel. Mátyás megerősítő adománylevele a házat illetően Nagy János és neje, Katalin, a vak török császár leánya névre szól. Katalin 1488-ban végrendelkezett Nagyrévi András pesti plébános, továbbá Váczi Gál pesti bíró és Hevesi Albert káplán jelenlétében. Súlyos beteg volt már, de teljesen ép elmével úgy intézkedett, hogy házát és javait fivérére, Orkhan bégre és férjére, nemes geszthelyi Nagy Jánosra testálja. Amelyik közülök előbb hal meg, az saját részét a másikra hagyja, aki köteles az elhunyt adósságait kifizetni, „jelke üdvéért áldozik és testét tisztességgel eltemetteti.”

Nemsokkal aztán Katalin már nem élt. Férje is csakhamar követte őt a halálba. Tulajdonképpen akkor indult meg az igazi per a házi körül. Végül is 1499-ben a Búzapiacon álló épület Császár Katalin második férjének egyik rokonáé, bizonyos Cseley

Jánosé lett, aki 1503-ban 432 forintért eladta. Vak Murád leánya még akkor is, még azután is Császár Kata maradt a pestiek emlékezetében. Utoljára akkor emlegethették, amikor az 1514-es parasztlázadásban Dózsa György kurucai elpusztították a házat a Búzapiacon.

A török császár leányának pesti történetét Salamon Ferenc ásta ki a porosodó oklevelekből. Hozzátartozik a törökkori Pest-Buda életéhez, már csak azért is, mert azt sejteti, hogy hányan, mennyien lehettek ilyen Császár Katák és Török Pálok Zsigmond király idejében is, később is, a félhold kivonulásáig a budai Várból, akik keresztények, magyarok lettek és jó keresztények, jó magyarok ma is ...

Csak éppen nincs róluk oklevelekben lefektetve az átalakulás, mert nem volt olyan házuk, amely miatt pereskedés zajlott volna le.

BUDA NEVÉTŐL VOLT HANGOS EURÓPA, a visszavívás után. A művelt nemzetek nyelvén röpiratok adták tudtul millióknak a kereszténység győzelmét a pogányság felett. Emlék-érmekeket verettek, hálaadó ünnepeket rendeztek. Rómában olyan tűzijáték volt, amilyent régen nem láttak az örökváros falai. Szegény ünnepelt, dicsőített, agyonemlegetett Buda pedig romokban hevert. Pest se nagyon büszkélkedett azzal, hogy valamit megőrzött régi dicsőségéből. . . Nagy ára volt a győzelemnek a két város szempontjából: el kellett pusztulniok. Igaz, a győzelem után néhány nappal Lipót császár elrendelte a rögtöni újjáépítést, de ez a „rögtön” évtizedeket, talán egy egész évszázadot jelentett. Egyelőre ötszáz török hadifogoly a hullahegyeket hordta el az üszkös romok közül. Van der Bock tábornok, akit Budavár parancsnokává nevezett ki Lotharingiai Károly főherceg katonáinak fából rögtönzött szállást. És megkezdődött a fogoly pogányok térítése a keresztény vallásra. Keresztény lett Hamza bég is, akit Szapáry Péter ejtett fogságba a vár megrohanásakor. Ugyanaz a Szapáry Péter, akit Hamza bég is elfogott már egyszer. Elfogta, sőt ökör mellé fogta, úgy szántatott vele. A lovagias magyar nem adta vissza a kölcsönt, ez hatotta meg Hamza béget, így lett alázatos keresztény.

A katonai igazgatás alá rendelt Pest-Buda kamarai város lett. Magyar királyok székvárosából, az ország fővárosából lett azzá. Az országgyűlések színhelye még nagyon sokáig Pozsony, hiszen közelebb van Bécshez. A néptelen Buda első települői a rácok. Már a törökvilágban is tele volt velük a Víziváros, most elfoglalták Tabánt és a Gellérthegy lejtőit. Sokan közülök Pesten ütöttek tanyát. Ügyes, élelmes kalmárok voltak. Legelőször abból csináltak pénzt, hogy vizet hordtak fel a Várba, ahol elpusztult a vízvezeték. A zsidók elhagyták a Vízivárost, Óbudára költöztek. Helyüket horvátok foglalták el. (Akkoriban Horvátvárosnak is nevezték a városrészt.)

Pest az új települők szempontjából még rosszabbul járt, csak a cigányoknak volt kedvük és bátorságuk, hogy nagyobb számban

vessék meg lábukat a Duna balpartján. I. Lipót közben elrendelte, hogy Felsőmagyarországból épületfát szállítsanak Budára. Külföldről csalogatott be mesterembereket, akik a gazdátlan telkeket elfoglalták, s még adót sem fizettek. Jöttek is spanyolok, svábok, bajorok, osztrákok, franciák. Nem is jártak rosszul! Sok későbbi nagy vagyon alapja született meg azokban az időkben! Boldog, boldogtalan házhelyhez juthatott. Fizetni se kellett érte, csak bekeríteni s már az övé volt. Az ügyesek 5—6 házhelyet foglaltak le maguknak ilyenformán. Szőlő, rét, szántóföld megszerzése se került nagy áldozatba Pest-Buda határában. A városnak érdekében állt, hogy lakói száma szaporodjék. Pesten, a visszavívás utáni első húsz esztendő alatt a legtöbb mesterember saját hajlékot szerzett. Ács, asztalos, borbély, kőműves, csizmadia, kéményseprő, lakatos a maga portáján lakott. De „háziúr” lett sok iparoslegény, szolga, városi őr, muzsikus, vincellér, napszámos, gulyás és hamuszedő is. Legtöbbjük persze német volt. A két város életében jelentős fordulat áll be, amikor a császár 1703-ban szabad királyi várossá emeli őket (Buda elsőrangú, Pest másodrangú város lesz), sőt önkormányzatot kapnak. Ez azt jelenti, hogy nincsenek földesúrnak alárendelve, tizedet, kilencedet nem fizetnek, vámszedési joguk, pallosjoguk van s bíráikat, tisztviselőiket maguk választják.

Pesté az érdem és az utókor hálája, hogy lassú, de szívós munkába kezdett a fővárosi rang visszaszerzéséért. Sokat tett a két város felvirágzása érdekében Széchenyi György prímás, aki száz ezreket adott az újjáépítéshez! Az aggastyán egyházfő fiatalos lelkesedéssel küzdött Pest-Buda újjászületéséért. Ő alapította a pesti jezsuita kollégiumot és a katonai kórházat, továbbá a szerviták rendházát, a templommal együtt. A budai kapucinus rendház is neki köszönheti születését. XI. Ince pápa (emlékét a róla elnevezett tér és szobra őrzi a Várban), annak idején százezer forintot küldött a végszükségben lévő ostromló keresztény seregnek. A pénz későn érkezett, de Budának szánta és a két városé maradt — a feltámadáshoz. Mindez szép volt, nemes volt, hasznos volt, de csak egy csepp a tengerben. A császári udvar lett volna hivatva a beteget gyorsan talpraállítani. Nem tette meg, mert nem érezte szükségét. Az intézkedések, melyek Bécsből jöttek: idegen szellemet szolgáltak. Legfőbb hatalom volt a budai kamarai inspektor,

a két város tanácsa csaknem teljesen németekből alakult, akik természetesen az inspektor parancsait szolgálták. A városkapukat katonák őrizték, s eltartásuk terhét a polgároknak kellett viselni. Közben tatarozzák, javítják a bástyákat, nagy gonddal, súlyos áldozatokkal, mert nem lehet tudni nem fordul-e vissza a török? Nem fordult vissza. Savoyai Eugen, aki Budavár ostroma alatt még fiatal dragonyostiszt, immár hadvezér és végleg elveszi a szultán seregének kedvét, hogy Magyarországon hódítson.

Pest-Buda újjászületésében ez sem jelent sokat. Még mindig több a romhalmaz, mint a gyarapodás. Pedig a tanács megteszi, ami tőle telhető. Nagynehezen a környéket és vidéket újra fel tudta csábítani a fővárosi piacokra, s elrendelte, hogy az áruval megrakott kocsik után egy garas vámot kell fizetni. A kocsikat kötelezte arra is, hogy amikor kiürültek, visszafelémenet, egy-egy halom törmeléket, gazt, szemetet vigyenek ki a határra. Így takarították el a törökvilág szomorú örökségét. A budai várban lévő szeméttel, törmelékkel a Pálffy-témél kezdődő és Városmajorig húzódó bástyafal tövében álló eliszaposodott, mély árkot töltötték fel.

HATSZÁZTIZENNYOLC PESTI POLGÁR kapott jogot a Buda visszavétele utáni harmadik évtized végéig a Duna balpartján: 252 német, 187 szláv, 174 magyar és 5 más nemzetiségű. A város német jegyzője, a befogadott magyar polgárokat ilyen neveken vezette be a törzs-könyvbe: Arvaj (Árvey), Bainozi (Bajnóczy), Barani (Bárány), Beskerekí (Beckerekí), Caposvárj (Kaposváry), Forgats (Forgács), Gazoni (Kászonyi), Gongati (Gombkötő), Jesperini (Jászberényi), Laslo (László), Mezaros (Mészáros), Ördes (Erdős), Pfpacsinalo, Salaj (Szalay), Scongradi, (Csongrádi), Sotos (Zsoldos), Zisar (Csiszár), Zuniog (Szúnyog). Persze a zárójelbe írt neveket már a regélő magyarázza. A 618 pesti polgár között voltak többek között 17 ács, 1 ágyúöntő, 1 bábos, 14 csizmadia, 1 cinöntő, 2 főkötőkészítő, 22 földműves, 31 fuvaros, 9 gombkötő, 2 hajós, 9 halász, 2 harisnyaszövő, 2 iskolamester, 2 kardcsiszár, 2 kaszakovács, 1 kéményseprő, 1 kenyérrárus, 11 kőműves, 12 mézszáros, 52 napszámos, 14 nemes, 1 orvos, 1 plébános, 2 patikus, 8 pék, 2 sajtos, 2 sebész, 1 sarkantyús, 1 szecs kavágó, 16 szücs, 1 tabakos, 16 tisztviselő és 7 vincellér. Érdekes, hogy a 618 pesti polgárjogot nyert személy közül 105 ismeretlen foglalkozású, vagy magánzó.

Azt is tudjuk körülbelül, hogy a három évtized alatt hány háza és mennyi lakosa volt Pestnek. 1687-ben: 34 ház, 204 lakos. 1696-ban: 244 ház, 1524 lakos. 1706-ban: 379 ház, 2653 lakos. 1716-ban: 395 ház, 2765 lakos. Hogy a város életéről még szemléltetőbb legyen a kép, ideiktatunk négy tanácsi rendelkezést ebből az időből: 1692. április 25-én és május 9-én a tanács 20 tallér pénzbírság terhe alatt megtiltja a szemét utcai lerakását. 1697. május 31-én a szalma- és nádfedelek lebontását rendeli el a tanács. Utasítja a strázsamestert, hogy a nyár folyamán le nem bontott tetőket az ősszel karhatalommal rombolja le. 1700. június 22-én a tanács a Fő-utca (ma Váci-utca) kövezését rendeli el, mégpedig minden ház előtt egy öl szélességben és a háztulajdonosok köte-

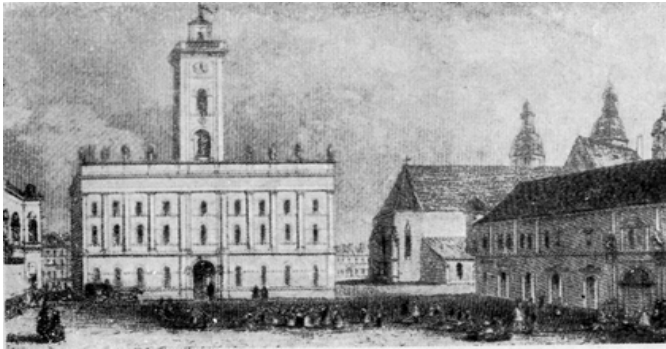
lesek azt elvégeztetni! Ugyanannak az évnek augusztusában a tanács elrendeli, hogy aki a kéményét egy héten belül téglával fel nem építi, attól el kell kobozni a házat.

Három évtized alatt ennyit növekedett, így növekedett Pest! Ismerjük akkori házait, háziurait is. A mai Váci-utcában, az új Városháza helyén lakott Proberger Jakab bíró és serfőző. Az egykori katonai felcser (érvágó-borbély), a város legtekintélyesebb polgára. A mai Váci ucca 78. számú ház helyén lakott Csernovits Arzén ipeki pátriárka, aki a szerbeket betelepítette. Vorstern Kristóf élelmezési főbiztosnak a Petőfi Sándor-utca 2—10. házsorának ősi telkén emelkedett 16 szobás, emeletes „palotája”, s közelében Prunner György kamarai erdőmester telke volt, aki úgy gazdagodott meg, hogy az olcsón összevásárolt bort drágán adta tovább. (Ezen a helyen épül később az Orczyak palotája.) Prunner Györggyei szemben Kohlbacher Lambert Mátyás harmincadhivatali ellenőr épített kétszobás házat, míg nyaralóját — gyönyörű kert közepén, négy szobával — a mai Reáltanoda-utcában építette fel. (Nem kellett messzire mennie a nyaralójáig!) Nem hiába hívták abban az időben a Petőfi Sándor-utcát Űri-utcának. Itt laktak Pest urai, az új urak, akik értették a módját a meggazdagodásnak. Legtöbbje olyan hivatalt töltött be, mely hatalmat és módot adott a vagyonszerzésre. Éltek is vele, ki csínyján, ki szabadabban. Nevezetes ház volt az Űri-utcában Kalcher Mártoné is, aki kőművesmester volt, tanácsbeli ember, mégis eladósodott az uraskodás alatt, akárcsak Vorstern, Prunner és többi szomszédai. Hiába, az ilyen urak vagyona könnyen jön és könnyű szerrel illan el. Haláluk után pereskedhettek, veszekedhettek, sőt fizethettek — az örökösök! ... Az a nagy ház, mely a törökök élelmezési raktára volt és kitakarodásuk után is épségben maradt, Heissler generálisé lesz, majd Pöckh János Boldizsár élelmezési főbiztosé, (1724-ben veszi meg Szelezky Márton alnádor, 1000 forintért. Halála után „ispotáj”-t akart belőle alakíttatni, úgy végrendelkezik. De a hétszemélyes tábla és a királyi tábla hurcolkodott falai közé, majd 1770-ben megvették kúriának. Ma királyi bérpalota áll a helyén, a farnciskánusok templomával szemben.) Volt a híres Heissler tábornoknak és Pöckh élelmezési főbiztosnak más ingatlana is Pesten. Az utóbbié volt az a hatalmas telek, amelyen később Grassalkovich Antal építteti fel gyönyörű palotáját. A főbiz-

tos ingyen kapta a budai kamarainspektorátustól, bizonyára jó szolgálatoakat tett érte. Puchner Richard hadbiztos se fizetett egy garast se azért a telekért, melyet 1695-ben 4000 forintért adott el a vármegyének. Ezen áll most a Vármegyeháza. . Mintha senki földje lett volna a törököktől megtisztított főváros . . .

Álltak a házak, s a házakban emberek éltek, élni akartak. Eleinte mindenki a maga bajával, a maga portájával törődött. Aztán a közös érdek kezdte összébb hozni a keveseket is. Az iparosok tömörülése megeremtette az első pesti céheket. A legelső céhszabályokat (1688) a kőművesek és kőfaragók kapták. Legfontosabb volt az építőipar, annak munkásai sürgették ki leghamarabb érdekeik védelmét... A budai kamaragazgatóság alá tartozó Pestnek 32 tanácsosa volt, akik között van ágyúöntő, földműves, tisztviselő, katonatiszt, pék, serfőző, sebész és ügyvéd is. Honosságukat tekintve még érdekesebb a róluk feljegyzett adat: 1 bajor, 1 dalmát, 1 frank, 8 ismeretlen, 1 karinthiai, 9 magyar, 3 német, 6 osztrák, 1 rác és 1 stíriai. Ebből az időből származó okiratból derül ki, hogy Pestnek 200 év óta két pusztája is van, Szent László és Burgundia. Sajnos, az nem derül ki, hogy a két pusztahol volt, milyen volt, s nem is tudjuk ma sem... A városfalakon kívülr (akárcsak most vidéken), tanyák, majorságok voltak szét-szórva, de Pest két pusztája valószínűleg messzebb lehetett, mert a majorok és tanyák helyén az első külvárosok keletkeztek ... Pestnek két majorja is volt akkoriban. Az egyik a mostani Terézváros és Városliget között, a másik a Józsefváros helyén. Ez utóbbi gyümölcsösből és szántóföldből állt. A szántóföldet a mai Rákóczi-út, Vas-utca, Főherceg Sándor-utca és Röck Szilárd-utca határolta. A város ezt 1715 táján a Rókus-kápolnának ajándékozta. A neve Rókusmező lett.

A RÉGI VÁROSHAZA

ZUGLIGET

SZENT ISTVÁN BAZILIKA

A RÓKUS-KÓRHÁZ és templom őse néhány nyomorúságos épület, mely a szántóföldön állt, a város majorjának területén. 1711-ben pestisjárvány pusztított, a budai kis kórház túl volt zsúfolva, nem fogadhatta be a pesti betegeket. Erre határozta el a tanács, hogy Pest majorja közelében barakkokat épít, s ápolószemélyzetről is gondoskodik. (A városkapuk le voltak zárva, s Eckhord Boldizsár sebésszel szerződést kötöttek a pestisbetegek ápolására.) A járvány (sajnos, hányadik már az 1341-ben fellépett első döghalál óta!) elég szerencsés lefolyású volt, s az Istenfélő, hálás polgárság fogadalmából megépült Szent Rókus és Szent Rozália tiszteletére a kápolna. Alapkövét 1711. július 27-én nagy egyházi ünnepségen helyezte el Pfefferhofen János báró tábornagyszernagy, Budavár parancsnoka. Az építést a polgárok összessége végezte, a nagyobb részt mesteremberekből álló tanácsstagokkal együtt. Hamarosan el is készült. A felszentelés után Ágost Keresztély szász herceg és bíboros-érsek búcsút engedélyezett. 1739-ben épült meg a kápolna tornya, s ugyanakkor meg is nagyobbitották. Két tornyot terveztek ugyan rá, (egyét Szent Rókusnak, egyét Szent Rozáliának) de a rendelkezésre álló pénzből nem futotta. A nyomorúságos kis „bérház” változatlan volt mellette, 1711 óta. 1784-ben épült a kápolna mellé 75 beteg számára az új kórház. Egy 1796-ban kelt okirat szerint ez a „kórház” nevet viselő valami szegényfoltja Pestnek. Nem kórház, hanem piszokfészek. 1797-ben újjáépítik tehát 207 betegre és 1798. május 24-én fogadja be az első 39 ápolásra szorulókat. 1832-ben a századokra tervezett új kórház kicsinek, alkalmatlannak bizonyult. Kasselik Ferenc 350 személyes kórház-tervet készít, mely azonban a huzavonában elveszett. Pollák Mihály újat dolgoz ki, 400 betegre. Az építkezést fia fejezte be 1841-ben. Az elszámolásnál kiderült, hogy Schumayer György gondnok több mint 24 ezer forintot sikkasztott. (Negyven évvel később Ormay István gondnok sikkasztott el a kórház pénzéből 10 ezer forintot, osztrák értékben!) A Rókus-kórháznak ma 598 betegágya van, 54 orvossal és 171 ápolóval. A nagy sárga ház körül világváros született, csak ő áll elaggottan a Rákóczi-úton.

EGYETLEN MAGYAR CSALÁD élt Budán, amikor poraiból ismét feltámadt: salgári Salgáry Péter, második polgármester, császári postamester és családja. (A mai Díszter 12. és 13. sz. palotáinak helyén álló házban laktak.) Nyolc esztendővel a visszavívás után a lakosságnak még mindig csak öt ezreléke magyar! Nem is nagyon kíváncsoztak a magyarok a német várórség közé. A letelepült törzspolgárság a Várban és a Vízivárosban helyezkedett el legszívesebben. Tabán a városi hatóság oltalma alatt külön községgé alakul, maga választja bíráit és esküdtjeit. A büszke vár a hatóságok és állami hivatalok székhelye. Itt van a városházi, (I. kerületi elüljáróság), mely kezdetben két sarokházból állt. A királyi palota még romokban hever. De körülötte lassanként építkezést követel a meginduló élet. Már nincsenek Garák, Czilleiek, Kanizsaiak, Kontók, Czoborok és Báthoryak. A Hauptplatzen Werlein István báró kamarainspektor lakik, a mai herceg Batthyány-féle hitbizomány palotájában. (Díszter 3.) Szomszédságában (Díszter 6.) Bösinger Ferenc István polgármester és patikus háza áll, továbbá Sautermeister Ferenc tanácsbelié. (Díszter 7). Brentano Monterelli kereskedő, Cresola Venerio császári építőmester is a Hauptplatzen telepedik le. A mai Üri ucca 6—8. számú házak helyén volt a városparancsnokság. Közelében lakott Petri Ricciardi gróf alparancsnok és itt is volt háza Heissler tábornoknak, de nem ő lakott benne, hanem Schweidler Antonius főhadbiztos. Buching Ferenc tüzértiszt, báró Frankenburg budai várparancsnok, Zenegg György Kristóf kamarai tanácsos és császári főadószedő is itt háziuraskodnak| Tressen Károly Ferdinánd helyőrségi kapitánnyal és Wilfersheim Dániel orvossal együtt. Ennek az utcának az elején (ma Üri-utca 33.) lakott Brankovics György ési fia, János. Nagyravágyó kalandor volt Brankovics. Elárulta Erdélyt Bécsnek, ezért is kapott grófi rangot. Aztán a szerbeket akarta Lipót császárnak eladni, azzal, hogy jó szövetségesek lesznek a török és a magyar ellen, ha betelepítik őket hazánkba, ő maga szerb despota — fejedelem — szeretett volna lenni, végül is börtönben halt meg. Budán báró Dumont Miklós, egy aragóniai

származású mérnök-alezredes volt a szomszédja. 1711-ben találjuk a második magyar nevű háziurat a Várban, Petrovay László pestmegyei alispán személyében. A mai Fortuna-közben lakott. A Víziváros az iparé és kereskedelemé. Itt tartották a vásárokat és az országos vásárokat. 22 utcája és 4 tere van. A Halászváros (a régi hajóhídtól a Kapucinusok kolostoráig terjedt) tulajdonképpen egyetlen utca: a Landstrasse. Ez a mai Lánchíd-utca és a Fő-utcának a Kapucinus kolostorig terjedő' része. Harminckilenc házában 61 család lakott. A Horvátváros a vár aljában, a Szent János-kórház előtti területen feküdt. Itt volt a pesti-temető és a polgári lövölde. Az Országút a Vízivároستól a Császár-fürdőig ért. Lakosai legnagyobbrészt kapások voltak. Újlak a Császár-fürdőnél kezdődött és Óbuda felé nyúlt, mint egy szalag. Tizenöt utcája és hét tere volt. 1714-ben 945 főnyi lakosságot számláltak össze benne, köztük 55 volt a magyar és 710 a német!

VÁROSI PANAMÁK EMLÉKE színezi az ezerhétszázas évek elejét. Egy kicsit furcsán hangzik a „panama” szó azokról az időkről regélvén. Nem is hívták panamának Lennersbergi Lenner János Pest város bírójának csúfságait. Vámhistóriákba, sikkasztásokba, esküszegésbe keveredett. Lenner János Bécsben született és tulajdonképpen ácsmester volt. 1695-ben szerzett polgárjogot Pesten, 1701-ben elkészítette a dunai repülőhidat, 1705-ben a tanács fertálmestere, 1708-ban hídmester, majd Buda városának hozzájárulásával a hídfelügyelői címet kapja. Tüneményes, gyors karrier, (ez a szó is időelőtti!) 1715-ben tanácsos és kamarás, sőt bíró! Öt esztendeig sáfárkodott magas tisztségében, a maga javára. A vármegye csapott le a kezére, holott Lenner János Bécsben is járt, a királynál és hamis vádaskodással lépett fel. A vizsgálat után mégis kitekérték a nyakát. Saját szakállára szedett vámot és bezsebelte. 4000 forint bírságpénzt és holmi városi ökrök eladásából befolyt pénzt tulajdonított el. A királyi alapítványt és az árvák pénzét se kímélte, szóval igazi, modern, nagy panamista volt. A város kárát 9000 forintban állapították meg. Kimondták, hogy ezt köteles visszafizetni, a széksértésért rárótt 100 forintos bírsággal együtt, mégpedig nyolc nap alatt. Köteles kárpótolni az árvákat is, s természetesen elveszti hivatalát és polgárjogát. Lenner úr nem fizetett, erre vagyonát zár alá vették, mire alkudozni kezdett a tanáccsal. Jó összeköttetései lehettek, vagy a tanács volt gyenge: megegyeztek. Lennersbergi Lenner János kötelezte magát, hogy a plébániatemplom tetejét saját költségén felépíti, ezzel szemben kérte, hogy vegyék vissza a tanácsba. Visszavették. A templomtetőt aztán fel is állították évekkel később, de nem Lenner költségén. Hogy csinálta, mint csinálta: erről nincs adat. Ügyes szélhámos lehetett, s ezzel írta be nevét Pest város történetébe ...

A tanácsi gazdálkodásra mindenesetre jellemző volt ez az eset, ami azonban még nem vert fel nagyobb hullámokat a polgárok körében. Az is csak suttogás formájában kelt szárnyra, hogy Buda első polgármestere, Prenner Farkas meglopta a várost. Pren-

ner lemondása után Bécsben élt, fülébe jutottak a hírek és miután szolgálatban álló császári kapitány volt, levélben ártatlansági bizonyítványt kért Budától. Meg is kapta. Hasonló hírek keringtek Bösinger Ignác polgármesterről is, a várbeli „Városi” gyógytár alapítójáról, aki pályafutása során királyi tanácsosi rangra emelkedett. Bösinger nem volt népszerű sem a tanácsban, sem a polgárság körében. A hiú, nagyravágyó férfiről már 1698-ban rebesgették, hogy kétezer forintot tulajdonított el a városi pénzből. Később ez úgy módosult, hogy 2909 forint hivatalos pénzről nem tud elszámolni. Bösinger úr igyekezett rendbehozni a szénáját, hogy egy évre rá eladta mindenét, patikáját, házát, szőlőjét. Ügye mégis tovább húzódott, még 1796-ban is folyik a vizsgálat, sőt a várparancsnok — nagy ellenfele — bebörtönözteti. Egy évre rá meghalt.

1737-ben aztán a királyi biztos az egész budai városi tanácsot elcsapta, egy 15 évig húzódó visszaélés-sorozat és a szigorú vizsgálat után. Az egész tanácsot, az élén Dillmann Sebestyén polgármesterrel, Depré Xavér Ferenc bíróval, s bizonyos Vánosy Ferenc tanácsnokkal, aki hihetőleg a főbűnös volt. A részletek hiányoznak. Másfél évtizeden át folyt a viszály a tanács és a polgárság között. A kárt a királyi biztos 15 ezer forintban állapította meg. Ezt a bűnösöknek vissza kell téríteni! Az ítélethirdetésen jelen voltak az érdekeltek, akik fejére a király nevében mogyorókeréki Erdődy György ráolvasta a verdiktet, aztán kiutasította; őket a városháza tanácsterméből. Az ajtókat és a kapukat lezárták és a polgárok nyomban megválasztották az új tanácsot.

Érdekes, hogy a kiutasítási jelenetet Buda városa később megfestette, s intő például kifüggesztette a tanácsteremben. Meddig volt ott, hová került senki sem tudja. Annyi bizonyos: nem bűnös kezek távolították el, nem sikkasztotta el senki. Kinek fájt a foga abban az időben képre, kinek kellett Budán akkoriban festmény?

A KIRÁLYI RESIDENTIAL mely „Budán építendő, édes Hazánk és Nemzetünk dicsőségére és boldogságára”, mint az ország ajándékát szándékoztak Mária Teréziának felajánlani. IV. Béla vára, Zsigmond Friss palotája és Hollós Mátyás kincses Budája bizony sokáig szegyenkezett romjaiban. 1717-ben még így látja Montagu Mária, Wortley angol követ hitvese, aki Törökország felé utaztában megpihent Budán: „A királyi palota, mely egykor Európa legszebb épületeinek egyike volt, most teljesen rom, a legutóbbi ostrom óta csupán az erődítményeket állították helyre,” Regal várparancsnok 1714 vége felé bejelentette tervét a haditanácsnak! a palota romjainak eltakarításáról, azzal kapcsolatban, hogy a kikerülő kőmennyeséget az erődítményeknél használják fel. A régi palota megmentésére nem is gondolt, katoná volt, várparancsnok, neki csak az erődítmények voltak fontosak! A haditanács (bizonyára nem kegyeletből, hanem az észszerűség kedvéért) néhány helyiséget mégis meg akart menteni, s bár a király akkor már megengedte a falak teljes elhordását, építőmestert küldött ki, hogy tanulmányozza a helyzetet. Ennek alapján III. Károly 1715-ben a haditanáccsal elrendeltette az újjáépítést. Arra gondoltak, hogy az átalakítás után a várparancsnokot és a törzstisztikart el lehet helyezni a palotában. A munka tehát azért volt, hogy a romok lakhatók legyenek. De még 1723-ban sem állt teljesen tető alatt a palota. Abban az évben, húsvét napján szörnyű tűzvész pusztított. A Bécsi-kapunál lobbant fel, s elharapózott a Fehérvári-kapu mellett lévő puszkaporostoronnyig. Az fellobbant, s a robbanás nagy kárt okozott a sok huza-vonával, kinnal, bajjal készülő palotán. A rendbehozatalt nemcsak a pénzhiány, hanem átmenetileg anyaghiány is akadályozta. Nem volt tetőfedőcserép. Mátyás büszke palotáját deszkával fedték be. Huszonegy ablaka elkészült, de 230 ablakát kővel és téglával tömték el. A várparancsnok Buda városát szorongatta, hogy fejezze be az építkezést. Szegény jó budaiak egész a királyig szaladtak rémületükben. A tűz után még a városházukat sem tudták kijavíttatni, nemhogy a katonák számára épülő palotára áldozhattak volna!

A császár katonái bosszút álltak. A palotával nem törődtek, s szomszédságában felhúzták a Zeughaust, a fegyverraktárt, jórészt abból az építkezési anyagból, mely a palotának volt szánva. (Az 1850-es években egy részét aztán lefoglalták a palota céljaira. A konyhák és a gazdasági épületek kerültek falai közé, s üvegezett, vasoszlopos folyosó kötötte össze a főépülettel. 1901-ben bontották le, csak a kapuzata maradt meg. Ez ma is megvan, a Várpalota bástyájába falazva. A szép kapu ívébe állította fel Hauszmann Alajos a Herkules-szobrot, melynek mestere ismeretlen.) A „palota” aztán tovább pusztult, romlott, omladozott, míg 1748-ban Mária Terézia hozzájárult, hogy felépítsék. Volt egy kikötése is a királynénak: az udvari kamarai pénztárt mentesíteni kell a kiadásoktól. Gróf Pálffy János és gróf Grassalkovich Antal a városokat és a vármegyéket szólítják fel adakozásra. A vitam et sanguinem mellé királyi hajlékot is akartak adni Mária Teréziának. (Holott ő gondolni se akart arra, hogy Budán lakjon!)

Magyar főurak voltak az építkezés kezdeményezői, lelkes, szívesen és gyorsan haladt hát a munka. Sajnos, a tervező művész neve hitelesen ismeretlen. (Egész irodalma van a kérdésnek.) Találgatják, bizonyítgatják, hogy Fischer v. Erlach, vagy Lucas v. Hildebrand volt, sőt akad, aki szerint Mayerhoffer András. 1749, május 13-án tették le az alapkövet. Pest-budai mesterek, munkások, kőművesek, kőfaragók boszorkányos kezei szorgoskodott. Sok lehetett közöttük a pesti lakos, mert Grassalkovich az építkezésen dolgozó kőfaragómesterek és segédek számára szabad átjárást biztosított Buda város kapuin. A pesti tanács jegyzőkönyve szerint az elszámolásokat Grassalkovich barátja, Horányi Gábor végezte, „aki tudniillik ezen épülethez és munkához való buzgóságból mind fizetés nélkül fogja azt adminisztrálni”. Amikor 1751-ben Mária Terézia és Ferenc császár Pest-Budán járt (Ferdinánd óta először tartózkodik koronás főnk a fővárosban!), megtekintették az akkor már előrehaladt építkezést. 1756-tól kezdve lassabban megy a munka, mert fogytán a pénz. (Az úgynevezett hét éves háború sokba került a nemzetnek!) 1764-ben Mária Terézia másodszor is megjelenik Budán, Grassalkovichnak legmagasabb tetszését fejezi ki az építkezés felett, mire a herceg ügyesen és okosan a királyné támogatását kéri a befejezéshez. Mária Terézia kezébe veszi az irányítást, ekkor kapcsolódik be (hitelesen!) a munkába Hille-

brandt Ferenc, Antal — nem Lukács — a bécsi udvar főépítésze. 1770-ben aztán az építkezést befejezik.

Négyszázezer forintba került. A kétemeletes palota kívül-belül elárulta az építkezés utolsó négy esztendejének munkájában Bécs kezét. A Duna felé középrésze ugrott ki, ellenkező irányban pedig két szárnya. A középső fő-udvar elől szabad volt, a főépület barokk-kupolája mögött négyszögletes torony hirdette szerényen a régi királyi hagyományokat. Általában a külső építészeti kiképzés egyszerű, de Mária Terézia palotája, a Várhegy királyi magaslatából mégis uralkodott Pest és Buda felett. A pozsonyi palotából átengedett műkincsekkel és bútorokkal rendezték be a termeket. A királyi lakosztály a középső rész volt, a két kiugró szárny között. A szemlélők főleg a reneteg, hatalmas tükröt csodálták mindenütt. A királyné kihallgatási termében állt kis trónszéke. Társalkodótermének fehér faburkolata volt, dús aranyozással, szép faragással. Az asztal lapja több centiméter vastagságú égszínkék üveg. Az öltözőszobában állt a zongora és a falat színes kínai tapéta borította. Zöld atlasz-szobából nyílt a közös hálószoba világoskék hímzésű faliszőnyegekkel. Az ágy gazdagon aranyozott és mennyezetes volt. A király öltözője sárgaszínű, a billiárdterem búzavirágkék. A király kihallgatási termében a kis trón nem olyan ékes, mint a királynéé. A jobboldali szárnyépületben van a nádor lakosztálya, mely ellentétben a királyi résszel: nemes egyszerűségével hódít.

Készen állt hát a palota, a nemzet ajándéka a királynénak, aki aztán beleköltöztette Pozsonyból az Angolkisasszonyokat. Később, 1779-ben, a nagyszombati egyetem talált otthont a falak között. Egész a szabadságharcig állt Mária Terézia palotája büszke őriséget a Várhegyen. Akkor ismerkedett meg az ostrom tüzével, s jobbszárnya és középső része földig leégett. Mikor helyreállították, sokféle változáson ment át.

Végre Ferenc József idejében a főváros olyan királyi hajlékot kapott, mely méltó utóda lett Mátyás palotájának.

A BAROKK BUDA szép volt, ha a Várhegy magaslatából nézte a szemlélő, s egyházi építkezéseiben ma is őrzi a kor emlékeit. Csodálatos, hogy egy-két évtized alatt szinte kinőttek a templomok a földből, majdnem azt mondhatnánk, a város túl volt méretezve, egyenesen zsúfolva volt templomokkal. Mintha csak arra gondoltak volna a jó budaiak, hogy Isten házai körül majd csak megkezdődik a városfejlődés is. A finom toronysisakos szerb templom 1742-ben kezdett épülni, 1775-ben fejezték be. A tabáni Szent Katalin templom mecsetből alakult át, (1728—1739) s a ferencesek költöztek falai közé. A kapucinusok vízivárosi rendháztemplomát linzi Ottó kapucinus atya tervei szerint építették fel, a régi törökmecset-kápolnából, (1697—1716) s fél évszázaddal később alakították át mostani formájában. Szent Flórián kis temploma Christ Antal pékmester kegyeletes adományából jött létre. 1760-ban készült el, hihetőleg Nepauer Mátyás tervei szerint, aki azoknak az időeknek jeles építőmestere volt, s neve egy sorban szerepel a Mayerhofferekkel, Hámon Kristóffal, Jäger János Henrikkel, Sigl Mártonnal, Hölbling Jánossal, Jung Józseffel, Pfister Andrással, Pauer Jánossal, Schelb Józseffel és Schachinger Sebestyénnel, hogy csak a kiválóbbakat említsük. A Flórián templom becsére jellemző, hogy a főváros legújabb korában felemeltette helyéből. Az új városrendezés, mely ezúttal művészi szempontokból is ítél, megkövetelte, hogy ne veszítsen varázsából régi állapotában. .. Hosszú sora van még a barokk Buda egyházi építkezéseinek: az ágostonrendiek és a kiscelli unitáriusok temploma, az óbudai és krisztinavárosi plébániatemplom, a budai Zsigmond-kápolna, a vári karmeliták és klarissza-apácák kolostortemploma születik ebben az időben. Ma már nem mind áll egyházi cél szolgálatában, nem is maradtak napjainkig kivétel nélkül egykori állapotukban, de a barokk Buda egész külső és belső világát jellemzik. Ne feledkezzünk meg a Batthyány-téri Szent Anna templomról sem, melynek reges történetét Schoen Arnold jegyezte fel az utókor számára értékes tanulmányában. A plébánia céljaira meg-

vásárolták a „Horgonyhoz” címzett fogadót, melynek táncterme is volt, építettek mellé egy kis kápolnát Szent Anna tiszteletére. Ez a kápolna nagyon hamar szűk lett, hiszen a Víziváros központjában állt, a Bomba-téren (1695-ben még Felső-vásártér volt a neve, aztán ott épült fel a katonai őrház, s az abban felhalmozott bombák után nevezték el Bomba-térnek. 1905. óta Batthyány-tér.) Pretelli, a lelkes jezsuita plébános vetette fel az új templom építésének gondolatát. Bernucca János Péter városi tanácsos hajlandó lett volna a célra 25 ezer rajnai forintot adományozni, ha a templom pontosan a brünni Szt. János-templom mintájára épül. A különös kívánságnak nem lehetett eleget tenni, egyszerű gátló okból: a talajvíz miatt. Nyakas ember volt Bernucca János Péter, s visszavonta az ajánlatát. De a gondolat nem aludt el. Locatelli Péter Antal kereskedő egyszerre húsz építési tervet hozott magával Olaszországból! Az egyiket elfogadták, ennek alapján épült fel a templom, mely a barokk ízlés mellett olasz könnyedséget, előkelőséget visel külsején.

Az építkezés nem ment olyan simán. A szomszéd, Pösenbacher Mihály, egy rőfnyit se akart átengedni a maga hatalmas telkéből a templom céljaira. Királyi engedéllyel kellett kisajátítani a szűkeséges részt. Amikor Hanusz Kristóf mester parancsára az első ásó bevágott a földbe, Pösenbacher Mihály egész háza népével kiállt telke végébe és lelövással fenyegette meg a munkásokat, ha talpalatnyi darabkát is kihalásnak az övéből! Konok ember lehetett, de a fenyegetés nem használt semmit. A munka folyt tovább, rendesen. Nem is akadt volna meg, ha van rá elegendő pénz. De a pénz kifogyott, mire Reck jezsuita atya szombatoként magára öltötte a vörös palliumot, úgy kopogtatott be adományokért a hívek ajtaján. Az sem akadályozta a befejezést, hogy a vihar egyízben ledöntötte a falak egy részét. Napauer Mátyás és Hanusz Kristóf fia, Mihály felépítette a templomot. Özvegy gróf Zichy Miklósné, aki az óbudai kastélyban lakott, (a Királynék városa ekkor a Zichy családé!) főoltárt, szószéket és festményeket ajándékozott a templomnak, mely belső berendezésében sajnálatosan már nem a régi, de külsejében egyik legszebb dísze, legbecesebb emléke a viharvert fővárosnak ...

A BAROKK PEST azzal írta be nevét a kor művészettörténetébe, hogy a világi építkezések is fokozottan megindultak falai között. Egyházi emlékeiről szóljunk előbb. 1725. április 8-án tették le a mai egyetemi (akkor pálos) templom alapkövét. 1693-ban kapták a pesti pálosok királyi rendelettel a területet, melyen egy török mecset maradványa állott. Ezt 1699-ben alakították szerény templommá és szegényes rendházukat is felépítették mellé, mely olyan lehetett, mint egy fecskéfészek. 1715-ben, a terület déli részén (ma Szerb-utca, 1695-ben még Pálos-utca, majd Alsó- és Felső Pálos-utca, sőt 1787—1850 között Rácz-utca) nagyobb rendházat emelnek és 1720-ban megkezdték Tarkoss Mátyás magyar kapitány özvegyének, született Doloczky Mária Magdolnának alapításából a Jézus öt szent sebe tiszteletére emelt kápolna építését, a mai templom keleti oldalától pár méternyire, a mostani központi egyetem aulája mellett. Doloczky Máriát nagyon megindíthatta, hogy a török mecsetből átalakított kis templom már dűledezett. Öt évig állott az ő áldozatkészségéből épült kápolna. A pálosrend nagy pártfogójának, gróf Koháry Istvánnak adománya tette lehetővé, hogy az új, nagy építkezés meginduljon. 1729-ben meghal Grassalkovich Antal gróf felesége, Langh Erzsébet. A leűjtött férj hitvese emlékére gazdagon megajándékozta a pálosokat, s 1742-ben a templom elkészül. Szent Anna oltára, mely a főváros legszebb, legművésziesebb főoltára, Grassalkovich bőkezűségének köszönheti létrejöttét. A gróf példáját követték a Daróczy, Barbacsy, Forgács, Péterffy, Pongrácz, Rudnyánszky, Kászonyi családok is. így teremtődött a legmagyarabb rend pesti anyaszentegyháza. A pálosok Langh Erzsébet koporsóját saját kriptájukban helyezték el....

A barátok templomának telkét a pesti ferencesek 1690-ben kapták Werlein báró kamaraigazgatótól, a király nevében, Az adománylevelével annak a teleknek tulajdonjogát ruházta rájuk, mely a Piatea Dominorum és a Piatea Agriensis mentén fekszik. (A Piatea Dominorum 1511-ben Nagy-utca, 1695 után három részből áll: Urak-utcája, Egyetem-utca és Kecskeméti-utca. A két utóbbi

megtartotta nevét, az Urak-utcája, mely a Kristóf-tér és Ferenciek-tere közé esett, 1875-ben Koronaherceg-utca lett. A Piatea Agriensis 1537-ben Szent Péter-utca, majd Egri-utca, aztán Hatvani-utca. 1848-ban Szabadsajtó-utca, 1849 után ismét Hatvani-utca és 1894-ben Kossuth Lajos-utca.) A barátok az óriási teret úgy kapták, hogy „azon akadálytalanul építhessenek, s azt örökre zavartalanul bírják és használják”. Építeni az adománylevél birtokában sem tudtak, mert koldulószerzet létükre nem állt pénz rendelkezésükre. Az 1690-es Pest jött-ment telepeseinek sem volt még módjukban a templom céljaira való adakozás. Csak 1715 táján, (a város már egy kicsit fellélegzett) kezdődhetett meg az építkezés. A templomot ma valósággal elnyeli a környezet. Igaz, nem is nagyon érdemel különös művészi érvényesülést, de a tornya igazi műremek. A torony mestere jeleskedett, durva anyagból, kezdetleges technikával alkotta művét, 1863-ban. Wieser Ferencnek hívták...

A pesti domonkosok (ma Angol kisasszonyok) sok vihart látott, régi hajléka is újjászületik a barokkban. Gróf Csáky Imre biboros-érsek még 1728-ban elkészítette a terveket, de az alapkövet gróf Patachich Gábor csak két évvel később tette le. 1754-ben végre elkészül a templom, melynek egyideig ideiglenes homlokzata volt, hogy a falak között misézni lehessen. A belső berendezést, s a teljes felszerelést gróf Batthyány József, a hercegprímás végeztette el 1770-ben. Érdekes, hogy a három templom tervező- és építőmesterét hitelesen nem ismerjük, holott sokkal régebbi építkezések művészeiről van okiratunk. Réh Elemér, aki Pest-Buda barokkorának lelkes kutatója, a pálosok és a domonkosok templomát Mayerhoffer András ihletett tehetségének tulajdonítja. A pesti görög-keleti szerb templom gyönyörű arányos tornyán is sok olyan vonást ismer fel, mely Mayerhoffer kezére emlékeztet.

Mayerhoffer András volt az, akinek a barokk Test világi építészete a legszebb alkotásokat köszönhette. Mária Terézia korában az egyre jobban fejlődő balpart a főurak kegyeltje. Itt épülnek palotáik, melyek nem versenyeznek ugyan az akkori bécsi palotákkal, nem is olyan fényesek és előkelőek, de ha megmaradtak volna napjainkig, bizony nem lennének olyan szegények műemlékekben. Immár csak emlékek mind, s legfeljebb vissza-

álmodhatjuk erkélyes kapuzatukat, díszes ablakaikat, címeres oromzatukat. Egyéni színt, érdekességet, nemes külsőt adtak a barokk Pestnek, mely szerényen élte az újjászületés évtizedeit. A regelő búsul és elkeseredik, ha arra gondol, hogy az utókor több kegyelettel viseltethetett volna irántuk. Több kegyelettel és több szeretettel! A későbbi, újkori feltámadás arra hivatkozik, hogy a szükségszerűség, a városrendezés követelte meg a rombolást. Ez nem mentség! Inkább azt mondhatnánk, hogy a hozzáértés hiányzott, vagy a nagy sietségben nem értek rá művészi szemmel ítélkezni. Bárhogy történt, nagyon szomorú.

Milyen kár, hogy utolsó nyomaiban is eltűnt Grassalkovich Antal pesti palotája, a Hatvani-utcából, atlaszos kapujával, kecsesen kigömbölyödő erkélyével, s a hatalmas, két oroszlanos kőbe-faragott címerrel egyetlen emeletének nemes párkánya felett! Százötven esztendeig tündökölt, 1735-ben már készen állt, s mint Pest legszebb palotáját emlegették. Bél Mátyástól kezdve minden leírás kiemeli, dísze, nevezetessége volt a városnak, arról nem is szólván, hogy sokáig ösztönadó iskolapéldája volt Pest világi barokképítkezésének is. Az 1870-es években ide telepítették a főpostát, majd főkapitányság lett belőle. Mikor végleg lebontották, Podmaniczky Frigyes báró, a Közmunkatanács akkori alelnöke felhívta a tulajdonos figyelmét a gömbölyű kapura. Váradi Antal úgy tudta, hogy el is vitték valahová vidékre.

Barkóczy Ferenc gróf egri érsek palotája (a mai Egyetem-utcában, a Károlyi-palota helyén) szintén Mayerhoffer Andrásnak köszönheti barokkori formáját. Arról is van bizonyítékunk, milyen hatalmas épület volt már az átalakítás előtt: Mária Terézia 1751-ben meglátogatta Pestet és itt helyezték el a királyi vendégeket. Érdekes, hogy amikor Mayerhoffer 1759 tavaszán átépítette, felszólítást kapott a városi tanácstól: hordassa el a homlokzat oldalán összegyűlt földet, mert akadályozza az ucca forgalmát. Vagy a „felhordott föld lehetett nagyon sok, vagy az akkori Pest utcai forgalma volt már erős a Kecskeméti-kapu irányában, a Belvárosból, a mai Calvin-tér felé! Csak két évtizeden át állt Mayerhoffernek ez az alkotása. 1780-ban, a palotát az új tulajdonos: Károlyi Antal gróf Pest másik nagy építőmesterével, Jung Józseffel építteti újjá ... (A Károlyi-palota krónikájához tartozik, hogy Mária Terézia is lakott falai között, melyek vendégül

láttak később főhercegeket, prímásokat, érsekeket, hadvezéreket és az árvizek idején a hajléktalanok százait fogadták be. Jelasics tábornok is lakott benne, a palotában fogták el Batthyány Lajos gróf miniszterelnököt. Haynau elfogatta a palota gazdáját, gróf Károlyi Györgyöt is, s maga költözött be a helyébe. A rövid életű magyar köztársaság is itt született meg, mikor gróf Károlyi Mihály lakott benne. 1928-ban vásárolta meg Budapest székesfőváros, képtár céljaira. Kevés magánépülete van Pest-Budának, melyhez ennyi szép és szomorú történelmi emlék fűződik.)

A mai Váci-utca és Régi posta-utca sarkán állt az ezerhét-százados évek közepén a Belváros öreg kúriája, a Sötér-féle ház is. Ennek átalakítását (1759-ben) az öregedő Mayerhoffer András János fiára bízta. A tanács ennél az építkezésnél is küldött két felszólítást a mesternek a föld sürgős elhordására. Azzal indokolták, hogy tűzvész esetén, amitől Isten óvja a várost, a vizes lajtorják nem tudnak az utcán közlekedni. Azt is meghagyta a tanács, hogy a földet a Dunára hordassák ki. A Dunára, igen, ahol most a korzó van! A Sötér-kúria aztán nyomtalanul eltűnt a Belvárosból. Mintha soha ott sem lett volna . . . így építkezett a barokk Pest, így nyerte el azt az arcát, melyet csak visszaálmodhatunk, mint egy eltávozott kedvesét. A városnak még arra is volt gondja, hogy Mária Terézia első látogatása alkalmából a Hatvani és Kecskeméti kapukat is átépíttesse . . .

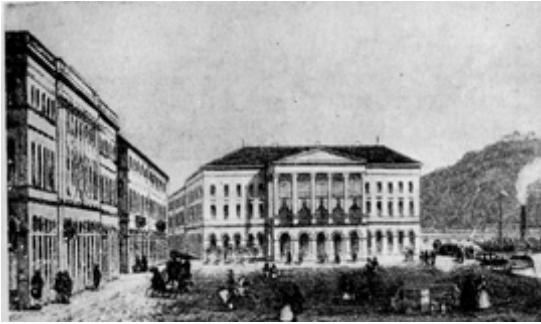

EGYETLEN, AMI MEGMARADT a barokk Pest világi építkezéseiből a Péterffy-palota, a Belvárosban, a Piarista-utca és Galamb-utca sarkán. Nem teljesen régi formájában áll ez sem, de ami művészettörténeti érték belőle, az újjáalakítva hirdeti régi szépségét. A palota újjászületését szolgáló építési munka közben, amikor egy használaton kívül álló kéményt lebontottak, egy csomó régi levél, okirat és füstös, sárgult újság került napvilágra a kövek közül. Azokat a köveket még Mayerhoffer András rakatta Péterffy János báró megbízásából, amikor 1754-ben hozzákezdett a palota építéséhez, hogy két évre rá, úgy, ahogy megálmodta, be is fejezze. A régi pesti Forum Civitatis utolsó emléke nem került teljesen egészében csákány alá, s nem pusztult el a városfejlesztés és a kultúra dicsőségére, mint környező testvérei, a letűnt évtizedek során. A levelek és az okiratok, melyek a kéménybontásnál egyszerre csak odahullottak a munkások lába elé, német és görög nyelven íródtak. A megsárgult újságok a szomorú emlékü Bachkorszak napi krónikái, a jó ég tudná megmondani ki és miért rejtegette azokat a kéménylyukban! Annyi bizonyos, hogy az írásokból ki lehet egészíteni a palota történetét, amiről eddig csak annyit tudtak, hogy helyén a kétszázötven év előtti török felszabadulás után Maurice Brian savoyai eredetű pesti kereskedő polgári háza állt, az ő családjától vette meg Péterffy János báró 6500 forintért, lebontotta s megbízást adott Mayerhoffer Andrásnak, hogy építsen helyébe palotát.

Péterffy János báró halála után a palotát özvegye örökölte, majd Oberg Antónia bárónő tulajdonába került. A bárónőtől 1800-ban Mazinea Konstantin görög kereskedő vásárolta meg, a most előbukkant írások és okmányok nagyrészt az ő üzleti levelezései és feljegyzései. Amikor Mazinea Konstantin meghalt, az özvegye férjhezment Grabovszky Athanáz ugyancsak görög kereskedőhöz és a palota a Grabovszky-család tulajdonába került. 1845-ig Grabovszkyak laktak benne, mert a kémény -nyílásból előbukkant írások között van egy német nyelven írt bérleti szerződés, ugyanazon év július 12. napjáról keltezve, ami to-

vább vezeti a palota regényét. A szerződés elárulja, hogy Grabovszky Konstantin (valószínűleg Athanáz fia volt) bizonyos Haslinger Józsefnek adta bérbe a palotát évi 440 forintért. A szerződés alján a tulajdonos gondosan, dátumszerűen feljegyezte sajátkezűleg a bértörlesztéseket is, tizenkét esetben, 100—140 forintjával. Most 1888-ig nincs írásos adat a palotáról, abban az évben vásárolta meg Grabovszkyéktól Kriszt Ferenc vendéglős. (Ma már nem a Kriszt-családé.)

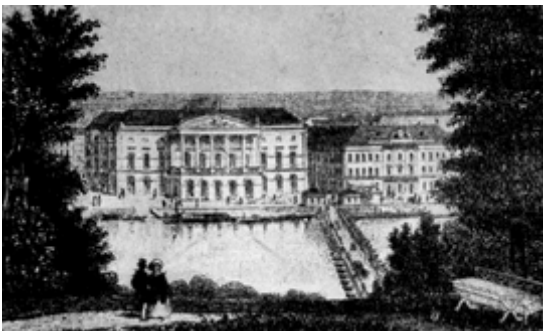
A Grabovszky-családnak még élnek utódai Pesten, ezek közül az egyik elmesélte, hogy a palota erkélyes, nagy szobájában megdöbbentő dráma történt. Valamilyik Grabovszky koporsója volt felravatalozva a bolthajtásos teremben, a ravatal körül hatalmas gyertyák égtek, az ablak ki volt nyitva s a Duna felől szellő szökhetett be, mert a gyertyaláng belekapott a ravatalba, az kigyulladt s csakhamar tűzben égett minden. A tüzet eloltották, a koporsó szerencsére nem hamvadt el, de a terem berendezéséből semmit sem tudtak megmenteni. Amikor a palota restaurálását végezték (1938), ebben a teremben három mészréteget kapartak le a falról, hogy újjáfesték. A harmadik mészréteg alatt érdekes falfestményeket találtak, azaz jobbanmondva, körülbelül két méter széles és kilencven centiméter magas falfestményrészlet bukkan elő épségben, mert a többi köröskörül füstös és kormos volt. A falfestmény az 1800-as évek legelején készülhetett, jobb mester munkája, színei meglehetősen elevenek, témája tipikusan görög, hellenisztikus tájfestés, térábrázolás: tengerbe nyúló sziklaszirt és a parton hatalmas, kissé naiv fantáziával elképzelt kupolás palota. Mindenesetre jellegzetessége a palotának, abból az időből, amikor a görög kereskedőcsalád otthona volt. Mayerhoffer András kis remekének a Piarista uccára nyíló főhomlokzata és a Galamb uccára néző darabkája műemlék. Az átalakítás szerencsésen őrzi a múlt értékeit. A Piarista uccai fronton egy felírás az 1838-as árvíz szomorú emlékét hirdeti. Abban a magasságban áll a falon, ameddig a Duna szennyes hullámai csaptak fel a vész idején.

FERENC JÓZSEF-TÉR

AZ ELSŐ PÁLYAUDVAR

HAJÓHÍD ÉS A REDOUTE

A VÁR EGY MAGÁNPALOTÁJA is őrzi a barokk jellegzetes, szép emlékét. A Verbőczy-utca 7. számú palota ez, melynek a helyén egy kis öreg ház állott, azt vásárolta meg Rabel Ádám János kőfaragómestertől 1743-ban gróf Erdődy György. Nepauer Mátyást bízta meg a gróf a tervezéssel 1750-ben, s tervét elfogadva az építést is rábízta. Akkoriban még nem büszkélkedett a főurak hajdani lakóhelye nagyobb szabású palotákkal. Inkább „lakóházak” voltak a Várban. Az épülő Erdődy palotával szemben is állt egy díszesebb, 1701 óta, külső fala freskóval volt díszítve, s ez a freskó megmaradt máig is. (Verbőczy-utca .1.6.) A Tárnok-utcában is díszlett szép kapubejáratával a mai 5. számú ház, a Fortuna-utcában is volt egy-kettő, amikor Nepauer pallérja, Deminger Mátyás befejezte az Erdődy-palota építését. A Vár csak a XVIII. század második felében lesz ismét a főrangú világ otthona, de azután is, azóta is megtartotta azt a kedves furcsaságát, hogy egy-egy országos nevű család, államférfi, nagy politikus szomszédságában a középosztály és a kispolgár él alacsony, bolthajtásos falak között. Történelmi nevet visel az egyik lakó, szomszédja miniszteri altiszt, vagy kisiparos. A vasrácsos ablakok mögött öreg családi bútorok és az ősök címeres képei díszítik az egyik lakást, a másikat nem díszíti semmi, gond és szegénység lakik odabenn. De kívül ez nem látszik. Sajnos, más rontotta el a várbeli uccák patinás hangulatát: a sok nem odaillő, idomtalan, ormótlan építkezés, az utolsó évtizedek szörnyszülőttei. Ma már vigyáznak rá, hogy ilyen gyilkosság ne történhessék. Elég későn eszméltek erre, sok vandáizmus keserít, melynek nemcsak áldozatait sirathatjuk, de sírni lehet az eltűntetett áldozatok helyén engedélyezett építkezések láttára is. (Nemcsak magánépületekre, középületekre is gondolunk! A pénzügyminisztérium, vagy a Levéltár palotája lehet sikerült, vagy kevésbé sikerült munka, a környezetbe sehogysem illik!)

Buda tulajdonképpen 1750 után indul új fejlődésnek, 1769-ben a tanács is elhatározta, hogy a régi városházat kibővíti. Megvásároltak új szomszédos házakat, de az átalakítás művészileg csak a belső kiképzésben hozott újat és figyelemreméltót. Az I. Kerü-

leti előjáróság abból az időből őrzi mélyen benyúló, tágas, szép lépcsőházát, melynek gyönyörű dísze az emelet bolthajtását tartó pillérek két oldalán elágazó korlát, s a rájuk épített hatalmas vázák.

A régi városházának a Szentháromság-térre néző erkélyes sarkában Városvédő Athéné szobra áll, mely Carlo Adami olasz mester munkája, (1784) s az 1920-as években került elő véletlenül egy svábhegyi villa kertjéből. A villa tulajdonosa egy sváb gazdától vette meg pár koronáért. Az egyik nem tudta mit vesz meg és a másik nem tudta mit ad el. Eredetileg kútszobor volt és a Szentháromság-téren állt.

A Fortuna ucca palotái, épületei a 18. század hangulatát őrzik, s a Vár művészi szemléletében talán legzavartalanabban hatnak. Az Úri uccában és az Országház uccában a 15. század építészeti emlékeivel is találkozunk a későbbi századok alatt létesült épületek között. Külsejében, főhomlokzatában, az Országház ucca 20. számú lakóház hirdeti legjellegzetesebben a középkort. Az Országház ucca 2. és Úri ucca 40. lakóházak falfülkéi, illetve kapucsarnokai, s az Országház ucca 13. számú palota keresztboltozatos földszinti szobái jelentik a középkor világi építkezéseinek várbeli maradványait. Kedves hagyomány fűződik a Bécsi kapu tér 5. és 6. számú házához. A két épületnek közös tetőszerkezete van. öreg várbeliek azt regélik, hogy a két ház két tulajdonosé volt. Az egyiknek lánya, a másíknak fia lett volna az örökös. A két apa aztán megegyezett, hogy a gyerekeket összeházasítják, s amikor a tető elromlott: közös fedél alá vették a két épületet. Takarékoskodtak is, a házasságot is elősegítették. így lett a két házból egy ház: Széta Kristóf főbíró háza.

Az Úri uccában lévő (62. szám) hercegprímási palota 1515-ben Márton puszkacsinálómesteré volt. A mellette állóban (Úri ucca 60.) ugyanakkor Perényi Imre nádor lakott.

Nádor és puszkaműves egymás mellett, egymás szomszédságában — a középkorban is! ... A Vár őrizte meg leghívebben a régi világ szellemét, egész napjainkig!

A KÖZPONTI VAROSHÁZA születése a pest-budai barokk évtizedeire esik. Eredetileg a Pesti Invalidusok háza volt, olasz mester építette: Fortunato di Prati. Igazságtalanság volna megfeledezni arról, hogy az ezerhétszáz éves derekáiig sűrűn találkozunk Pest-Budán olasz építőmesterekkel, szobrászokkal, kőfaragókkal, akik a letelepülők között voltak, hiszen romok közé kellett telepedni, ahol bizvást számíthattak építómunkára. Az olaszok éppen a kezdet legkeservesebb éveiben dolgoztak a fővárosban, mellettük főleg német kartársaiknak jutott munka, azok is legnagyobb részben Ausztriából vándoroltak be hozzánk. Szóval olasz mester építette az Invalidusok házát. Savoyai Jenőé volt a nemes elgondolás, hogy a rokkant katonák ne maradjanak fedél nélkül. A császári és királyi hadsereg összes invalidusainak szánta ezt a hajlékot, s csak a bécsi szűkkeblűség szorította le „tartományi” méretekre. Pestnek, az akkori Pestnek mégis legnagyobb építkezése, épülete volt. Háta a régi Országútra, későbbi Károly körútra nézett. Szabályos négyszög volt, minden oldalon lezárt tömb. Az invalidusok nem sokáig élvezhetitek. II. József Nagyszombatra telepítette őket, s helyükbe gránátosokat küldött. Kaszárnya lett, a benne épített templomot is lebontották, illetve átalakították, berendezését elkótyavetyélték. Igaz, a kalapos király úgy tervezte, hogy az épület főfrontjának tágas előteret, s ezzel érvényesülést juttat. Ez sajnálatosan nem valósult meg. A gránátosok laktanyájából Károly-kaszárnya lett, míg 1899-ben a város megvette városháza céljaira. Akkor átalakították, belől hozzáépítettek, de bizony felemás maradt továbbra is és sajnálatosan az ma is. Az Invalidusok háza sok részlet-szépsége mellett is rokkant, csonka épület. Különösen a roppant térhatást igénylő főhomlokzata sikkad el a Városház-utcában. Dekoratív kiképzésén jeles olasz, német, cseh szobrászok és kőfaragók dolgoztak, köztük Conti Lipót Antal is. Az ő nevét egy utca örökítette meg Budapesten, de annak a Martinelli Anton Erhardnak nevét, aki a pesti Hotel des Invalides tervező művésze volt — nem őrzi más csak a krónikások és a regélő kegyelete.

GLASIUS, A KÁVÉFŐZŐ is megjelenik az ezerhétszázas évek elején Pesten, mint legelső kávéháztulajdonosa a kávéházak városának, ahogy a fővárost félig tréfásan, félig komolyan emlegetik. 1714 februárius 14-én állította ki számára a tanács a teleklevelet. E szerint Kávéfőző Balázs „egy katolikus rácember megszerzi a Numerus 240. és 242. számú házak között, a Vízikapu utcájában lévő, a Numerus 241. számmal jelölt Ház haszonjogát és tartozékait. E Ház után minden esztendőben Szent György Napján 34 krajcár a fizetség a Telekszolgálat címén. Élvezze tehát nevezett Blásius, a Kávéfőző, az ő Szabadságát és hasznát, mint ahogy azt magának megváltotta.” Az oklevél német nyelvű, s a név így szerepel: Blasius Cavesieder. Valószínű, hogy már ő előtte is foglalkoztak Pest-Budán kávéárusítással, hiszen a török sok rossz között *ezt* a kis földi jót *is magával* hozta hazánkba. Kávéfőző Balázs háza a város dunai palánk-falának környékén szerénykedett, a Vízikapu ucca (később Hajós-, majd 1875-ben Csónak ucca), a mai Molnár-utca és Sörház-utca helyén állandó apró, külvárosinak tetsző házak között. Rácz kalmárok, molnárlegények, hajósemberek, gyülevisz vándorkereskedők, hajesárok lármás utcai élete zajlott le a tájon, s ez a forgalom kávéházat követelt, mint az akkori idők nagy vívmányát.

Nem tudjuk, Kávéfőző Balásznak sikerült-e a vándorkávé-sok, mozgókávé-sok, utcai kávé-sok versenyével megbirkózni. Két évtized múlt el, mikor újabb nyomára bukkanunk a kávéháziparnak. A tanács elé kérelmet juttatnak el, hogy teremtsen rendet a három pesti kávé-s között. Az egyik ugyanis, bizonyos Bellieno Ferenc nevezetű, letörte az árakat és olcsóbb volt másik két társánál. A tanács kartellbe kényszerítette őket, meghagyván „Bellieno Ferencnek, mivel ez a másik két nagy Adót fizető Kávéfőző kárára a kávé findsáját olcsóbban adja mint az minden más helyeken szokásos, ezáltal magának sem szerez hasznot, de magát még jobban megkárosítja- mint a másik két kávéfőzőt, hogy ő is úgy mérje ki kávéját, mint a másik két kávé-s.” A tanács egyben kijelentette: gondja lesz rá, hogy a kávéfőzők is „társulatot

alakítsanak”. Ez már a cég-rendszerbe való tömörülést jelentené. 1770-ben nyolcan voltak a kávések, akik azt panaszolják fel a tanácsnak hogy a pesti Hét választó fejedelem fogadó emeleti Játkházában, ahol a bálakat is tartják, jogtalanul billiárdoznak.

1781-ben tízen vannak a kávések, 1814-ben huszonöt „kávésjog” van Pesten, a jogosok között szerepel egy Orczy báró, egy Nákó gróf, négy nemes: Palikucsevny, Dvornikovich, Krachenfels és Kemnitzer. 1848-ban a pesti kávéház beírja nevét a magyar történelembe, s ez a dicsőség a Pilvaxnak jut. A szabadságharc alatti Forradalmi csarnok mai helyén állt. (1911-ben bontották le a régi épületet.) Bolthajtásos helyiség volt, közepén karcsú oszlopok tartották az ölelkező íveket. A falakon képek: a Bastille, a francia forradalom, s természetesen a pesti márciusi napok nevezetes szereplői, akik maguk is ott voltak, elevenen, ki kürtőkalapban, ki jurátus gallérban, ki honvédtiszti, vagy nemzetőri viseletben, a közvélemény asztala körül csoportosulva, amely felett gázlámpa világított és szemben vele, a falon postaláda szolgálta a vendégek kényelmét.

1852-ben negyven kávéház volt Pesten, 1855-ben ötven, 1859-ben 44. Azóta ez a szám kerek százzal emelkedett.

A főváros kávéházai emléktáblákkal örökítették meg jeles törzsvendégeik nevét. (Falaikon belül és kívül.) Ady Endre emlékét a Palermo, Délivasút és Operakávéház őrzi, Eötvös Károlyét és Vázsonyi Vilmosét az Abbázia, Lechner Ödönét és Szinyei Merse Pálét a Japán, Mikszáth Kálmánét a Deák, Osvát Ernőét a Newyork, Petőfi Sándorét a Pilvax, Surányi Miklósét és Bányay Elemérét (Zuboly) a Central, Endresz Györgyét a Spolarits. Író, költő, politikus, építész, festő, óceánrepülő éppenúgy második otthonra talált a kávéházban, mint az ismeretlen polgár, akinek nevét nem örökíti meg emléktábla, legfeljebb néhány kifizetetlen fekete, ami ugyan mulandó és mégis örök . . .

PEST TÚLNÓTTE FALAIT ebben az időben és lassanként köröskörül terjeszkedni kezdett. Megalakult a Ferencváros, az Erzsébetváros, a Lipótváros és a Terézváros. A balparti rész lakóinak száma 1720-ban még csak 2706, de 1776-ban már több mint tizenháromezer. (Ugyanakkor Pest-Buda lakossága harmincötezer!) A pesti városfalnak a XVIII. század közepén még erődjellege van, bár katonai szempontból nem sokat ér. (Bizonyos Gebauter Simon polgár 1754-ben azt kérte a tanácstól, hogy a Váci úti kapu előtt pincét építhessen. Azzal az indokolással utasították el, hogy a pince csökkentené a fal erődjelleget.) 1771-ben aztán két helyen 19 áttörték a falat, az egyik nyílás a mai Királyi Pál-utca torkolatánál volt, a másik a Gerlóczy-utca végén. Nem tatárok, nem törökök, nem Dózsa György kurucjai törték át ezúttal a falakat, hanem a városfejlesztés. 1772-ben már a Váci-kapun kívül is áll egy ház, a Hatvani-kapun túl pedig négy is! Ebben az esztendőben Chim Mihály „telekhivatali segéd” így jelentí a falakon kívüli állapotokat: „A Váci-kapu mellett lévő Schützenhoffer háztól az Invalidusok házáig (mai Központi Városháza) a zsidók vásári bódéi húzódnak meg. Az Invalidusok házatól a Hatvani-kapig 41 öl falhosszúságot takar négy házacska. A Hatvani-kapu másik oldalán áll a polgári lövölde, melyhez a városfal mentén 80 ölnyi terület tartozik.” A Kecskeméti-kaputól a Duna felé futó falszakasz előtt már voltak házhelyek, s ezekhez csatlakozik a járványtemető. A jelentés szerint a három városkapu teljesen egyformán van építve, nyolcöles homlokzattal, (1 bécsi öl egy méter 89 centiméter) s hétöles oldalmérettel. A Hatvani-kapu mellett fekvő polgári lövölde áthelyezésével szűnt meg a falak erődjellege. A lövölde egyrészt veszedelmes lett a külvárosok fejlődése következtében, másrészt a területét házhelyeknek akarta eladni a város, bizonyára jó áron. A Kecskeméti-kapun túlra akarta helyezni a városi tanács a lövöldét, de a kamara kifogást emelt ellene. 1785-ben a lövölde, telke már hat házhelyre van felosztva, sőt el is van adva 10.371 forintért. 1786-ban bontották le a mai gróf Károlyi-utcát elzáró városfalat. 1787-ben a belvárosi keres-

kedők terjesztették elő kérelmüket, hogy a Lipót-utcát (ma Váci-ucca) elzáró városi rondellát leromboltathassák. A tanács úgy döntött, hogy saját költségükre megtehetik. A kereskedők forgalmának emelkedése megérte a kiadást. A Váci-utca akkor szerzett hegemoniát. 1789-ben bontották le az első városkaput: a Váci-kaput. (A mai Vörösmarty-tér közelében állt.) Kevéssel azután lebontásra került az egykori Angol királynő szálloda helyén álló rondella. (Most lebontásra kerül a volt szálloda épülete is, mely Deák Ferencnek a haza bölcsének volt sokáig otthona.) Az Erzsébet-téren lévő új vásártér alapítása tette szükségessé a Sütő-utcai városfal megnyitását. (1789.) A második városkapu, a Kecskeméti-kapu 1794-ben lesz a múlté és 1808-ban eltűnik Pest utolsó kapuja is: a Hatvani-kapu. Érdekes, hogy a kapuk már eltűntek, de a városfalak jórészt még sokáig álltak. A külső házak ugyanis hozzájuk támaszkodtak, s ezzel a telektulajdonosok önkényesen a magukénak tartották azokat... Omlanak, bomlanak hát a városfalak, melyek nagyjából a mai Belvárost határolták, mint Pestet, a Dunától a Kecskeméti-kapuig, onnan a Hatvani-kapu érintésévei s a Váci-kapun át, ismét le a Dunáig. A város, mely külső negyedekkel nő meg, védtelen marad, holott védekeznie kell: a pestis eilen! 1771-ben el is határozza a tanács, hogy a külvárosokat árokkal veszi körül, a járvány leküzdése céljából, s csak négy helyet engedélyez a ki- és bejárásra.

AZ ELSŐ PESTI GYÁR selyemgyárvolt, s bizonyos Valero Tamás, spanyol származású iparos, alapította 1776-ban. Arról is van feljegyzés, hogy Budán már a XVII. század közepén hajókat gyártottak, ugyanakkor a budai sodronygyárban arany- és ezüstsodronyokat készítettek. A mai főváros gyáriparának megalapítója mégis ez a Valero Tamás, akinek nevét valamikor két utca táblái is őrizték, (ma Klotild-utca és Gyár-utca) de a jelenkor nem hálás, még a neve is eltűnt az utcatáblákról. Nagyvonalú, kitűnő ember lehetett Valero Tamás, akinek fia Antal, odaállt Széchenyi István mellé, amikor a Lánchíderért kellett harcolni. A mostani Klotild-utcában állt Valero Tamás selyemgyára, 50—60 mázsa selymet dolgozott fel évente, 80—100 szövőszéke mellett háromnegyszáz munkás szorgoskodott, s volt olyan esztendő, hogy 150 ezer pengő forgalmat ért el! Ha azt nézzük, hogy mi volt akkoriban körülötte, nyugodtan meg lehet állapítani, hogy a Valero-féle selyemgyár túlhaladta korát. Ezt igazolja az is, hogy később, amikor már három versenytársa akadt, az egyikben 6, a másikban 13, a harmadikban 16 szövőszék dolgozott. A pest-budai gyáripar gyermekeiben nevezetes az a selyemgyár is, melyet 1781-ben II. József császár alapított Óbudán. A gyár felépítése nyolcvanezer forintba került, s 50 munkást foglalkoztatott. Ifj. Palugyay Imre erről a gyárról azt írja, hogy „Zaneri Bertalan felügyelése alatt egy kerék 4240 orsót tőn mozgásba.” Alapítása után két esztendővel új „gombolyítót” állítottak fel, melyben 40 gép dolgozott. A császár 1782 februárjában külön parancsot adott, hogy a szegény szülők felnőtt gyermekeit itt foglalkoztassák. 1784-től kezdve pedig „Mazzacuto Ágoston, kire József a selyemügyet bízta, nagy szorgalommal tanítá a lakosokat a selyemgombolyítás- és fonásban”. 1784-ben Kuny Domokos építi fel Budán, a Krisztinavárosban porcellán fabrikáját. A mai Krisztina körút 111. számú telkén állt ez a gyár, egy-két kemencéjében égethette a mester legényeivel az agyagot és korongosokkal, festőkkel együtt jól megfért az egyetlen munkateremben. Víz is kellett a gyártáshoz, ott csörgedezett mellette az Ördögárokknak egy kis mellék-ere. Kuny zúzó-

malmát egy lóerő hajtotta, elevenen, négylábon, az akkori városi magisztrátus mégis megcsodálta. De csodálhatta bizvást a lelkes művész kerámiáit is, 1787-ben a gyár húszezer forintot forgalmazott! A pesti vásárok voltak Kuny főpiacai s a pesti vásárok (évente négy volt, József, Medárd, János fővétele és Lipót napján) mindegyike 14—14 napig tartott, s alig maradt el a frankfurti és lipcsei Messé-k mögött. (Schams.) Évi forgalmuk 10 millió négyszázezer forintra rúg! Ebből négymillió esik boltiárura és műgyártmányokra. Kuny Domokos műgyártmányait, a finomabb fayence edényt sátrakban árulták, részint a Dunaparton, részint az Ujvásártéren. (Ma Erzsébet-tér.) A „Fabrikának birtokos ura” aztán bővíteni akar, privilégiumot kér, polgárjogát is tisztáznia kell, s bizony hivatalosan nem nagyon méltányolják. Küzdelmes, izgalmas, szomorú művészsors volt a Kuny Domokosé. Volt vagyonos ember is, házán kívül két telke, 14 hold legelője, gyümölcsöse, szőlője van, a végén aztán nincs semmije, méltatlan mellőzöttségben roppan össze a gyár is, ő maga is. Egy máz-találmány sikertelensége keseríti Kuny Domokost, már-már az örülésig, úgy, hogy egész raktárát darabokra törte-zúzta egy kísérteties éjszakán. Nem is Pesten halt meg, hanem Bécsben, távol kedves gyárától, a kórházi ágyon. Az utókor igazolta. Találmányát is porcellánjait is. Élete, munkája, művészete olyan, mint egy regény, és kerámiái ma a múzeumok és műgyűjtők becsült, dédelgetett; ritka kincsei.

1790-ben épül fel a Krisztinavárosban a nagyhirre emelkedett Müller-féle kocsigyár. Majdnem egy évtizeddel később, 1799-ben állítja fel Pesten az első bőrgyárat Kemniczer János. Budán, a Vízivárosban követi példáját 1808-ban Thoma József, majd Koher József 1813-ban az első szattyanbőrgyárat alapítja, melynek „rakhelye Pesten, s ezenfelül némely nagyobb városok vásáraitra szállítja igen kelendő készítményeit.” Arany és ezüstsodrony, írón, spanyolviasz, tükör és olajgyár létesül lassan-lassan. 1852-ben Pest-Budán 27 gyár működik: 1 aszfalt, 2 bőr, 1 divatáru, 2 élesztő, 2 gép, 1 kárpit, 1 kesztyű, 1 kocsi, 2 szappan és gyertya, 20 szesz és 1 szőnyegelőállításra berendezve. Van cukorfinomító is és a József-malom három gőzmasinával naponta 400 mázsát őröl. A legelső, Valero-féle gyár ugyanakkor már 340 munkást foglalkoztat és nyolcezer font nyersanyagot dolgoz fel

évente. A két gépgyár közül a budai a Ganz Ábrahámé, nyolc lóerős gőzgép hajtja a gépeket, 60 munkás dolgozik benne és 200 métermázsza a nyersanyagszükséglete. (A Ganz-gyár tulajdonképpen a Lánchíd építésének köszönheti érvényesülését. A kereszt-tartó vasakat szállította a hídra, melyeket a nálunk akkoriban szokatlan, sőt nagyrészt ismeretlen, szigorú angol előírás szerint kellett készítenie. Ebből tanult gyermekéveiben!) Ezekben az években terelődik Újpest felé a gyáriparosok figyelme, a település szempontjából. 1854-ben például 80 házhelyet vásárolnak Újpesten és ez a hatalmas fellendülés a gyáriparnak köszönhető.

Másfél évszázaddal az első pesti gyár után a fővárosban 1510 gyártelep dolgozik, százhuszezer munkással, 1500 művezetővel és tizenötezer tisztviselővel. Vájjon mit szólna ehhez Valero Tamás, ha élne? Mit szólna hozzá, hogy egyedül az ő szakmájában jelenleg 179 gyár dolgozik, harmincezer alkalmazottal! Az utókor-tól több megbecsülést érdemelt volna a pesti gyáripar Columbusa, aki ugyanarról a földről indult el új világot keresni, mint a nagy felfedező és felfedezte itt a Duna partját egy olyan értelemben vett új világnak, ami számunkra többet jelent Amerika felfedezésénél is!

A LEGRÉGIBB SZÍNHÁZAK sorában Buda csak a második helyen szerepel. Pozsony előzte meg. A Várban, a XI. Ince pápa-téren áll most a ház, kapuja felett vörös sündisznóval, melyben 1760-ban már színtársulat szerepelt. Ugyanabban az évben, a Víziváros „Fehér Kereszt” fogadóházában, (a mai Fő-utcában), egy másik színtársulat játszott. Ne gondoljunk még rendszeres társulatra és rendszeres előadásokra, inkább bábjátékok, gyermekballettek és az akkor divatos rögtönzött darabok voltak műsoron. Ami szóval hangzott el, az természetesen német volt. Később egy harmadik színház is létesült Budán, a hajóhídnál. Bizonyos Reischl Gáspár nevű ácsmester építette fából és tulajdonképpen nyári előadások céljaira szánták. 1783-ban azok a színészek játszottak benne, akik a pesti társulattól elszakadtak. Időközben tehát már Pesten is megfordult német színtársulat.

A magyar színjátszás bölcsője mégis Buda, holott azokban az években lesz csak igazán német! II. József 1783-ban Budára helyezi a királyi helytartótanácsot, az udvari kamarát és a Hétszemélyes Táblát. A királyi tisztviselők tömege szállja meg Budát, Pozsonyból jönnek, ahol el voltak kényeztetve szórakozások és a társasági *élet* szempontjából. A „Vörös sün” és „Fehér kereszt”, sőt a pesti Rondella színház bérlője, Bulla Henrik Ferenc veti fel az ötletet, hogy az üres Karmelita templom, vagy a zárdabeli refektórium helyiségét alakítsák át a fellendült élethez méltó színházépületté. Felsőfolyamodványát elutasítják, egyben kijelölik az építendő színház helyét ott, ahol 75 évvel később a budai Népszínház épül, a Lánchídnál, a mai kereskedelemügyi minisztérium helyén. Hillebrand cs. és kir. udvari építész már elkészítette a terveket is, (1786) amikor II. József meglátogatta Pest-Budát, s elrendelte, hogy a Karmeliták refektóriumából Kaszinót, templomából pedig színházat alakítsanak. Kempelen Farkas, (a sakkzó-automata feltalálója, egyébként is nagy ezermester) a császári parancs alapján közel harmincezer forintos költségvetéssel megkezdte az átalakítást. Terve szerint a színházat farsang idején táncteremmé lehetett átalakítani. Kérte, hogy a Kaszinó és szín-

ház bérlője is ő lehessen, de ezt elutasították. 1787. végén elkészült a színház. 1788 elején már játszottak is benne. Ez a budai Várszínház. (1815-ben akkori bérlője, gróf Ráday Pál, majd 1854-ben Buda városa és 1884-ben a főváros átalakíttatta, korszerűsítette.)

Az 1790-es években tehát Pesten a Rondellában, (Déryné ifiasszony „dunaparti szárazmalomnak” hívta) Budán pedig a Reischl-féle fa-alkotmányban és a Várszínházban tartottak színi-előadásokat.

Az első magyar nyelvű előadás, magyar színészek ajkáról 1790. október 25-én hangzott el a Várszínházban. Kelemen László társulata megnyitó darabját mutatta be. Színrekerült (a színlap szerint) Simay Kristóf szerzőnek Igazházi, egy kegyes jó atya című mulatságos játéka. De az igazi szerző gróf Brühl Frigyes Alajos volt, s a darab igazi címe: Der Bürgermeister. Valószínűleg a lelkes Kelemen László igazgató maga fordította. Német színészek hat évvel korábban játszották el magyarul Möller katanodramáját. (Waltron.) Fül- és szemtanuk erről az előadásról később úgy emlékeztek meg, hogy a társulat valósággal kerékbetörte a magyar nyelvet. Milyen nagyszerű, hogy akadtak, akik ezt észrevették! Pest-Buda lassú harca a magyarosodásért talán azon az estén lángolt fel kitörő erővel, a budai dunaparti fabódében! A színház ettől kezdve meg is tartotta jelentős szerepét a két város magyarrá alakításában. Kelemen László művészei azonban hiába küzdöttek. 1791-ben, alig egy éves működésük után már kiszorultak a pesti Rondellából is, a budai Várszínházból is. Reischl ácsmester akkor bérbe adta nekik egy évre kétszáz rénes forintért a dunaparti fából tákolt színházat. A Magyar Híradó 1792-ben ezt jelenti: „A magyar játékok, a híd előtt, a budai részen már sok éven át fennálló nyári Theatrumban fognak tartatni, s április 20-án lesz az első jádzás. A jádzők száma eddig 13 férfiú és 5 asszony személyzetből áll.” Később folytatja: „A már valahára mozgásba jött magyar Theátrum társaság, május 5-én remekelt egy vígjátékkal.”

1792. június 4-én kerül színre a fővárosban az első eredeti magyar darab, címe A Philosophus, írta: Bessenyei György. A társaságnak jól ment sora. A színház látogatói között voltak: Co-

burg hercegek, báró Barkó, báró Blankenstein, báró Vécsey, Davidovich és Kray generálisok, gróf Károlyi Józsefné, özvegy gróf Károlyné, sőt Sándor főherceg, a nádor is, aki „Esterházy és Szapáry gróffal jelenvén meg, 50 aranyat juttatott a pénztárnak”.

Most 1812-ig Buda vezet a színjátszás terén. Akkor aztán megnyílik a pesti Theatrum piacon (később Régi színház-tér, majd Gizella, s most Vörösmarty-tér) az új német színház. Amon János bécsi építész tervezte, Pollák Mihály pesti mester építette. Kényes volt, fényes volt, aranyozása ragyogott, világítása tündéries káprázatot varázsolt, felszerelésében sem volt hiány, csak éppen — német színház volt! Három megnyitó darabja közül kettőnek magyar volt a tárgya. (Ungarns erster Wohltäter és Die Erhebung Pest zur königl. Freistadt.) Az egyik Szent Istvánról szólt, a másik Pest városát dicsőítette. Ki írhatta volna más a két színpadi „művet”, mint Kotzebue, korának legnépszerűbb drámaírója. Bizony nagyra értékelte színpadi „zsenijét”, a színházak rengetege, sőt bármilyen furcsán hangzik ma már: a Szent István tárgyú játék kísérőzenéjét Beethoven szerezte. (Hol marad el azóta értékelésben szövegíró a muzsikustól, milyen messzire! Egyébként Beethoven írt kísérőzenét a megnyitó-est harmadik darabjához is: Die Ruinen von Athen. Opus 113, 114.) Az új pesti színház túlságosan nagynak bizonyult a városhoz, 4000 személy számára készült és csak ritkán telt meg. Sok százezer forintjába került Pestnek, mégse sajnálta senki, amikor 1849-ben Hentzi bombáinak esett áldozatul, majd a szabadságharc után az épületet is lebontották. Igaz, a német színház ezzel még nem halt meg Pesten, átköltözött a Gyapjú-utcába. (Báthory-utca.) Ebben a színházban még az 1885-ös kiállítás idején is játszott a Várszínház társulata, mely nyáron át a Krisztinavárosi Színkörben vendégszerepelt.

A színkör már 1843-ban megépült a Horváth-kertben, (tulajdonosa Szentgyörgyi Horváth József és Antal volt, akiktől Huber Ignác színházigazgató vette bérbe.) A színházépület mellett díszesen berendezett vendéglő csábította a közönséget. A Horváth-kert az arénával együtt hamarosan kedvence lett a budaiaknak, sőt a pestieknek is, holott még nem is vezetett hozzá sem Lán-

híd, sem alagút. 1843 május 1-én több mint háromezer ember mulatott a kerthelyiségben. Hatodikán nyílt meg az aréna, mely Huber szerint negyvenezer forintba került. Több mint fél évszázadon át szórakoztatta a fővárost, látott szép napokat és küzködött bajjal, gonddal is. Hozzátartozott a nyárhoz, még akkor is, amikor már nem volt vendéglője a Horváth-kertnek. Most már hült helye van, Buda másik kis nyári színházával együtt, mely az alagút túlsó oldalán állt, s homlokán ezt a felírást viselte: Hazafiság a nemzetiségnek.

A vármegye színházának épülete is eltűnt, az első állandó pesti magyar kőszínház. Széchenyi István álmodta meg, a mai Ferenc József-téren akarta megépíteni, káprázatos, nagyszerű épületnek szánta. Ő álmodta meg és Földváry Gábor alispán építtette fel, túl a Hatvani-kapun, rosszhírű lebujok környékén, a veszedelmes Két pisztoly, a rozoga Griff, az Őt pacsirta és a Fehér hajó között, Grassalkovich Antal herceg ajándékterképén, huszáros bravúrral. 1835. szeptember 28-án megtörtént az első kapavágás. Maga az alispán végezte, aki a földmunkához kivezényelte a vármegye rabjait is a tömlöcökből. Nemsokára a kőművesek is munkához láttak és jelentkezett Thuróczy Mihály szegény napszámos, ingyen napszámra és jelentkezett Tokody Mária tizenötezer téglával, Pomáz község 15 szekeres és 30 gyalog-napszámmal, Andrássy Mihály egy kőműveslegénnyel tavasztól-őszig, Klaszi Ventzel, pesti magyarszabó egy magyar díszöltözetnek maga költségén való, s tíz rendbelinek ingyen való elkészítésével, Ketka Mihály száz szál deszkával, Simity István kétszáz szál léccel és jelentkeztek a főurak, nemesek adományaikkal és Déryné, meg Kantomé, az egész budai színtársulattal — téglahordásra, sőt jelentkezett végül Széchenyi István is a maga hozzájárulásával, holott eleinte meg volt bántva, mert nem az ő színháza épült fel.

Mint a fecskéfészek, úgy készült a színház, úgy nyílt meg sebtén összehordva 1837, augusztus 27-én, Zitterbarth Mátyás mester szerény, tisztos külsejű, ízléses épülete. A belépőjegyekre Bajza József igazgató rányomatta a színház képét, s ezt a lelkes verset:

*Itt kicsiben láthatod, ami Pesten nagyban is áll már:
A hevén óhajtott nemzeti színpalotát.
Vedd szívesen képét, s amit én neked, azt neki óhajtsd:
Hosszú pályádat ne nehezítse vihar!*

Az alispán ott ült az egyik páholyban. Lelkesen ünnepelte a nézőtér. Fáy András uramnak is kijutott az elismerésből. Kevés odaadóbb, igazabb híve volt nálánál a magyar színjátszásnak, a nemzet színházának! A függöny felgördült, zsúfolásig tele volt a színház, s a zenei nyitány utolsó akkordjai még a fülekben zsongtak, mikor láthatóvá vált a díszlet: Budapest legszebb része a Dunaparton. Ezt kívánta Vörösmarty Mihály ünnepi prologusa: Árpád ébredése... Szép este volt, a muzsikások eljátszották Beethoven „István király” nyitányát is, amit már játszottak egyszer pesti színházban, éppen huszonöt évvel azelőtt, a német színház megnyitásán ... Milyen boldog lehetett, aki ott is, itt is hallotta! S milyen más volt most, mint a Theatrum piacon! ...

1840-ben lett Nemzeti Színház a nemzet színháza ... 1875-ben nyílt meg a Népszínház, (melyben ma a Nemzeti Színház játszik) s ugyanakkor kezdték meg az Opera építését is ... 1908-ban az alispán színházára ráolvasták a halálos ítéletet. A vád az volt ellene, hogy tűzveszélyes. Lebontották. A drága, szent köveket csákány hasította szét. Azóta is ideiglenes bazárépület van a helyén. Négy év múlva kiírták a pályázatot az új Nemzeti Színházra. 1914 nyarán akartak hozzáfogni az építkezéshez, de a háború nem engedte. Akkor már Pest gazdag volt színházakban, nagyon gazdag! 1896-ban épült a Vígszínház, 1897-ben a Magyar Színház, 1903-ban a Király Színház és 1911-ben a Népopera (Városi Színház). Száznál is több évvel azután, hogy a Vörös Sün-ben és a budai „Fehér kereszt” fogadóban játszottak színházat: száz kisebb-nagyobb színház szolgálja Tháliát Budapesten.

AZ ELSŐ UCCAI LÁMPÁK 1777-ben gyúltak ki Budán, melynek fejlődésén nagyot lendített a Nagyszombatról odahelyezett egyetem. A kamara ráparancsolt a városra, hogy hozzon áldozatokat a fejlődés érdekében és a tanács engedelmeskedett. Kiköveztette a sáros főuccákat, tízezer rénes forintot költött vízvezeték építésére, a veszélyes lőporraktárt kitelepítette a Nagyboldogasszonyról elnevezett főtemplom közeléből és uccai lámpákat állított fel, hogy este baj nélkül juthassanak haza a várbeliek, sőt, vállalja a világítás költségeit is. Mindezeket a tanács nyilván nem tartotta fontosnak, de a kamara előtt fejet kellett hajtania. 1777 november 3-án nyílt meg ünnepélyesen az egyetem új iskolaéve, s egy hétre rá már világítottak is a lámpák. Tizenhét volt összesen, nem áraszthattak tündéries fényt az éjszakában, mégis átragyogtak a Duna felett Pestre, mely csak 1790-ben követte a példát.

Az 1700-as évek elején Pest városa még olyan szegény volt, hogy öt szál faggyúgyertya árát sem tudta megfizetni egy kereskedőnek, akit (hiteles írás tanúsága szerint) arra kért, hogy legyen egy kis türelemmel, várjon a pénzére. A közvilágítás kérdését pedig a tekintetes tanács egyszerűen úgy oldotta meg, hogy rendeletet adott ki, melyben a polgároknak megtiltja az esti harangszó elhangzása után az uccán való kószálást. Ha lélek sincs az uccán, nincs szükség uccai világításra s ezzel — úgy vélték — eleget tettek a közbiztonsági érdekeknek. Aki a tilalom ellenére kimerészkedett, azt a sötétben nyugodtan fej beverhették a latrok és az útonállók, ám tanuljanak a maguk kárán! Nyolcvan esztendőnek kellett leperegni Pest történetében az első „zárórendelet” után, amíg komolyan kezdtek foglalkozni a közvilágítás ügyével. Nem jóakaraton, nem felvilágosultságon múlt, hogy ilyen sokáig húzódott, hanem — anyagiakon. A kérdés mindig az volt: miből fizessék az uccai világítást, amikor üres a város kasszája? Sajnos, a kultúrhistoria nem jegyezte fel az utókor számára annak az érdemes városi finánczseninek a nevét, aki végül is kisütötte, hogy a Pestre behozott borra fogyasztási adót kell kivetni, abból fedezzék a világítás költségeit. (Bizonyára arra gondolt, hogy az éjszaka elsősorban a borkedvelő,

borfogyasztó embereké! Ki más ödönghetett akkoriban a sötétség beállta után a pesti uccákon, mint a duhajok és a részegeskedők?) Igen ám, csak hogy a borfogyasztási adó, illetve a borvám meghatározása a nemes vármegyétől függött! Átiratok jöttek-mentek hát mindaddig, amíg 1788-ban a vármegye megengedte, hogy Pest városa minden eladott akó bor után 3 krajcárt szedhessen a világítási alap javára. Mikor ez is megvolt, kiderült, hogy a borvám nem lesz elég a pesti uccák kivilágítására. (Ügy látszik, mégse volt olyan sok borivó polgára a városnak!) Kifundálta hát a tanács, hogy az ingatlanokat hat osztályba (a külvárosban öt osztályba) sorozza, s minél magasabb osztályba tartozik egy-egy ingatlantulajdonos, az adókulcs annál többet présel ki belőle közvilágításra. Ezt a tervet viszont a budai kamara elé kellett terjeszteni, mely továbbította a bécsi udvarhoz. A bécsi udvar feltételeket szabott Pest szabad királyi város közvilágításának engedélyezéséhez. A lámpákat 20 ölnyi távolságra kell felállítani egymástól. A lámpák *felállítási* költségei nem a városi kasszából fizetendők, hanem a váci kapun túl lévő területből kihalított házhelyek után befolyó pénzekből. A világítási költségeket viszont a városi kassa fedezi, az ingatlantulajdonosok felterjesztett megadóztatásából. Egy első osztályba sorozott belvárosi háztulajdonos ingatlanának minden négyszögöle után 3 krajcárt köteles fizetni a célra, a hatodik osztályba sorozott csak félkrajcárt. A külvárosi elsőosztályú háztulajdonos négyszögölenként 2 krajcárt fizet, ugyanott a legalacsonyabb osztályba sorozott pedig negyedkrajcárt. 1677 ház állt 150 évvel ezelőtt a pesti bel- és külvárosban, valamivel több, mint háromszázezer négyszögölnyi területen. A költségvetés ennek alapján 3796 forint és 81 dénárt állapított meg az uccai világítás fedezésére. Ófelsége rendelete azt is megállapította, hogy egy uccai lámpa felállítása 7 forint 40 krajcár lehet és a világítás megkezdésének határideje pedig az év (1789) utolsó napja.

Amikor a város az engedélyt megkapta, már el volt határozva, hogy a lámpák elkészítésével és felállításával a pesti bádógoscéhet bízta meg. Megkötötték a szerződést is, 300 lámpára. A mintadarabra ráütötték a város pecsétjét s kikötötték, hogy a 7 forint 40 krajcáros árért egy pótégót is kell készíteni. A bádógoscéh opciót kapott a további szállításokra, viszont ha nem készül el idejében a 300 darab, vagy nem lesz megfelelő, akkor a városnak jogában

áll a mesterek kárára és költségére másokkal elkészíttetni. Megkötötte a város a szerződést Lechner Ferenc bécsi polgárral is, arra vonatkozólag, hogy a 300 lámpát olajjal ellássa és rendszerben tartsa. Lechner Ferenc ilyen tevékenysége ki volt próbálva Bécs városában. Ott is ő kezelte az uccai közvilágítást. Tíz évre kötött szerződést vele a város. Ugyanúgy kell ellátnia Pest közvilágítását, mint a császárvárosét. A világítás éjfélig kötelező. „A farsangi időszak alatt és a rendőrség helyisége előtt éjfél után is égetni tartozik a lámpákat.”

Megindult hát a munka. Pest polgárai peckesebben, emeltebb fővel járkáltak, amikor látták, hogy az első oszlopokat már beágyazták a földbe. Nem kell szégyenkezniök Buda előtt!

A bádogoscéh érdemes mesterei kitettek magukért. A 7 forint 40 krajcárból nem sok haszon maradt, igaz, nem is futotta valami díszes, különös uccai lámpára. Egyenes karón állt a háromsarkos, üvegablakos lámpatest, s bádogból készült az üvegszekrénybe zárt kanócos mécses is. A kanóc feje repceolajból csúcsosodott ki, repceolaj világította 150 évvel ezelőtt a pesti uccákat az éjszakában. Halvány volt a lángja, sok volt a füstje s az illata se volt valami kellemes.

Korszakos vívmányt jelentett Pest életében a 300 bádoglámpa. Szinte eltörpült mellette a másik vívmány, mely ugyancsak a városiasodás, a kultúra és a haladás céljait szolgálta, hogy tudniillik a városi tanács ugyanakkor eltiltotta a juhok legeltetését a város belsejében. Az utolsó juhnyájakat telepítették ki éppen szigorú rendelettel a kapukon túlra, amikor a kapukon belül 300 repceolajmécses gyulladt ki. És ettől kezdve nemcsak 12 éjjeli ór, hanem 300 uccai lámpa is őrizte Pest közbiztonságát. A polgár nyugodtan aludhatott, immár semmi sem zavarta álmát, hacsak az nem, hogy az egykori feljegyzések szerint abban az időben nagy volt a drágaság, különösen ruházati cikkekben.

Tizenhárom évvel később már 707 uccai lámpa világított a pesti éjszakában. Tizenöt évre rá 860 a laternák száma és ezeket egy káplár vezetésével 12 lámpagyújtó gondozza. Több mint nyolcvan esztendeig égett repceolaj a pesti és budai lámpákban. 1856 karácsonyán kezdődött a Belvárosban a gázvilágítás és ötven évre rá megjelentek az első uccai villamos ívlámpák!

MIT ÍRTAK AZ ÚJSÁGOK a kalapos király uralkodása idején Pest-Budáról? Az újság a napi élet krónikása, az újságíró gyakran kicsi, jelentéktelennek látszó apróságból nagy eseményt érez. (Különösen, ha nincs írivalója!) Évszázadok távlatából aztán ezek az apróságek is megnőnek: életet, sőt olykor történelmet jelentenek, mindenesetre hozzátartoznak a kortörténehez. 1787-ben újjáéledt Pozsonyban a Magyar Hírmondó. A Római Császári és Apostoli királyi Felsőnek különös engedelmevel indult hírvivő útjára. Ennek jelentéseiből iktatunk ide néhányat, (az eredeti betűvetéssel) hogy aztán az egészből kialakuljon a kép, amit az események akkori krónikása festett a fővárosról: „*Budáról*, a' múlt holnapnak 28dik napján 3 Szeméj, a' kik közt egy jó Familiából való Tiszt is volt, a Duna meg' fagyott hátán *Pestre* akartak által szánkázni ; de alig ülének fel, mikor már a jég alattok be-törvén, mind a' hárman veszedelemben forgottak. Ezt látván egy vadra termett sárga pantalléros köz-legény, ámbár ő is az életével vojtázott, mégis mind a' három szeméjt a' vízből ki húzta. Itt mutatta meg igaz? ez az életét a' törekeny jégre bizni merészlő katona, *Kasza János*, hogy a bátorság feltastására rendeltetett vitézek szívének, a' bal hónajj mellől, nem kell a' gatyá kötésen alól szaladni.” — „Azt a Tanátsot, hogy a *Budai* Karmeliták Templomát közönséges Játéknéző helylyé, és a mellette lévő Klastromot, Mulatságos Házzá tsinálják, Ő Felsőge is helyben hagyta, és azt is méltóztatott rendelni, hogy az annak végben-vitelére megkívántató költséget, az az 28.362 for. és 45 kr. Buda Várossának a' F. K. Kints Tárház, azok alatt a' feltételek alatt a' melylyek a *Budai* Újságban meg vágynak, adja ki.” — „*Budán* egy Leány bekéredzik egy lakoshoz, hogy tsak egy óráig engedjen neki egy kis helylyet a' Házában: minthogy a fájdalom nagyobbban ostromlják a' Várat; mintsem hogy a benne lévő Vitézek ki alhatnak. A' Gazda nem tsak meg engedte; hanem a Gazda aszszony olyan szánakozó is volt, hogy a' maga ágyát is oda engedte a betegeknek: de alig fekszik a' Leány egy óráig az agyon; hát a Jól tevőknek egy eleven gyermekkel szolgálja meg szánakozásokat.” — „*Budán* a' múlt holnapnak 27. n. a' meg-til-

tott, de lopva be-hozott portékák a' F. parantsolat szerint megégetettek.” — „A” szükségét és szorultságot látóknak hasznokra kegyelmesen méltóztatott Ő Felsége el végezni, hogy *Budán* egy Zalogház és Tiszttség állíttassék, mely kezdetét veszi a' most beállót Júniussal. Ide akár ki, akár mitsoda jól álló portékáját vigye, azt meg-betsülvén, harmad részét leg-ottan kész pénzzel kifezetik, és egygy forintra többet egy hét alatt nem kell adni egygy battkánál interesül, következképen 8. Hétre tsak 1. krajtzárt; benn állhat pedig 1 esztendeig és 6. hétig, a mikor a' kik még ki akarják váltani, de a pénzt le nem tehetik, tsak a lefolytt idei interest tartoznak lefizetni, és újra bé irattatnak s. a. t.” — „*Budán* az el-mult holnapnak 22. nap. az Sz. Erzsébet rendén lévő Apátságknál az uj Isputály fel-nyitattott; 7. órától fogva 8-tzig tartott a' Templom fel-szentelése, attól fogva pedig az Ő Felsége Atyai szorgalmatosságáról telylyes beszéd tartatott. Ugyan itten egy Uraság tselédje a' jégverembe menvén azzal edjütt elsüjvedt; az Uraság ugyan annak à boldogtalannak meg-szabadításán telylyes erőből igyekezett; de haszontalan volt.” — „A *Budai* Várnak helyre állítására sok drága eszközöket hordanak le Bécsből, egygyik hir azt mondja, hogy még bizonyosan nem tudják, hogy ki számára rendelte ezt az épületért Ő Felsége; a' másik pedig azzal biztat, hogy F. Ferentz Értz Hertze-günknek a' Vürtembergi Ersébeth Kiss Aszszonynyal lejendő egybe kelése után, annak a' F. párnak nyári mulató szállást fog adni Buda vára, télben pedig Béts.” — „*Pesten* egyj Uraság' Tisztje igen hat-hatos orvosságot tud a' Marha' dögi ellen, melly által nem tsak a' *dög* ellen meg lehet a barmot őrizni; hanem ha már bele esett-is, ki lehet belölle gyógyítani. Ezt N. Pest Vármegye meg-próbálván, igaznak találá. Irt az Ember u. m. *Fekes György* Úr egyj könyvets-két-is ezen orvosságáról és az azzal való éltetésnek módjáról, mely könyvet nálla lehet találni., Az Orvosságnak Lótja 12. Krajtzár. A' kik ezzel akarnak élni, keressék meg *Pesten Fekes György* Urat az 557-dik számú Házban.” — „A' ki ezután a Pesti *Unzversztásban* a' marha gyógyító tudományról tartattatni szokott letzkéket nem hal-gatja és a' Tanítónak bizonyosság levelével meg-erősítve nem lészen, se Doktor, se Borbély nem lehet egy Vármegyében is. A' kik ezután Prókátorok akarnak lenni, a' már tudva lévő Tudományokból lett meg-vizsgálásért minden meg-vizsgáló Tanítónak *egy aranyat* tar-toznak adni, ki vévén a különös Talentúmú; de szegény Legényeket

kik az *Examenért* semmit sem tartoznak fizetni. A' meg-határozott Tudományokból való meg-vizsgálás pedig ne egyszersem mind menjen véghez, hanem külön külön; a' mikor szint-szint úgy meg kell fizetni az egy aranyat, ha sok Ízben egymás után censeáltatnak is meg a Tudományokból.” — „*Buda*. 31. Jul. 1787. 1.) Se Borbély se Bába meg ne merje 1000. arany (ha ugyan van ennyi pénze vagy egy Bábanak kivált nálunk) és fél esztendei rabság büntetés alatt a' 'Sidó gyermekeket keresztelni, akármilyen veszedelemben legyen: mivel a' Gyermekekkel csak a Szülék pacantsolhatnak. És hogy az exre a' Rosszra való alkalmatosság el-távoztassék, parantsolja Ő Felsége, hogy az Universitásban a' Bábaságot tanuló 'Sidó Aszszonyoknak száma meg-szaporittassék. 2.) Ha a' házaspár közül valamelyik el-szökik, és a rendelt időre és helyre a' citált személy meg nem jelenik, az el-válást sürgető adja-bé levelét az azt illető Széknek, mellytől el-válásra való szabadságot és levelet nyer, hogy azzal magát meg-igazíthassa.” — *Buda* Jul. 10. η. 1787. Ő Felsége a' Fels. F. H. Tanács által keményen meg-parantsolta, hogy a Tzéh-gyűlésekben az úgy nevezett *Társ-pohárok*, melylyek a mester-legényeknek fel szabadittatásokkor szoktak gyakoroltatni, meg-szűnjenek; minthogy ez a' rossz Szokás más Országokban nem lévén, az hozánk jövő idegen Mester-legényeket meg-botránkoztatja. Meg engedte Ő Felsége, hogy *Budán* és *Pesten*, az Augustana Vallásuak a nemességnek önként való alamisnájából gyűjtött pénzzel egy magános házat vegyenek, és az Isteni-tiszteletet gyakorolhassák; csak hogy a' Papot és más Egyházi szolgálkat-is ugyan a' Nemességnek buzgóságából folyt alamisnából tartsák. És é' mellett a választandó Papnak kötelessége lészen, a' maga vallásbeli Ispotályban fekvő Katonákat-is ingyen meglátogatni, és körülöttük Papi tisztét véghez-vinni.” — „*Buda* 1787. 11. Sep. Az Árvákra nézve ő Felsége egy közönséges és meg-másolhatatlan Rendelést méltóztatott erőssen megállítani, hogy t. i. az Árvák számába rendeltetett házakba csak Atyoktól s Annyoktól, vagy leg-alább Atyoktól megfosztottak vétessenek bé. — Ezen hónapnak 4-én tartaték a[^] Pest-Vármegyei Uraknak Gyűlések a' véget, hogy az adandó ujj Katonáknak ki-állításokról végeznének; midőn már az Urak egybe gyűltek, *Almásy* Ür Ö-Excellentiája-is mint Fő-ispány egy néhány ki-rendelt Uraktól a' Vármegye házába késértetett, és mindjárt meg-egyeztek 695 Katonáknak ki-állításában; mely szerént *Budának*

110. *Pestnek* 90, 's a' t. kell adni. Annakutánna más dolgoknak végben vitelekről-is beszélgetének 's más egynéhány punktumok-is fordultak elő; és ezután V2I2 órakor a Gyűlés el-oszla. — Ezen hónapnak 6.-án ment keresztül Budán B. *Álvintzi* Gyalog Rege-mentye.” — „Egy Pesti írás szerint az el. m. hón. 25-én és 30-kán tartaték az ide való *Universitástól* az ezen napokon szokásban lévő *Rectomak* és Dékanyoknak Választása. A' Rectori Méltósággal *Dugonits András* Ür, a' Kegyes Szerzetből való Atya, tisztelteté-kræg, ki egyszersmind a' tiszta és elegyes *Mathesisnak*, (maga szerént Tudakosságnak) Prof essora.” . . .

Boldog Aszszony havának 3-dik napjától Karátson havának 29-dik napjáig hozta ezeket a híreket az újság Pest-Budáról. Őszintén szólva, keveset foglalkozott a két várossal. Igaz, Pozsonyban jelent meg, ott „nyomattatott és találtatott” Patzkó Ágoston Frencnél. A főváros a hazai újságkiadás és újságírás tekintetében a kezdet kezdetén nem játszik vezetőszeret, sőt egyenesen el van maradva. 1731-ben jelent meg az első budai újság, a *Mercurius*. Johann Georg Nottenstein nyomdász indította útnak, természetesen német nyelven, s talán 7—8 esztendeig élt. Kétszáz esztendővel a *Mercurius* felbukkanása után (1930) Budapesten 809 újság jelent meg, ebből 756 úgynevezett „országos érdekű”, 57 politikai irányú és 31 napilap. A *Mercurius*, mint egyetlen újság, német nyelvű volt. Két évszázaddal utána Budapesten az újságok 94.1 százaléka magyar!

SÁNDOR MÓRIC GRÓF regényes alakja Pest-Budának, s a Vár nevezetes épülete a miniszterelnökség, az egykori gróf Sándor palota. Sándor Móric bravúros lovaglásaival, kocsizásaival kötözött be a legendába. Négyes fogaton hajtott le a Vár meredek kőlépcsőzetén a Vízivárosba, s maga mellé ültette házi képművészt, aki a jelenetet meg is örökítette. A Vár uccáin megrakott parasztszekereket ugratott át nyeregben ülve, a szekeres népségnek csak akkor jutott eszébe rémüldözni, mikor az ördöglovas már árkon-bokron túl járt. A Városligetben hat lovat hajtott, négy volt elől befogva, kettő ezek mögött. Úgy száguldott, mint a szélvész, derekához simuló barna, vagy fekete öltözetében, fején magas kőcsöggalappal, fehér kesztyűs kezében az ostort emelve. Hitvese, a grófnő, más úton szerzett magának népszerűséget. Schams Ferenc szerint valóságos védőangyala volt a budai szegényeknek, elesetteknek ... A grófi család palotája helyén 1803-ig két régi kaszárnya volt. Az elavult épületeket a tanács eladta Sándor Vince grófnak, 22 ezer pengőért. A Várszínház épülete és a rozoga házak közötti uccácskát a tanács a színház tűzbiztonsága érdekében nem engedte beépíteni, de felhatalmazást adott a grófnak, hogy azt át-hidalhassa, s így építendő palotájából a színházba direkt összeköttetést nyerhet. (A kis híd ma is megvan!) Engedélyt kapott továbbá a gróf, hogy a Dunaparton álló színházépület melletti városi víztornyból saját költségén vízvezetékét építhet a palotába, de a vízért évi 25 forintot fizet. 1806-ban fel is építi Pollack Mihály a Sándor palotát, mely a királyi vár környékét nagyban emelte, a Zeughaussal, s a tér túlsó oldalán lévő Teleki palotával együtt. (Ma József kir. herceg palotája áll a helyén.) Schams Ferenc azt írja, hogy a gróf rengeteg pénzt áldozott a külső díszítésre és a belső pompára. Különösen a palota keleti oldalához épített télikert szépségét dicséri, melyet a pazar fénnel kiállított nagyteremtől csupán a játékszoba választott el. Az egész palotát „központban fűtötték, s csövek vitték a melegített levegőt az egyes helyiségekbe.” A vízvezeték is pompásan működött a kényelmes fürdőszobában, mely szintén nem hiányzott. Az istálló mennyezetét két toscanai

oszlopsor tartotta, 9 a lovak eledele márványmedencében állt!... Nem gróf Sándor Móric építette tehát a palotát (mint legtöbben hiszik), hanem gróf Sándor Vince. A leghíresebb magyar lovas csak ott élt a családdal. Az absolutismus korában Albrecht főherceg, kormányzó, lakott a palotában. (A kormányzósági hivatalok a szemközti Teleki palotában voltak.) A Sándor palota később az őrgróf Pallavicini család mindszenttanyási hitbizományai javai közé került. 1881-ben törvénycikk hatalmazta fel a miniszterelnököt, hogy 179.142 forintért a miniszterelnökség céljaira megvásárolja. A szükségszerűen megkövetelt átalakítás megőrizte az eredeti szépségeket. A korai empire kimagasló alkotása az épület, egyéni sajátossága, hogy nemcsak homlokzata, de oldalfalai is gazdagon díszítettek. A hídon, melyet Sándor Vince gróf építtetett, a mindenkori magyar miniszterelnöknek van átjárása a Várszínházba ... Évtizedek óta nem járnak már át, minek is járnának, mikor csak az egerek tartanak előadást az egykor dicső deszkákon ...

A KIRÁLYI SZÉPÍTŐ BIZOTTSÁG lép az előtérbe az 1800-as év kezdetén, csodák-csodájára ez a célja és a feladat: „Verschönerung der Stadt Pesth soll angefangen werden.” Pest szépítését végre meg kell kezdeni, hangoztatja a leírat, s alatta áll József nádor neve. Ő Pest nagy újjáalkotója, akinek nemcsak szépíteni, hanem építeni is kellett. Szerette ezt a várost, s a város is szívébe zárta lelkes pártfogóját. Hogy mért csak Pesttel törődött? Könnyű a felelet: Budán még a katonák voltak az urak és a copf dirigált. A palatinus tehát, mint a Királyi Szépítő Bizottság elnöke, minden szeretetét a királyi Pestre pazarolta, de a császári Budával ő sem birkózhatott. A bizottság tagjai között van mérnök, ácsmester, kőműves, néhány polgár és városi tanácsos és ott van Hild János is, az építőművész, a felépítendő Pest tervezője.

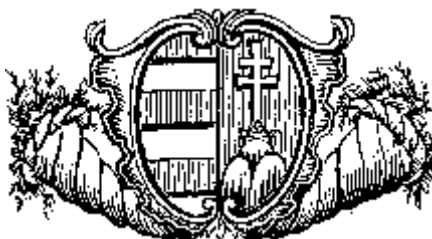
Hild János ősi építőmesteri családból származott. A familia már Mátyás király idejében Magyarországon van, aztán német földre kerülnek. Mit is keresnének a Duna partján, ahol nincs építkezés? Hild János az Újépület munkáihoz jött Pestre. 1789-ben szerzett polgárjogot, s ott is lakik az Újépületben, (Neugebäude!) ebben a hatalmas, furcsa, kolostorszerű, várszerű, kaszárnyaszerű valamiben, melyet II. József építtetett, talán maga sem tudta miért. Hild János az új Pest, a Lipótváros alapját látta benne, ő nem tehet róla, hogy nemcsak a főváros, hanem az egész nemzet emlékezetében annyi fájdalom, szomorúságot és borzalmat ébreszt még ma is a „Neugebäude.” Kaszárnya volt, de a kaszárnya akkor egyetlen jelentett a börtönnel. (Később ez a sejtés beteljesedett!) Parancsnoka megpróbált ugyan parolázni a békés pesti polgárokkal, engedélyt adott, (a harmincas-negyvenes években) hogy a négyszögben zárt épület hatalmas udvarán cirkuszi versenyeket rendezzenek. Görög és római kocsiversenyek zajlottak le az udvaron, ahol a szabadságharc leverése után Batthyány Lajos grófot, az első felelős magyar miniszterelnököt kivégezték. (A gyászos esemény emlékét a Batthyány örökmécs őrzi az Aulich ucca, Hold ucca és Báthory ucca találkozásánál) Világos után jó magyar hazafiak sínylődtek az Újépület sötét tömlöceiben. A Neugebaudet mégsem a szomorú

emlékek miatt bontották le, hanem azért, mert útját állta a Lipót-város fejlődésének. (1872-ben ezt olvassuk róla: „Midőn építették, nagyságánál fogva büszkesége és később igen sokáig a város terjedésének mintegy útmutatója volt. Ma nem egyéb, mint a fokozott ízlésnek és szépségi igényeknek többet meg nem felelő kőhalmaz és végtelen akadály a város fejlődésének, melynek ma, egy rövid század múlva, úgyszólván már szívében áll.”) Ez volt az Újépület 1872-ben, holott még milyen sokáig éktelenkedett. 1894-ben kezdtek meg telkének parcellázását, az első vevők közt voltak: Budapesti Árú- és Értéktőzsde, Budapesti Közúti Vaspálya R. T., Adria Tengerhajózási R. T., Kir, Postatakarékpénztár, Osztrák-Magyar Bank.

Szóval ott lakott Hild János az Újépületben, s ott készítette el városszépítési tervét, melyben lefektette a jövő feladatait. A külső városrészeket a terv egyelőre figyelmen kívül hagyta. Csak a Régi városra (Belváros) és az Új városra (Lipótváros) vonatkozott. Mit akart Hild János? Uccaszabályozást, csatornázást, a szerviták templomának lebontását, a Dunapart befásítását a mai Vámházig — a Régi városban. Az Új városban dunaparti fásítást, a parti épületek egyvonalba sorakoztatását, új templom építését és a szerviták kihelyezését a régi Hetz amphitheatrum (ma Szent István bazilika) területére, továbbá a Tischler Markt kihelyezését és sétateret a Dunánál, a hídig ...

Bizony, idejét múlta már akkoriban a „Hetztheater”, ami állatviadalokat jelentett. Bikaviadal, kakasviadal még ma is „színház” a világban, más talán nem is őrzi a rómaiak cirkuszi állatjátékainak emlékét. A középkori lovagi tornák és párviadatok helyét az „állatheccek” váltották fel Pest-Budán. Bikát, ökröt, medvét, vadkant állították síkra a „Hetzmeister”, — akit ma uszítónak neveznének, vagy nevezünk — rendszerint ki voltak éhezve a négy lábúak, bár nem mindig ment vérre a küzdelem. Előfordult, sőt a pesti közönség nagyon mulatságosnak találta, hogy a nagy, szürke medvével kis, fehér kacska állt szemben. A kacska ugyanis alámerült a vízbe ugró medve előtt, mire tányértalpú koma nagyon mérges lett, s a közönség harsányan hahotázott. Máskor kutyákat küldött a hecmeister az oroszlán ellen, tucattal. A véredek egyébként a mester betanított segítőársai voltak a Hetztheatrum arénájában. A kutyák nem bírtak az oroszlánnal, a Hetzmeister is sajnálta meg-

ölni primadonnáját; mire égő rakétával űzte be ketrecébe. A Hetz-theatrumban 20 krajcár belépődíjért délután 4 órától éjjelig lehetett szórakozni. És csepürágók, bohókás komédiások, táncosok és énekesek egészítették ki a műsort. Később egyre kevesebb lett az állatviadal, s egyre több az igazi színház felé vezető produkció. Ami a legmegkapóbb a Hild-féle tervben: a fásítás és a sétány gondolata! Hild már akkor azt akarta, hogy a pesti Dunapart egész hosszában érvényesüljön. (Csak egy kis darab Dunakorzónk van ma is, a Lánchíd és Erzsébet-híd között. Most igyekeznek a pesti Dunapartot a világváros egészséges vérkeringésébe bekapcsolni, de az a sétány, melyről Hild János ábrándozott, immár nem születhet meg soha!) A terv nyomán nagy lendülettel indult meg az építkezés: A Királyi Szépítő Bizottság művészi és hatósági ellenőrzési jogot gyakorol. Aki Pesten épít, köteles az új ház homlokzati textvét a bizottságnak bemutatni. A budai építetők magánszorgalomból csatlakoztak — egy ideig. Mikor aztán látták, hogy senki, semmi nem kötelezi rá őket, a bizottság ellenőrzésétől függetlenül építkeztek. Ha ugyan építkeztek ...

A MULATÓ PEST is szerepet kér már magának, sőt bemutatja azt az arcát is, melyről világváros korában híres-nevezetes: mint vendéglátó házigazda. József nádor pesti látogatásaival kapcsolatban ismerjük az 1803-as farsangot. Nem jött messziről erre a farsangra, hiszen csak Budán lakott. De tél volt, szigorú tél, se hajóhid, se komp, se ladik, ugyancsak keserves volt egyik partról a másikra átkelni! Azok a budaiak, akik mostanában Pesten farsangolnak, gondoljanak arra, hogy zajló jégtáblák között, háborgó hullámok hátán vitték át az evezősök kis hajóikat a folyón. Kampósvégű, vasszigonyokkal dolgoztak, a köcsögkalapos uraságok állva bújtak össze a csónak elején, hátul a dámák kuporogtak, s egy kis kályhában faparázs égett, hogy le ne fagyjanak a báli cipőbe bujtatott lábacsok, mielőtt még táncra perdülhetnének a Hét választó fejedelem nagy szálájában. Aztán, aki reggel a sok didergés és veszedelem árán nagynehezen átvergődött Pestre, nem is gondolhatott arra, hogy a bál után visszatérjen. Éjszaka, vagy a sötét, borongós hajnalon igazán vakmerőség lett volna ismét neki-vágni a haragos, téti Dunának. Pesten tehát szállás után kellett nézni, atyafiságnál, ismerősöknél, mert akkoriban a fogadók még nem igen nyújtottak úri otthont. Előfordult, hogy nem is vállalkoztak a csónakosok az átkelésre, semmi pénzért. Ilyenkor Pest táncolt és Buda sóhajtozott. . .

József nádor 1803 farsangján ötször vigadt Pesten, s mind az ötször a Károlyiak belvárosi palotájának vendége volt. Első ízben január 26-án tette meg a kockázatos utat, s erről gróf Károlyi József latin nyelvű értesítést kapott pesti jószágkormányzójától Bécsbe, ahol ugyanakkor ő mulatozott. A jelentés ezt tudatja: „Ő királyi Fensége, a nádor úr, az éjszakát Méltóságod itteni házában töltötte. A fenséges úr tegnap este öt órakor érkezett s kíséretében volt a főudvarmester, (gróf Szapáry János) gróf Beckers szárnysegéd, gróf Nádasdy, gróf Klobusinszky Vince, továbbá az udvari orvos. Miután magyar ruhát öltött, este 6 órakor meglátogatta báró Orczy László urat, s innen az országbíró társas-estélyére sietett, ahol az egész nemességet együtt találta. Itt fél tízig időzött, miközben

mindenkivel társalgott, s innen báró Orczy úr ökegyelmességéhez ment vacsorára, ami — Beckers úr elbeszélése szerint — különös *vidámsággal* zajlott le. Végül fél tizenkettőkor a társaság betért a Hét választóhoz, ahol a sokaság a nádort beléptekor hatalmas vívatál fogadta. Hanem a nagy tolongásban a Fenség oldalán haladó gróf Nádasdy zsebéből valamelyik tolvaj ellopta pénztárcáját, 40 forinttal, gróf Gyulay Béla zsebéből is eltűnt a tárcája, 300 forinttal és iratokkal. Éjjel 3 órakor végre hazaérkezett a Királyi Fenség és lefeküdt. E pillanatban, azaz háromnegyed nyolc órakor reggel, miután előzetesen kávé ivott, s a többiek is elegendő kávéval voltak ellátva, visszament Budára.” ...

A Károlyi család levéltára őrzi azt a másik jelentést is, melyet Henyey László piarista tanár, a palota könyvtárnoka küldött Bécsbe urának február 10-én: „Nálunk igen kegyetlen, hideg tél dühöng, a hó magassága napról-napra másfél lábbal gyarapodik, úgy, hogy a szomszédos helységekből alig lehet a városba jönni. A Dunán a két város között, a közlekedés, akár ladikkal, akár a jégen, szabad, mivel a pesti Halpiactól a Császárfürdőig a Dunán nincs jég; a Halpiactól lefelé azonban egészen jéggel van borítva és — oly szilárdan áll, hogy maga a királyi herceg nádor már két ízben jött szánkón a jégen át Pestre; szállást és nyugodalmat Méltóságod házában vévén!” ... A szánkón való átkelés nem volt körülményes, ha a Duna jege engedte. Február 7-én a főurak — a bécsi szokást utánozva — nagy szánkózást rendeztek, melyen a nádor is résztvett. A pestiek nagy tömegben gyűltek össze az uccákon és bámulták a szebbnél-szebb, gazdagon felcicomázott szánkókat, s a díszruhás „stangeritternek” nevezett fullajtárokat...

Február 15-én a nádor báró Orczy József álarcosbálgára jött át Budáról, másnap pedig az országbíró táncmulatságán vett részt.

Nem érdektelen az akkori viszonyok megismerésének szempontjából az a feljegyzés sem, mely a Károlyi palota kiadásait számolja össze az öt vendéglátás után. Az öt reggelire elfogyott 10 font Martinique kávé, 18 font finom cukor, (bécsi font 56 deka) 25 icce tejsűrű (1 magyar icce 8 és fél deci) és 2 rénes forint 37 krajcár ára kifli. (Hogy ez hány kifli lehetett, abból gondolhatjuk: egy pozsonyi mérő — 0.625 hl. — búza 1 rénes forintba került. Egy icce bor 3 krajcár volt, egy icce sör 2 krajcár, egy icce vaj 18 krajcár, egy icce habtejzín 30 krajcár. Egy font finom kávé 1 forint 15 krajcárba

került, egy font finom cukor 1 forint 5 krajcárba, egy font tehénhús 4 krajcárba. Egy hizott sertésért 10 forintot fizettek!) A palota az öt vendéglátás alatt 10 rénes forintot adott a kávéfőzőknek, 7 forint 30 krajcárt a fűtőknek, világításra elfogyott 7 font viaszgyertya és 3 font éjjeli gyertya. Mindez együtt 81 rénes forint és 31 krajcárba rúgott. (Tehát nyolc hizott sertés árára, de mi volt ez a gazdag grófi családnak!)

Maradjunk még egy kicsit a Hét választófejedelem fogadónál, melynek történetét addig a bizonyos lennersbergi Lenner Jánosig tudjuk visszavezetni, akiről elmondtuk, hogy ácsmesterből lett pesti bíró, s kellemetlen városi-pénzhistóriájáról is regéltünk. Ő kapta a telket a Lipót uccában (ma Váci ucca), melyen házat épített, s az fiára, Lennersberg Tóbiás császári kapitányra maradt. Az épület 1777-ben Heuszler Sebestyén polgári vendéglős tulajdonába került, (aki magát „Ball und Gastgeber”-nek írta) s már akkor vendéglő volt „Zu den Sieben Churfürsten” cégérrel a homlokán. Heuszler Sebestyén nyitott benne kávéházat 1791-ben, ugyanakkor, amikor a Kemnitzer Jánosé ds épült már a Dunaparton. (A későbbi Angol királyné szálloda.) Heuszler Sebestyén ügyes üzletember lehetett, kávéházában előkelő közönség fordult meg, s az emeleti táncteremben, melynek karzatáról étkezőszobák nyíltak, ezer ember fért el. Itt tartották a nyilvános, zártkörű és álarcos bálákat egészen 1834-ig, amikor a német színház épületében megnyílt a Redout. Heuszler akkorra már régen eladta a Hét választót, melynek helyén jóval a szabadságharc utáni időkben megszületett a Nemzeti Szálloda. 1902-ben a Nemzeti Szálloda Í9 megszűnt, azt az emléket hagyván maga után számunkra, hogy 1889-ben falai között lakott dr. Haynald Lajos kalocsai bíbornok-érsek, akit ott I. Ferenc József meglátogatott. . .

Egy kicsit messzire kalandoztunk a József nádor idejétől, s az akkori Pesttől, melynek ugyanabban a farsangos évében (1803) fejedelmi vendége volt: Károly főherceg, tábornagy, a világhírű hadvezér, aki a lemergi hadgyakorlatokról Bécsbe utaztában meglátogatta a fővárost. Pest 1803 szeptember 24-én tartott tanácsülésének jegyzőkönyve beszámol a nagy eseményről: „A kijelölt napra kora reggeltől késő délutánig a nyilvános utak és terek a portól megtisztítatván és felloccsoltatván, délután három óra tájban az itt táborozó herceg Esterházy és gróf Sztáray ezredek a táborból zászlók-

kai és teljes felszereléssel a városba vonulván, egy zászlóalj a város vámvonalán belül, a Szt. Rókus kápolnánál, a másik a Hatvani kapu előtt, a harmadik a Hatvani uccában, a gróf Sztáray ezred egy zászlóalja pedig a hajóhid mellett állított fel. Midőn délután háromnegyed hat körül ő királyi Fenségeik a Hatvani és a Kígyó utcán át, folytonos örömrivalgás és énekszó között a Belváros nagy piacára érkeztek, a városi tanács, a tisztviselők és a választott polgárok, valamint az egyenruhába öltözött polgárság muzsikaszó és ágyúdörgés közt fogadták őket. Az egyenruhás polgárok hat századba voltak beosztva, három lovas és három gyalogszázadba. A lovasok között az első század huszár, a második dragonyos, a harmadik macedón volt. A gyalogszázadok igen ékes kék és zöld egyenruhát viseltek. Mivel a fogadtatás napján a szél ereje meg nem szűnt, a tervezett illuminációból csak az ablakok kivilágítását lehetett végrehajtani. Másnap, Kisasszonynapján volt a várvavárt tisztelgés a királyi várban. Ugyanezen nap este a város és a hajóhid teljesen kivilágított. A kivilágítás megkezdését ágyúszóval jelezték. A városház kapuja elé díszes portálét készítettek és színes mécsesekkel rakták ki...”

Még folytatja a tanácsi jegyzőkönyv a transzparenszek, virágos gyümölcs-füzérek, koszorúk leírását. A városház kivilágítása 439 rénes forintba és 40 krajcárba került, a hajóhidé 68 forint 24 krajcárba. A városházánál többek között 2060 faggyúval megtöltött mécseszt szereltek fel, a hajóhidat 40 font faggyúgyertyával világították ki...

Ez a negyven font faggyúgyertya az volt, ami most a Lánchíd tízezernyi villanyégője, s azt jelenti, hogy közel másfélszázados múltja van a főváros éjszakai díszvilágításának.

AZ EMPIRE PEST építészeti emlékeiből még őrünk valami, de mennyivel több az, ami már nincs, s csak a regelő idézi vissza szépségüket, ugyanazzal a fájdalmas sóhajtással, mint Mária Terézia korának eltűnt, vagy eltüntetett kincseit siratva. A városépítő Hild János után fia, József, lép az előtérbe. A Lipótváros az ő idejében épül rohamosabban és a Nádor ucca, Sas ucca, Bálvány ucca, Mérleg ucca sok háza jellegzetesen viseli a kor ízlésének és az építész kezének bélyegét. Ma is látjuk az egykori kereskedőtestület házát a Dunaparton, hat dór-oszlopon nyugvó erkélyével a Kirakodó térre (Ferenc József tér) nézve, a Nemzeti Kaszinó épületét a Kossuth Lajos uccában; a Császárfürdő udvarát, látjuk Poliacsk Mihály épületeit, a Nemzeti Múzeumot, a Szapáry palotát, (Szép ucca és Reáltanoda ucca sarkán) a Festetich palotát a Zrínyi uccában és a mester saját palotájának néhány emlékét, a Tisza István és Nádor ucca sarkán álló épületen. Nem látjuk azonban Hild József Diana fürdőjét, (a mai Kereskedelmi Bank helyén) melynek első emeleti saroklakásában 1827—1832 között gróf Széchenyi István lakott, s amelyről a Tisza István uccát sokáig Fürdő uccának hívták. A hajdani Sóhivatal helyén épült a Diana-fürdő, vízemelő készülék látta el a Dunából, facsövek vezettek a gyűjtőmedencébe, facsövek továbbították a kádakba a fürdővizet. Nyáron természetes hőfoka volt a víznek, télen a gyűjtőmedencében felmelegítették. Eleinte Dunafürdőnek hívták, oszlopcsarnokában szökőkút, virág és dísznövények társaságában Diana istennő szobra állt, erről nevezték el később. (De lehet, hogy megfordítva volt, s az akkor már híres bécsi Diana-Bad adta az ötletet.) Kazinczy Ferenc 19 megcsodálta a „Dunafürdő” berendezését. Ezt írja róla: „A ház Gyönyör lakja!” A szabadságharc alatt a várbeli osztrák ágyúk tüze jórészt elpusztította az épületet és a fürdőberendezést, aztán újra rendbeszedték, sőt 1855-ben, mint gőzfürdő nyílt meg. Amikor Pest egyesült Budával, a pestiek könnyűszerrel juthattak a túlsó oldalon' lévő nagy hírű fürdőkhez és a Diana istennő szobra felett lebontották az épületet. 1910-ben már a mai bankpalota állt a helyén. Kevés volt a banknak a fürdő telke, hozzávásárolta a szomszédos Koburg hercegi

házat is, melynek első tulajdonosa Libasinszky Vince szabómester volt. Hild József építette a Libasinszky házat is, mely 1836-ban ment át Koburg Góthai Ferdinánd szász herceg tulajdonába 128 ezer pengő forintért és 300 darab arany kulcspénzért. Mellette állt a hajdani Nákó palota, (ma Gresham palota) melynek első emeletén talált otthont gróf Széchenyi István valóra vált eszméje: a Magyar Tudós Társaság. Nem kellett messzire hurcolkodnia, mikor saját hajlékába költözött...

Ami legfájóbb az empire Pest lebontott épületeit gyászolva: 1900-ban eltűnt a Dunapartról a régi Városház is, magas tornyával. Természetes, hogy a Városház téren állt, melyet Főtérnek is neveztek, a belvárosi plébániatemplom háta mögött. Kasselik Ferenc építette, a XVIII. században létesült két házból összetákolt barokk-tornyú városháza helyén. Az új épület a régi alapfalain nőtt ki a földből, (1847-ben készült el) pártázatát Hild József rajzolta, s ő emelte az eredetileg két emeletes épületet 1863-ban három emeletesre. Hosszúkás négyzet alakja volt, oldalfalai dísztelenségükkel hatottak, csak homlokzatát domborította ki a pillérsor, az első emelettől az attikáig. A párkány felett volt a pártázat, tömör falkorlát, s minden pillérén egy-egy kilenc láb magas (majdnem három méteres) allegorikus szobor állt, Uhrl Ferenc és Bauer Mihály munkái. (A tizenegy szobor közül hétnek nyoma veszett. Négyet a mai Központi Városháza Kamermayer Károly uccai frontjának Igazságszolgálatás.) A homlokzat közepén, de csak a tetőről, a négyszögletes óratorony emelkedett az égnek, második emeletét erkélyes korlát fonta körül, ott a torony harmadára keskenyedve futott feljebb, s csúcán a város címeres zászlója lengett. A régi Városház legszebb ékessége a Hild féle pártázat volt, a szobrokkal. A renaissance gondolata ez, amivel először és utoljára itt találkozunk, a pesti empireba. A szabadon álló szobor-sor gyönyörű látvány lehetett, azzal a természetes háttérrel, melyet az örökkévaló Isten adott hozzá: a mennyboltozattal!

Négy évtizeddel ezelőtt még mutatta az időt az óratoronyban a két mutató, de az az idő már kegyetlenül halálraítélte az öreg Városházát, holott dédelgetni, ápolni, becézni kellett volna, büszkén és diadalmasan, mint egy város nemes, igazán szép művészi értékét illik...

Pest, a tékozló, rossz fiú, megint nem becsülte meg kincseit...

A VÉN GELLÉRTHEGY, mely mindent látott kezdettől fogva, közelebb került az égboltozathoz. József nádor vitte közelebb azzal, hogy 1813-ban lerakatta a tetején a csillagvizsgáló épület alapköveit. Szent Gellért püspök vértanúságának emlékét, a boszorkányokról szóló rémmesék legendáit, s a törökvilág dúló harcainak történelmét hirdette már akkor a hegy, melyen lebontották a fából épült Gerendavárat. (Ezért hívták Blocksbergnek.) A csillagvizsgáló tulajdonképpen az egyetemhez tartozott, s mikor elkészült, átszállították falai közé a királyi palota csillagdájának műszereit is. Komoly tudósok vizsgálták a hegytetőn az égitestek titkát, s vagy harminc esztendeje büszkélkedett az épület, amikor gróf Széchenyi Istvánnak az az ötlete támadt, hogy Walhallát, magyarul szólván Üdvleldét kell a Gellérthegyen létesíteni. A romantikus gondolatnak külön könyvet szentelt, s az Üdvlelde mellett parkírozni is akarta a kopár hegyet. Lombos tölgyek rengetegét irtották ki az évszázadok alatt a Gellérthegyen a háborúk és a fára éhes emberek baltái. Széchenyi szerint „idővel ismét csend-kéjt lehelő tölgyessé válhatik. Meredek a hely, igaz, de annál jobb, mert annak színére mámoros nem juthat. A Szent Gellért hegye egy mártír fel fogadására ez okból is alkalmasb.”

Az Üdvlelde nem valósult meg, a hegy teljes parkírozása is csak napjainkban, Tabán rendezése kapcsán. Az egyetlen mártír, kinek emlékét a Gellérthegy műalkotásban őrzi: a szentéletű püspök, a hittérítő, kinek szobra azon a helyen áll, ahonnan a pogányok a Dunába taszították. A sziklakápolna és a kolostor azoké a Pálosoké, akiknek sokáig nem volt oltára, hajléka az országban, holott, mint magyar szerzetesrend, erre bízvást jogot formálhattak már régen. A püspök szobrának felállításáig (eredetileg csak három méter magasra tervezték, aztán hat méterre öntötték ki) és a Pálosok kolostorának megépítéséig még sok izgalmat, küzdelmet élt át a Gellérthegy. A szabadságharc alatt a csillagda lemenekült a Rudasfürdőbe, magyar honvédtüzérek ágyúíj vonultak fel helyébe, onnan lövöldözték Hentzi várát. Aztán szomorú idők következtek és 1852-ben hadászati épületet kap a hegy: a Citadellát. Az abszolutizmus

urai nyilván tudták, hogy mért volt erre szükség. Pest-Buda magyarjai úgy tekintették, mint a Neugebaudét, éppen úgy haragudtak a Citadellára is. Meg is indult ellene az ostrom, nem ágyúval, nem szuronnyal, hanem a városépítés szellemi fegyvereivel. Gróf Széchenyi Ödön (az akkor már létező Közmunkatanács lelkes tagja) 1871-ben felújította apja Üdvlede tervét. Buda városa 1872-ben fásítani akar a hegyen. A következő évben a Közmunkatanács utakat építtet a Citadellához és háromszázezer facsemetét ültet el. Mindjárt barátságosabb lett a Gellérthegy arca, de három esztendővel később majdnem pórul járt. Az összekötő vasúti híd épült éppen, s a vállalkozók azzal az ajánlattal álltak elő, hogy a töltési munkákhoz elszállítanak a Gellérthegy Rudasfürdő mögötti sziklacsoportjából öt-hatezer köbölnyit. Ez azt jelentette volna, hogy félig lehordják az öreg hegyet. Szerencsére a Közmunkatanács erélye „szépészeti szempontokra” való hivatkozással, megakadályozta ezt. Most még csupán a Citadella erődjellegét kellett megszüntetni, de a hadügyminisztérium annál makacsabb lett, minél jobban támadták. A Citadella várőrsége tulajdonképpen csak egyszer funkcionált évente, augusztus 18-án, amikor ágyúíövésekkel hirdette ki a király születésnapját. Az egész ország résztvett lassan a Citadella elleni háborúskodásban. És 1890-ben a hadügyminiszter kapitulált, írásban közölte a fővárossal, hogy a Citadellát feladja. A következő évben már bizonyos Miller Ede Vince ajánlatot nyújt be a Közmunkatanácsnak, hogy a Gellérthegyre siklót, vagyis villamos fogaskerekű vasutat akar építeni. Érdemben nem is foglalkozhattak a tervvel, hiszen két esztendő telt el a Citadella átvételéig. Eredetileg az egész erődöt le kellett volna bontani, később megelégedtek a katonák azzal is, hogy csak kisebb bontások és átalakítások történtek a falakon, annyira, hogy az erődjelleg megszűnhessen.

1900-ban nagyban folyt a munka, s ami a Citadellából ma is áll, nem a régi Gerendavár maradványa, nem is látott háborút soha, csak a húsvéti gellérthegyi búcsúkat látta, melyek színes, tarka gyülekezete is eltűnt az utolsó évtizedekben az „öreg” oldaláról, holott Résző Ensel Sándor szerint (1867) „Pesttel szemközt, a Duna partján, szagatott sziklafalaival, meredekül emelkedik föl Gellérthegye, mely egyébként annyira elhagyatott, hogy csak szelek, s egy-két eltévedt madár, vagy a bogarakat és ásványokat gyűjtő tanulógyermekek látogatják meg olykor-olykor; de egészen

máskép van ez húsvéthétfőjén, mikoris szakadatlan sokaság kapaszkodik föl a kígyódzó ösvényeken s a hegy alig képes a feltóduló tömegnek elegendő helyet adni. Itt bor- és sörhordókkal megrakott szekerek vannak, körülöttük száz fürge kéz és száz szomjas torok; ott sátrak alatt mézeskalácsért civódnak; emitt ponyvákön olvasót, képeket, játékszert és gombot árulnak. A sihederek is megkeresik szerepöket és tűzműveket szórnak a légbbe, míg körülöttük labdáz-
nak, bújócskáz-
nak, kergetőznek á többiek, s hogy a koldusok tarka serege sem hiányzik ilyen alkalomkor, mely oly sokoldalúan tá-
madja meg zsebeinket, azt talán mondanom is felesleges.”

A Gellérthegy múltja, történelme nélkül is Budapest legszebb épülete. Igaz, a legnagyobb, legigazibb művész ajándékozta meg vele a fővárost; a természet teremtőereje. Hol az az építész, hol az a tervező, aki szebb, tökéletesebb remekkel gazdagíthatta volna a Duna panorámáját, mint a vén Gellérthegy? Még az se árt neki, hogy beleszalasztották az Erzsébet-hidat. Holott ettől a csúnya me-
rénylettől megkímélhették volna. A híd se látná kárát. . .

HÁROM URALKODÓ SZÜRETELT József nádor szőlőjében, 1814-ben, a Margitszigeten. A bécsi kongresszus után Pest-Budát látogatták meg a szent szövetségesek: Ferenc császár- király, I. Sándor orosz cár és III. Frigyes Vilmos porosz király. Száz esztendővel azelőtt járt éppen utoljára idegen koronásfő a magyar fővárosban: XII. Károly svéd király töltött Pesten egy éjszakát, amikor Törökországból Stralsundig 14 nap alatt hazalovagolt. (A *Váci* ucca 34—Irányi utca sarkán lévő házon dombormű őrzi ennek az emlékét.) De a svéd király csak átutazó volt, míg a három uralkodó vendégeskedni és szórakozni jött.

A látogatás híre lázbahozta a két várost. Külön-külön készülődött Pest és Buda tanácsa, a várbeliek különösen ki akartak tenni magukért, hiszen a várpalotában lesz az uralkodók szállása. Szegény volt Pest is, szegény volt Buda is, mégis közel ötvenezer forintot vertek bele a díszítésekbe, alkalmi építkezésekbe és a kivilágításba. Pénzkölcsönt kértek a Kamarától, azzal, hogy évi részletekben majd visszafizetik, valószínű, hogy meg is kapták, bár erről nincs hiteles feljegyzés. Október 24-én, a késő éjszakai órákban érkezett meg Ferenc császár- király, aki előre jött, hiszen ő a házigazda, de az előkészületeket a nádor személyesen irányította. A vármegye határától kezdve fáklyafényben úszó diadalmenet volt a király bevonulása. Másnap délután 4 órakor megreszketett a Gellérthegy, durrogtak a mozsarak és a dísz-tüzek, a két idegen fejedelem közeledését jelezvén. Elsőnek, fedett hintóban, a porosz király érkezett, öt órakor hatlovas batár hozta az orosz cárt, akit a nádor kísért (sógorok voltak) és Vilmos porosz herceg. Huszárok, dragonyosok, gránátosok, gyalogosok álltak sorfalat, az ágyúk egyre dörögtek, s bár csúnya, zimankós idő volt, rengeteg nép tódult ki az uccákra. Este a német színházba mentek a vendégek. Sajnos, az illumináció, az időjárás miatt elmaradt, de a hajóhidat mégis sikerült kivilágítani, 800, szokatlanul erősfényű gyertyával. Szép volt a színházi előadás, mely az igazgatónak 9000 forintjába került, (az épület feldíszítésével együtt) de a jegyeket ingyen kellett kiadni. Reklamálta is a társulat a pénzt a Kamaránál, nem kapta meg soha.

Másnap a Nemzeti Múzeum könyvtárát és régiségtárát nézték meg a fejedelmek, melyek akkor még az egyetem épületében voltak elhelyezve. Délután a gellérthegyi csillagvizsgáló volt soron, este pedig a város megtekintése — a kivilágításban. Mielőtt erre elindultak, József nádor bált adott a királyi várban. A multság fénypontja a csárdás bemutatása volt, s a felségek legtöbbet tapsoltak Ráday Nina grófkisasszonynak. Este 11 órakor megindult a hintók sora a tündérfényben úszó két városba. A menet élén Kalmárfy Ignác, Buda város bírása haladt, mint a budai polgár lovas-örhad ezredese, díszszakasszal. A budai hídfőt diadalkapuvá alakították át, magas boltozata négy ívben találkozott. A diadalkapu négy sarkán piramisok emelkedtek, lábaiknál szimbolikus szobrokkal. A pesti hídfő diadalkapuja több mint kétemelet magasságba nyúlt. A Nagypiac közepén obelisztk állt, mely magasabb volt egy háromemeletes háznál. A városháza, a vármegyeháza, az egyetem, a gránátos kaszárnya, a kutak, a paloták, s a templomok a Duna két partján, mind fel voltak díszítve alkalmi építményekkel és a nagy obeliszk mintájára, kisebbek álltak a Rácváros piacán (a tabániaké) és a Rudasfürdő előtt is, (a budai zsidóságé). A dekorációkon, obeliszkeken, koszorúk, füzérek, alakos díszítések ragyogtak az éjszakában, továbbá a vendégek érdemeit magasztaló feliratok, prózában és versben, latinul és németül, csupán a Magyar Nemzeti Teátrum homlokzatán volt magyar felírás.

Harmadnap reggel a Rákos mezején katonai szemle volt, a Palatinus huszárokat a nádor vezette. Utána a Neugebaudét látogatták meg a vendégek, aztán a margitszigeti szüreti multság következett. Szólt a muzsika, csengett az ének, „a szép szedőnők felváltva udvaroltak a felségeknek szőlőgerezdekkel, melyeket öfelségük nemcsak kegyesen fogadtak, hanem belőlük enni is méltóztattak.” Este gróf Sándor Vince kamarásnál volt báli multság, melyen Sándor cár és Frigyes Vilmos király két polgárlánnyal táncolt, nem is egyszer. A polgárlányok délutáni ismerőseik voltak, mint szedőnők szerepeltek a szigeten.

A negyedik napon a vendégek visszautaztak Bécsbe. A cár Üröm felé vette útját a nádor kíséretében. Ott aludta örök álmát szépséges húga, Alexandra Pawlowna hercegnő, a nádor első felesége. Ott alussza most is.

A VÁROSLIGET NEVE MULATÓKÉRT VOLT József nádor idejében. A múlt század végén a városi hatóság Batthyány-erdőnek nevezte, mert a köztudatban úgy élt alapításának története, hogy néhai Batthyány József gróf hercegprímás ajándékozta Budapestnek. Holott a primás, sőt örököse, Tivadar gróf, csupán bérelték a ligetet a várostól, így hát nem is ajándékozhatták oda soha. A Városliget területe hajdan Új-Bécs földjéhez tartozott, s földesurai a nyulakszigeti apácák voltak. Új-Bécs Pest külvárosa volt, a város sokat veszekedett az apácákkal, aztán a törökök kiűzése után I. Lipót császár a városnak adományozta az egész Új-Bécset, amikor is a Városliget mai területét a polgárság Ökördülőnek nevezte. Mocsár, rét, legelő volt nagyrészt. 1755-ben ültették el ott az első fákat, azok is fűzfák voltak. Harminc esztendővel később Stolz János selyemtenyésztési inspektor és Tréfa János erdőcsész már akáccal és eperfával ültetik be a területet, s csak 1794-ben történt, hogy Boráros János, Pest város bírása előállt az indítvánnyal, hogy a legelőt és az erdőt adják a közönségnek, alakítsák át mulató- és üdülőhellyé. A terv tetszett, de a tanács nem adott a kivitelre pénzt, egyszerűen azért, mert üres volt a ládafia. 1799 július elsején aztán bérbeadták az egészet Batthyány József grófnak. Huszonnégy esztendőre szól a bérleti szerződés, s a primás ezalatt köteles lett volna fásítani, majorságot, vendéglőket építeni. Ugyanakkor a város vállalta, hogy a mai Király uccában lévő „Angol király”-háztól utat épít a polgárság kedvéért a ligetbe s az utat fasorral szegélyezi. (Innen a Király ucca folytatása: a Fásor!) A primás azonban meghalt, öccse, Batthyány Tivadar gróf örökölte a bérletet, akinek áldozatkészségében és jóakaratóban a város nem nagyon bízhatott, mert öt éven át folyton felszólíttatta, hogy teljesítse a kötelezettségeket, de hiába. Végül is 1805-ben a tanács visszaperelte a gróftól a bérletet, de a városnak még mindig nem volt pénze, hogy üdülővé, mulatóvá alakítsa.

Amikor jött a Királyi Szépítő Bizottság, jött József nádor és kétszáz arany díjat tűztek ki a tervezőnek, aki a Mulatókert rendezésére a legjobb munkát nyújtja be. Nebbien Henriknek hívták azt a

gazdasági tanácsost, kinek tervét a nádor elfogadta. Fásítás, amfiteátrum, a tó kitisztítása, a régi kocsmáépület berendezése s egy táncterem építése szerepelt többek között a költségvetésben, melynek összege nyolc forint híján hétszázézer forintra rúgott. Sajnos, ennyi pénze nem volt se a városnak, se a szépitőbizottságnak. A liget jövedelmezett ugyan, a szénatermés, a halászat, a csónakázás, a kocsmabérlet és a látványosságok után szedett díjak párszáz forintot hoztak, de mit jelentett mindez a nagy beruházás szempontjából! A nádor tehát felhívást intézett Pest város polgáraihoz és az arisztokráciához, hogy a Városliget, illetve a Mulatókert felépítésére adakozzanak, még pedig tíz éven át fizessék az önként megszabott összeget. Háromszáznegyvenen jelentkeztek nyomban pénzadományaikkal, a királyi hercegen kívül 26 főúr, a többi egyszerű városi polgár. A nádor hatezer forintja volt a legmagasabb összeg, a három legkisebb adomány évi 2 forint volt s ennek emléke Fischer Károly, Gyarmathy Mária és Hill Mátyás nevéhez fűződik. Végül is 45.252 forintnyi felajánlás szerepelt az íveken, nagy kérdés, hogy tíz éven át befolyik-e pontosan ugyanez az összeg? A beruházási költségvetést tehát leszállították háromszázézer forintra, esősorban törülni kellett az amfiteátrumot, ami csaknem százötvenezer forintba került volna, aztán 1818-ban lassan megkezdődött a munka. 1826-ban készült el a kis szigetre vezető dróthíd, melyet Anton Frigyes bécsi szításmester épített, 2340 forintért. (Nagy nevezetessége volt sokáig a Városligetnek, 1875-ben bontották le, mert már életveszélyes volt rajta keresztül a közlekedés!)

A millennium évében élte a Városliget fénykorát. Ha a százesztendő s vurstli a régi emlékek között keresgél, akkor ősbudavárára gondol, mint az öreg gavallér az igazi, nagy szerelemre, mely csak egyetlenegyszer jön ajándékba. A Várat építették fel a ligetben, úgy, ahogy al törökök idején állt. Sarkos, szögletes uccákkal, kiugró házakkal és a házakról kiugró erkélyekkel. A főkapu a Szent György-tér mására vezetett, ott állt a budai városháza, oszlopos tornácaival, vele szemben a nádorok régi palotája s annak egyik szobájában a csodák-csodája, hogy szeme-szája elállt mindenkinek láttára és hallatára: a telefonhírmondó! A budai basák háreme, török bazár, karsú minaret, kupolás mecset, a régi ház-kulisszák belsejében bormérések, borpincék, vendéglőkért bajadérok táncolnak, ott őrjögő dervisek üvöltenek s a mecset előtt hosszú álmát alussza az

indiai fakír. (Artistaengedéllyel!) India, Egyiptom, Paris, London, Amerika ezer csodája, a világjáró Barnum-cirkusz, Madame Duvernois az élő szobor, a Parisiana-mulató, a mű-Riviera, a Sciopticon, ahol a magyar múlt elevenedik meg képekben, Pajer, aki az északi sarkra viszi az embert és Holub, aki a legsötétebb Afrika rejtelmeibe kalauzol, ötlesi cigány-csoportja táncol, karcsú albán leányok kígyóznak sejtelmes muzsikára, Ziehrer Deutschmeister-zenekara csinadrattázik, Rocci-Bassi olaszai, a jambók, Kiliáni élőképei, aztán a kikiáltó, fehér kötényben és fehér sapkában, aki már akkor is, tegnap voit rekedt és ezt harsogta: Tessék, itt a hús! Beleteszem, kiveszem! Hús volt, virsli van! Tessék a friss virsli! Melegen, tormával, csak tíz krajcár!

És a tömeg ámul és bámul, nagyobb csoda ez a gép a telefonhírmondónál is, de legalább is ugyanakkora! Mert a kikiáltó beleteszi a húst a gépbe, hármat fordít a keréken és a gép másik oldalán — ki hinné el — megjelenik a virsli!

Aztán a másik kikiáltó, a szemén pápaszem, előtte tarka, fenyves kövek tömege szikrázik, csillog és villog:

— Egy gyöngyosor, egy karperec és Margaréta elbukott!..

Mennyi minden változott azóta, a millennium óta, a nagy kiállítás óta, ösbudavára tombolása óta a Városligetben és az egész világligetben, melynek fától ma már szinte alig látja az ember az erdőt! Mennyi minden változott, igen, minden megváltozott, mindenki megváltozott, csak Margaréta marad örök!...

Van a Városligetben egy szerény emlék, egy kis márványoszlop, melyre ezt az egy szót vették: Fuit. Fuit: volt, elvégeztetett. Legendákat szóttek az emlékműhöz, rejtélyes, szép történeteket regélnek vele kapcsolatban a liget szerelmesei, szerelemről, öngyilkosságról Holott feljegyzés bizonyítja, hogy Horváth Jakab, aki Grassalkovich herceg jogi igazgatója volt, 1809-ben elhalálozván, azt megelőzően végrendelkezett. Hétszáz forintot hagyott a városra azzal, hogy a ligetben temessék el és sírja fölé állítsanak követ ezzel a felirattal: „Fuit”. Zitterbarth Mátyás falazta ki téglával a sírt 190 forintért, a márványemléket Okenfusz János szállította 150 forint ellenében. A megtakarított 360 forintot aztán a város- saját házi pénz-tárába utaltatta.

Ez a „Fuit” hiteles története...

NEPOMUKI SZENT JÁNOS szobrával sűrűn találkozunk Pest-Budán. A gyónás titkának vértanúja, akit vízbetaszítottak, valósággal második védőszentje lett a városnak, mint akinek emléke vízáradás ellen véd. (Buda még 1709-ben Xav. Szent Ferencet fogadta patrónusának.) A Széna-téren is áll egy öreg Szent János szobor, a régi János kórház sárga épülete előtt. 1717-ben állították fel a budai lövészek, s azóta sok mindent látott maga körül azon a tájon. Láta a budai céllövő-egylet működését, látta a kórház kialakulását: az életet és a halált ebben a két végletben. Állt a vízivárosi bástyafalak mellett, a minden bizonnyal róla elnevezett Szent János uccában, mely később János ucca, majd 1875-ben Szegényház ucca lett. Hallotta a lövészek fegyvereinek durranását, s az imát, amit a kórház betegeinek hozzátartozói rebegtek el térdreborulva, talapzata előtt.

Pontosan nem lehet megállapítani, hogy mikor kezdődött a budai céllövő egyesület működése, de 1696-ban és 1714-ben már ott volt a lőtér egy része a volt kórház, mai Szegényház helyén, s magához ölelte a szomszédos telkeket is. Valószínűleg már Budavár visszavívása után (1687-ben) megkezdődött itt a céllövészet, de az egyesület százados ünnepét mégis 1871-ben ülte meg, 1866 óta öt évig halasztván, mert szervezettségét 1766-ig tudta visszavezetni. Fényes, világgraszoló ünnep volt, hat napig tartott, a király nevében Tóth Vilmos belügyminiszter három díszlövessel nyitotta meg, s részt vett a jubiláris versenyen 39 magyar, 7 osztrák, 1 svájci, 1 olasz, 2 albán céllövőegylet csapata, továbbá egy amerikai polgár. Akkor alakult még az Országos Lövész Egyesület is, s az ünnep még a régi Lőtéren zajlott le. Természetesen az már nem volt akkor a régi, sőt Nepomuki Szent János szobra is új helyet kapott, miután régi helyét 1819-ben elfoglalták a Szent János kórház építkezésének céljaira. 1820-ban került új helyére, ahol most is áll, nyilván átformálva, hiszen akkor már több, mint száz esztendő volt!

A budai lövészek Szent János szobra körül ma már a nagyon megváltozott világ élete zajlik. A Széna-tér járókelői sem igen tud-

jak hogy Buda régi polgárainak milyen emlékezetes tanyáját taposák, hiszen a céllövő egyesület nemcsak hazafias kötelességét teljesítette, nemcsak sportszerűen működött, (később!) hanem a városrész társadalmi élete szempontjából is jelentős szerepet játszott. A mulatságok és összejövetelek úgy a budai, mint pesti Céllövő-egyletekben a baráti kötelékek kimélyítésére, a polgári összetartozás gondolatának ápolására csődítették egybe a férfi- és az asszonynevet. Nemcsak céllövészet volt, hanem tánc, vigasság és eszemiszom, ropogtak a fegyverek és folyt a ser, meg a bor a csapravert hordókból. A lövészek multságainak nagy híre, becsülete volt itt is, ott is. a Duna két partján, sőt átmentek egymáshoz vendégeskedni is, amíg a pesti egyesület be nem olvadt a budaiba és „Budapesti” lett, hogy végül Országos legyen.

Szent János szobra még meg sem volt, amikor a lövőhely felső sarkára a tanács pestis-barakot épített. (1710.) A járvány megszűnte után a barakot meghagyták kórházi célokra. Semmivel sem volt különbség, mint pesti testvére, a mai Rókus-kórház öse. Felügyeletével egy nőt bíztak meg, aki teljesen elszegényedve, amúgyis a kórházban tengette életét. Ő ápolta a beteget, takarított, főzött, mosott, vasalt, sőt jószívű emberektől pénzt koldult össze a kórház céljaira. A kórház tehát a szegényügyi intézmények alapja is. A város, látva, hogy koldulásból nem lehet fenntartani, minden beteg, illetve szegény eltartására napi három krajcárt utalt ki. A felügyelő asszony napi 6 krajcárt kapott, s az egész jóléti intézmény — egyéb beszerzésekre — havi 8 forint, 1755 után pedig havi 10 forint segélyt. A kórházban elhalt betegeket négy éjjeli őr vitte ki a temetőbe, azok is temették el a szerencsétleneket. A 12 személyre berendezett kórházat nyolc évi fennállása után kibővítették, de az sem jelentett sokat a viszonyok megjavulása tekintetében. Kalmárfy Ignác városbíró érdeme, hogy 1819-ben véget vetettek a nyomorúságos állapotoknak és 1820 szeptember 14-én megnyithatták a polgárok adományából épült egy emeletes kórházat. Polgári kórháznak nevezték a „Szent János Kórház” elnevezéssel csak később találkozunk. A kápolna már 1735-ben felépült s 1829-ben tornyot is kapott. Ez János- vértanú szentté avatásának századik évfordulóján történt. Akkor ajánlották a kórházat is, a kápolnát is Nepomuki Szent János oltalmába.

A Szent János téren álló Nepomuki Szent János szobrot 1838-ban állították fel az 1837. évi pusztító felhőszakadás után. Az ekkor még be nem boltozott Ördögárok hídját őrizte. Az óbudai Templom-téren, Szent Flórián mellett álló szobrot gróf Zichy Miklós cs felesége emeltette 1753-ban. 1790 óta áll mai helyén. Az Eötvös-tér 2. számú ház udvarán is van egy XVIII. század közepén készült Szent János szobor, mely valamikor a hajóhid előtti kápolnánál állt. A Statisztikai Hivatal előtti Szent János szobrot 1921-ben állították fel, az az érdekessége, hogy eredetije Zentán van. Buda igazi védőszentjének, Xav. Szent Ferencnek a budaörsi laktanya előtt van egy kőszobra az 1700-as évek elejéről. Térdelve imádkozik, előtte fekszik bíborosi kalapja. Városvédő szobrokban szegény a főváros, mely szép szobrokban sem gazdag. Budai, főleg várbeli lakóházak homlokzatuk falmélyedéseiben őriznek egy-egy régi kőfaragást. Úgy kell vigyázni ezekre, mint a hímes-tojásra. Egykor városvédő szobrok voltak, most védje, óvja őket a város az elpusztulástól!

A NEMZETI KASZINÓ tulajdonképpen Pesti Casino. Tíz-
esztendős korában (1837) már kialakul egész élete, működése és
szerepe Pest-Buda, sőt az egész ország életében. Széchenyi István
gróf gyermeke a Casino is, egy a sok közül, amit a főváros és a
nemzet javára világrahozott. A tízesztendős Nemzeti Kaszinó év-
könyve többet mond, mint a kezdet első évei. Akkor már 505 részes
tagot számlált kebelében. Az alapító legnagyobb magyar mellett
még két igazgatója volt, névszerint Pregardt János és Zichy Miklós
gróf. A „választottsági tagok” sorában mindössze három gróftól
találunk, Dessewffy Aurélt, Ráday Gedeont és Teleki Sámuelet.
Báró se volt sokkal több, csak éppen egytel a választmányban:
Bánky Pál, Jósika Miklós, Orczy György és Wenckheim Béla. A
harmincegy választottsági tag sorában szerepelt Fáy András, Han-
zély Márton, Heinrich Nepomuk János, Rosti Albert, pénztárnok
Praznovszky József, könyvtárnok Antal Mihály, levéltárnok pedig
Szekrényessy József, s a Casinó-Könyv szerkesztője, Tasner Antal, a
jegyzői tisztet töltötte be.

Betűrendben van összeállítva a könyvben a tagok névsora. La-
pozzunk *végig* közöttük, ez a névsor, s a nevek mellé írt foglal-
kozás minden kommentár nélkül sok érdekeset mesél. Mindjárt az A
betűnél, a legelső részes tag Ágoston József, táblabíró s ügyvéd.
Táblabíró nagyon sok van a tagok között, hiszen akkor a régi jó
táblabíróvilág ege mosolygott a magyar föld felett. A második tag
a névsorban Aigner Ferenc kereskedő, aztán Almásy György gróf,
cs. és kir. hadnagy következik, majd Almásy Károl, Heves megye
főjegyzője, aki után Amadé Tadde gróf, aranykulcsos cs. udv. han-
gászgróf van soron. Andrássy János tiszt, kanonok és esperes jön a
hangászgróf után, majd Appel József uradalmi felügyelő, hogy
Appiano József nagykereskedő közbeiktatásával Apponyi Antal
gróf, aranygyapjas, Szent István-rendjeles, párizsi nagykövet, cs. és
kir. valóságos tit. tan. következék Atzél Sándor aradi alispán
előtt.

így megy ez véges-végig, minden betűnél. Bourbon Károl La-
jos, luccai uralkodóherceget, spanyol infánst Bräuer József pesti

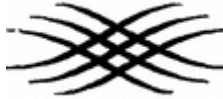
gyógyász doktor követi a névsorban, de Csausz Márton és Eckstein Fridrik gyógyász doktorokat is ott találjuk, Eggenberger Ferdinánd könyvárus és Grimm Vince szépműúrus társaságában. Feszi Józsefnek nincs más címe, mint „pesti választott polgár”, ezt azonban olyan büszkén és rátarti módon írja ki a neve mellé, mint Esterházy Pál herceg az övét, amely szerint „aranygyapjas vitéz, sz. István, úgyszinte orosz sz. András, burkus fekete sas és hanov. Gelf. Rendek nagykeresztese, val. titkos tanácsos, aranykulcsos, Sopron várin. örökös 's valós, főisp. és nagykövet Londonban”. Gömörly Károl gyógyszerész, Hartleben Adolf könyvárus, Held Ferenc cs. k. aianyváltó, Hild József építőmester, Lichtl Károl nádméztisztító intézet birtokos, Nagy Ignác fejérmegyei főadószedő, Pollack Mihál építőmester, Robiczek József nagykereskedő, Schoepf August orvos és sebész és operator és szemorvos, Végh Ignác ítélőmester, Valero Antal selyemgyárbirtokos és Wagner Dániel chemiai intézet-tulajdonos jól megférnek ebben a névsorban Wesselényi Miklós báróval, ki a nagyenyedi ref. collegium és zilahi gimnázium főkurátora, továbbá Nugent Laval gróffal, ki római herceg, s olyan hosszú címe és annyi kitüntetése van, hogy fél óráig tartana a felsorolása. A száz év előtti Pest minden nevezetes szereplőjét megtaláljuk a Casino urai között, Földváry Gábort, az alispánt és színház-építőt, Sina György bárót, aki legtöbbet adományozott az árvízkarosultaknak, Sándor Móric grófot, az ördöglovast, aki aranykulcsos, továbbá aranysarkantyús vitéz, a weimari nagyhercegi Solyom rendnek is vitéze, sőt a bécsi szépművészeti akadémia tagja. Zitterbath Mátyás építőmester sem hiányzik, van egy Tisza Lajos is, ki tábla-bíró, öt Szapáry gróf, négy Orczy báró, három Marczibányi, négy Károlyi és négy Keglevich gróf, nyolc Festetics gróf, tíz Esterházy gróf és herceg, hét Csáky gróf és öt Batthyány gróf, aztán egy Kaszilik Ferenc építőmester, továbbá két Kilián könyvkereskedő.

Az évkönyv Tudnivalókat is közöl a tagokkal. Nyolc tudnivaló szerepel, ezek közül érdemes megemlíteni, hogy évenként 4000 pengő bért fizettek ki a háztulajdonosnak és a „vendéglősségre 1837 szt. Jakab napra újlag csődület (concours) hirdetése határozott el”, ami nyilván azt jelenti, hogy a régi vendéglős szerződése lejárt, vagy a tagok nem voltak megelégedve a főztjével. Tudnivaló az is, hogy a „szándékolt közház szerzés ügyében ismét előlépés történt”, s már harmincezer pengő forint áll rendelkezésre. A téli

közgyűlés 4000 pengő forintot irányzott elő könyvekre és a budai magyar színészek felségélyezésére 500 pengő forintot szavazott meg. Viszont a casinói hangversenyekre 1000 pengő forintot ajánlottak. Legérdekesebb „tudnivaló” azonban a következő: „A Casinóban köz határozat szerint illy tartalmú aláírási ív van folyvást kitéve: „Ki testének elpusztultával, mit halálnak szoktunk nevezni, nem hiszi egész létének elenyésztét, annak utolsó pillanataiban, mikor nem ritkán egész világos a fő, de se kéz, se nyelv nem mozoghat többé, felette, kellemetlen érzés lehet végakarátjának el nem rendelése miatt övéit, barátjait, vagy csak cselédjeit is minden ellátmány nélkül hátrahagyni. Ezen okból mi alulírottak végakarátunkat jó elévé el fogjuk rendelni, egy úttal ezennel azt is Ígérjük, hogy a pesti nemzeti Casino Társaságnak említett végrendelkezésünkben egy kis emlékjelet hagyandunk.” Másszóval a Nemzeti Kaszinó egyenesen felkérte tagjait, hogy idejében végrendelkezzenek és ha már végrendelkeznek, ne feledkezzenek meg a társaságról, mely az alapszabályok első pontja értelmében „a jó ízlést, mivel, s deli magaviseletet, józan és közhasznú elmélkedést, az ész tehetőségét, s a köz-értelmességet kifejtő nevelő intézet. Ezen kellemes és csinos társalkodásnak szánt hely az egész egyesület sajátja: benne egy részes sem követelhet a másik felett előjogot s kiváltságot.” Az évkönyv tudatja, hogy a hagyományozásra vonatkozó ívet 1837-ig harminc tag írta alá, elsőnek természetesen az alapító Széchenyi István, majd a harminc között ott olvashatjuk Fáy András, Wesselényi Miklós, Jósika Miklós, Marczibányi Lajos, Wenckheim Béla, a két Földváry és Tasner Antal neveit is.

Jogokat, előnyöket az „alkotó szabályok”, azaz alapszabályok irtak elő, ezek szerint évenként 50 pengő forint volt a tagdíj, s minden „részes”, azaz tag, hat évre kötelezte magát. A tagdíjat Pesten is, Bécsben is lehetett befizetni. „Kiki szabadon és teljes felvilágosítása után kötelezvéen le magát, érezni fogja tartozását és úgy annak teljesítése végett sem unszolásra, sem levél általi megszólításra nem várand.” Ugyancsak az alapszabályok írják elő a tiltó rendelkezéseket: „Szerencsejáték a Casinóban tilos. A Casino cselédjeinek senki borraivalót ne adjon. Ebet, vagy más állatot az intézet felső szobáiba hozni nem szabad. Könyvet, újságot, földképet 's egyéb irományt a Casinóból elvinni akármi szín alatt nem engedtetik. Az olvasó szobákban szerény és kímélő csend uralkod-

jék. A Casino termében vigalom egyes részes nevében fizetésért nem tartathatik, hanem illyes mindig az egyesület nevében mehet végbe és Budapesten tartózkodó minden részesnek tudtára adatik.” Ezzel szemben a „Rendeletek” közlik, hogy „A Casino kora reggeltől késő estig nyitva áll, annak könyvtára, újságjai, fortepianoja, billiárdjai s vendéglője a bejáróknak használatul szolgálnak; minden cseléde kész kívánságaikat teljesíteni.” Vendéget bármely tag nyolc napra bevezethet a kaszinóba. A vendégnek a kaszinó-szabályokat magyar, német, vagy francia nyelven (kívánság szerint) átadták miheztartás végett. Érdekes a „Rendeletek” 21-ik pontja, mely szórói-szóra a következő: „A Nemzeti Casino jelenleg a pince dolgába s a részesek borai eladásában semmikép sem elegyedik és minden feleletterhet magától elhárít.” Végül a „Rendeletek” szerint: „Szólítsuk egymást az ülésben így: Uraim!, vagy Urak! és közgyűlés alatt a gyűlésteremben senki se dohányozzék.”

A PESTIS FORRADALMÁNAK is nevezhetnénk azokat a zajos, sőt véres eseményeket, melyek 1831 július 16-án és 17-én játszódtak le Pesten. Ismét fenyegető volt akkoriban a járvány veszedelme, mire a vármegye rendkívüli közgyűlést hívott össze és úgy határozott, hogy a várost elkülöníti környékétől, sőt a hajóhidat is szétbontja Pest és Buda között. A régi védőárkokat már sáncok erősítették, a kivezényelt őrség szigorúan teljesítette a parancsot: útlevél nélkül senki nem jöhetett, mehetett se ki, se be. A Kerepesi úton (Rákóczi út) lévő Fehér hattyú fogadóban aztán a megyei határozat életbeléptetésének délutánján összejöttek az elégedetlenek, akik a város kereskedelmét és az élelmezést féltve a határozattól, maguk mellé hangoltak egy sereg hangoskodó, izgága fiatalembert is. Szónoklatokban tiltakoztak az intézkedések ellen, útlevelet követeltek, pénzt, hogy élelmiszert vásárolhassanak és a dunai híd visszaállítását. Mindezt az egészségügyi királyi biztostól akarták, aki Stáhly Ignác egyetemi orvostanár volt. Július 17-én reggel hatszáz főnyi lázongó csoport vonult végig a Váci uccán, a királyi biztos lakása elé, ezt kiabálva: Nincs kolera! Nincs kolera! A királyi biztos Pest város kapitányával együtt tárgyalni kezdett a lázongókkal: útlevelet ígért nekik, ha lemondanak a hajóhid visszaállításáról, s erélyesen felhívta őket, hogy mindenben tartsák be a rendszabályokat. Az orvosi és bölcsészi kar idősebb hallgatói is megpróbálták lelkére beszélni az ifjaknak, akik azonban nem engedtek követeléseikből, sőt sűrű közáporral dobálták meg a húsz főnyi katonaságot, melyet egy hadnagy vezényelt, hogy a rendet és nyugalmat megpróbálják helyreállítani. A katonaság nem tüzelt, mire a lázadók vérszemet kaptak és botokkal felfegyverkezve, délben megrohamozták a hajóhidat. Ifj. Palugyay Imre szerint onnan „mesterlegények, utcafiúk, s a legaljasabb néposztály tetemes számával szaporodva, a városház elé tértek az ebbe berohanni szándékolok, de mitől visszatartatván, az ablakok betörését vették eszközlésbe, s innen a városon kívül felállított őrházak megrohanására indultak; hol azonban a királyi biztos által s hatóságilag felkért nádor épp oly gyors, mint a rendkívüli rakoncátlanság mindinkább

veszélyessé fajulni kezdett kitoréseit — idejekorán még — rendkívüli eszközökkel fékezhető intézkedései folytán közbenjött katonai erő, az egész városi közönség irányában már-már félelmesnek mutakozó rendháborítókat szerveré; miután közülök hat a vétkes merénylet áldozatául, halva maradt, 13 sebekkel terheltetett. Valóban Pest város lakosai hála-kegyelettel emlékeznek vissza a nagy nádornak, bár rendkívüli, de a körülmények által el nem távolíthatott intézkedéseire; mellyek folytán az éj beálltával a csend is helyreállítva lőn.” ... A „pestis forradalom” vezetői közül sokat elfogtak és súlyosan elítéltek. Bukovics Mihály „első alperes” három évi vasat, közmunkát, s hetenként 3 napi böjttel súlyosbított tömlőcbüntetést kapott. A többieket 6—8 havi tömlőre ítélték, az ítélethirdetéskor és a büntetés kitöltésekor 30—30 pálcaütés ráadásával. Kimondja az ítélet, hogy „egész raboskodásuk alatt minden hevítő italoktól való megtartózkodás” 19 osztályrészüln jut nekik ... Érthető a szigorú ítélet, egyrészt a jogrend szempontjából, másrészt a fekete halál pusztításától való örökös félelem okából. A sok pestis borzalma akkor még élénken élt. Minden kiújulásánál szájról-szájra járt, hogy 1456-ban a budai döghalál Hunyadi Jánost ragadta el az élők sorából, 1562-ben pedig Nádasdy Tamás országbíró. És 1734-ben Budán hatezer ember életét söpörte el kegyetlen kaszájával...

EGY FARSANGOS TÉL szórakozásairól számolnak be alább a régi báli tudósítások. (1834.) A csodát is megszokták már Pest-Buda lakói, a Dunán 1830-ban megjelent egy furcsa, pőfékelő alkotmány, az első gőzhajó, mely Bécsből indult, s 14 és egy negyed óra alatt tette meg az utat! Pestnek akkor Belsővárosa, Lipótvárosa, Terézvárosa, Józsefvárosa és Ferencvárosa van, mely farkasszemet néz a Duna túlsó partján szomorkodó Budával, a Tabánnal és a Vízi-várossal Buda azért szomorkodik, mert ezek azok az évek, a harmincas évek első esztendői, amikor lassan öregedni kezd, s egyre jobban háttérbe szorul a bimbózó Pest mellett. Még védi régi dicsőségét, de a polgárok szíve Pestért dobog, egy kéz mutatja az utat Pest városiasodása felé: Széchenyi István gróf keze. A legnagyobb magyar már adott Pestnek Casinót, Lótenyésztő Társaságot, Gőzhajózási Társaságot és József nádor-herceg helybenhagyásával tervet dolgozott ki, hogy a Dunán állandó híd létesüljön. Ő küzd és dolgozik Pest csinosításáért, harcol a pesti por és sár ellen, különösen a porra haragszik, melyről ezt írja: „Porunk annyi van és annyival élünk, hogy abból, melyet egy öreg ember életén keresztül hihetőleg nyelt, néhány malomkő nagyságú mesterséges kőnek készítését lehetne bátran ígérni...” Fásítani akar, de a fásításnak is akad ellenzéke, akárcsak az állandó hídnak. Zajlott a közélet és télvíz idején zajlott a jeges Duna. Ez volt Pest, így élt Pest, amikor a báli tudósító január elsején ezt írta:

„Az idő közelg, a bűbájos, szép, vidám idő! Karnevál mérföldes csizmákban jön felénk, hallga lányok, hallga ifiasszonyok, uracsok, szabók, divatárusok, táncmesterek és táncmesterek növendékei! Ügy hírlik, nálunk Pesten diadalmas lesz az idén a Karnevál! Fischer úr, a Redoute nagy termének bérlője, értesülésünk szerint gondoskodott a farsangi előkészületekről. (A Redoute a Hét választó utóda. Pollack Mihály építette, háttal állt a német színháznak, a mai Vigadó helyén ... „Az épület homlokzata 49 ölnyi hosszú, 's az emelet a' két tánctermet a hozzájuk tartozó éttermekkel és ruhatárakkal, a földszint pedig a pompás oszlopokkal ékes kávéházat foglalja magában. A nagy táncterem 96 l. hosszú, 60 l. széles és

481. magos. Építészeti feldíszítése föllettéb gazdag és ízlésteli. Rendkívül nagyszerű a' mellette lévő csemegeterem is. A termekben a' hozzátartozandó szobákkal együtt közel 6000 ember elfér s' bátran lehet állítani mikép aligha találhatni párját a birodalomban.”) Strauss, az ünnepelt, a nagy hírre emelkedett, nem jön ugyan személyesen, de elküldte legújabb, pompás dalműveit, szerzeményeit és mi újra hallhatjuk, élvezhetjük elragadó humorát, áldott lelkének legfrissebb adományait, csodálhatjuk azokat a tánchoz kiválóan alkalmas keringőket, melyeket tisztán az ő szellemében fog játszani a nagyszerű zenekar, a nagy gonddal és hozzáértéssel kiválasztott új zenekar. Más nagyhirű zeneszerzők új kompozíciói is szerepelnek. Csöstitül lesz változatosság a zenében! Eleganciában és látogatottságban sem lesz hiány, arról nem is szólván, hogy az idén annyira mérsékelték a bérlet árát, amennyire csak lehetett. Az öt Redoute-bálra a belépőjegy 4 forintba kerül. Már eddig is rengeteg bérlet jelentkezett. Ha nem csalódunk, vidám és elegáns lesz a Karnevál. Az első bálát egyébként január 5-én rendezik, a Jótékony Nőegylet javára. Áldozunk erre a neme9 célra! Fischer úr első bérleti-bálgját viszont január 12-én tartják meg.”

Január 8-án kelt a beszámoló a Nőegylet báljáról: „A Redoutban lezajlott a Nőegylet jótékonycélú bálja. Körülbelül 1200—1300 főnyi előkelő közönség jelent meg, de Pest nemes érzületére, jótékonykodó szívére vall, hogy számosan akadtak, akik jegyüket megvásárolták, anélkül, hogy vigadni óhajtottak volna. Akik megjelentek a fényesen sikerült bálon, kitűnően érezték magukat, 9 jóérzésüket növelte a tudat, hogy annyi könnyet száritottak fel, oly sok nyomorúságon enyhítettek! Igazi kettős élvezet volt! Látni lehetett ezt az elégedett arcokon, kivétel nélkül. A zenekarból olyan vidáman, frissen és szívderítőn csendültek fel a hangok, hogy akár magát Catot is táncra kényszerítették volna (Nem Katót! Azt könnyű táncba vinni. Catot úgylátszik nehezebb!) Megállapítottuk, hogy a hangászok szerszámai pontosan és előnyösen vannak kiosztva, s az új zenekari tagok sorában több akad, ki mesterségének igazi művésze. A zenét a terem minden zugában pompásan lehetett hallani. Egyetlen hangjegy se ment veszendőbe. A zenekart Serieller ur, az 5. pattantyús-ezred jóhírű karmestere vezényelte, Strauss úron kívül még nem élveztünk Pesten karnagyot, ki ilyen taktusérzékkel rendelkezett volna. Érthető, hogy a zenekar

játéka egyöntetű sikert aratott. Hunyadi új valcere, s Tomola idei szerzeménye is rendkívül tetszett. A 12-én tartandó első bérleti bálon a zenekar a bécsi Orpheus legújabb keringőjét adja elő, melynek címe: Pesti emlék. Ilyen zenekar tolmácsolásában kétségtelenül óriási hatása lesz” ... (A „bécsi Orpheus” jelző Strauss Jánost illeti. Ő több ízben volt a pesti farsangok vendég-karmestere, ilyenkor valóságos diadalmenettel fogadták, felvirágozott kocsi hozta be Pestre, ahol a báli-évadban körülrajongták, ünnepelték.)

Január 15-én jelenik meg a beszámoló a beharangozott első bérleti bálról a Redoutban:

„A jelenlévőkről ítélve, úgy tűnik, mintha ez csak zenekari próba lenne, az első bál legtöbbszörre az, s ehhez még hozzájárult most a zord, csúnya idő. Üres bál ebben a teremben kedvezőtlenül hathat, de összejöttek annyian, hogy mégsem érezte magát a közönség kínosan. Feltűnt egy-egy hölgy és világfi az elegáns társaságból is. A toilettekről ezen az első bálon jobb, ha hallgatunk, mert úgyszemmondhatnánk érdekeset. Az öltözetekről való beszámoló jogát fenntartjuk magunknak az elkövetkező bálakra, melyek bizonyára fényesen fognak sikerülni, ahogy azt a terem és díszítése megérdemli. Mert ott aztán bőséges alkalom kínálkozik fényre, ragyogásra, ezrek és ezrek számára, a tarka-barka maskarák csillogására és meghitt csevegésre a tömegtől elvonulva. Minderre a terem sokkal alkalmasabb, mint az úgynevezett „társasági bálak” szűk helyiségei. Ami a zenét illeti, az különösen nem hagy kívánni valót. Tomola úr, műkereskedő, elsősorban buzgólkodott, hogy a zenekar jeleskedhessen. Neki köszönhetjük többek között azt is, hogy a Strauss-féle „Pesti emlék”-nek itt sokkal nagyobb hatása volt, mint Bécsben. Bécs kedvencének új keringője a lehangosabb tetszészajt aratta. Schöller ur vezényletét külön meg kell dicsérni. Néhány maskarát is láttunk, egy vidám Pierot-t és egy szomorú Arlekin-t, de lehet, hogy csak azért tűntek fel, mert oly ellentétei egymásnak. Több fehérbe öltözött dáma elegánsan hatott. Kiviritott egy hálófőkötös házaspár, továbbá egy Sancho Pansának is sok bámulója akadt!” (Kicsoda az immár másodízben említett Tomola úr? Teljes nevén Tomola Ferdinánd, aki a Hartleben-cég épületében tanulván ki az ismereteket, a Váci uccában önálló zeneműkiadó boltot nyitott. Egyébként zeneszerző is volt, továbbá oboás. Egy lelkes ember, aki az 1838-as árvízben tönkrement. Szegényen is küz-

dött Pest-Buda szórakozásáért. Ő volt az, aki a Herminamezőn a népjátékokat rendezte.)

Január 22-én ilyen képet fest a tudósító a második bérleti bálról, melyet négy nappal a balsikerű első után rendeztek: „A második Redoute-bál, e hó 19-én, ragyogóbb és látogatottabb volt az elsőnél s ha a crescendo tart, akkor a harmadik már teljes elégedettséget fog kiváltani. Feltűnt a szép, ifjú leányok serege, valamint a lelkes uracsoké s mindkét nembeliek önfeledten áldoztak Terpsychore szellemének. A jókedvű ifjúság sokat táncolt „Az álom ellenszere”, „A versengők” és „Célunk az öröm” dallamaira. Valóban „versengők” voltak, az ifjú nép versengett egymás között, hogy kié a szivderültség pályadíja. Céljukat elérték: örömben fürödtek, úgyannyira, hogy hajnali négy órakor még senki sem gondolt alvásra. Az ellenszer hatott! A legtöbb fiatal dáma hófehér ruhát viselt és feltűnt hajukban a virág.”

A harmadik bál 26-án zajlott le s három nappal később ezt olvassuk róla:

„Erősen látogatott és elegáns volt a Redoute. A sok ezer gyertya fénye ragyogóvá varázsolta a márványfalakat és olyan hatást idézett elő a tömegben hogy kápráztak belé a szemek! Egyszerűen de többnyire ízléssel öltözött párokat láttunk. Sokat táncoltak a nagyteremben és a kisteremben, a középben, oldalt és a széleken, négyszögben és köralakban, keringőt, cotillont, gyorspolkát, öregek és fiatalok! Táncosban és táncosnőben nem volt hiány. A dámák ajkáról csak ezt lehetett hallani: Je suis engagée! Ismételjük öregek és fiatalok táncoltak, öregek, akik már túl voltak az egyenlítő-koron és fiatalok, akik között feltűnt egy párocska, úrfi és leány nem látott együtt többet 24 tavasznál. S ők táncoltak legszorgalmasabban, legtökéletesebben, Terpsychore művészetének csodáit csillogtatva. Bámuljuk az ifjú tehetségeket, különösen, ami a keringő-tudományukat illeti, de nem hallgathatjuk el, hogy kicsit korainak tartjuk báli szereplésüket. Ismételjük, a toilettek egyszerűek voltak, de a Casinóbálon is csak egyszerű ruhákat láttunk. A tavalyi és tavalyelőtti luxusnak semmi nyoma! Akkor volt módunk, hogy néhány pompás toilettet leírjunk. Ma ez nem adatik meg. Egyben nem mulaszthatjuk el újból hangsúlyozni, sőt kötelességünk felhívni a figyelmet arra, hogy a „Mode Journal” szerint a bálakon a hölgyek már nem viselnek boát!”

A negyedik és ötödik bérleti bálról a Redouteban nincs külön jelentés. Együttesen számol be farsang utoljáról a tudósító:

„Az idei Karnevál rövid s már nemsokára távozik is tőlünk. Úgy látszik, a régi közmondáshoz igazodott, mely szerint: Ha a vége jó, minden jó! Az elmúlt napokban ugyanis mindnyájunk öröme tumbolt a sok igazi vigasság. Így elsősorban a január 29-én és február 2-án megtartott Redoute-bálokról állapítjuk meg, hogy ragyogón sikerültek, különösen az utóbbi, mely február másodikán kezdődött s csak február harmadikán ért véget. Rendkívül elegáns és nagyszámú közönséget láttunk, a legizlésebb és legmodernebb bálimnak tündököltek, a Rosmanith és Mindszenty divatszalonok igazi remekei! Eredeti, pompázó, ötletes maskarák tarkállottak, ezek a Redoute-bálok igazi attrakciói. A táncos; kedv emelkedett volt, a fiatalság tüze nem ismert határokat. Csak a szépreményű ifjakhoz volna néhány intő szavunk, a keringőzés alkalmából. Olyan komoly ábrázattal keringőznek a pesti ifjak, mintha valami életbevágó, sorsdöntő feladat elvégzéséről volna szó. Egy kicsit graciózebb ábrázatot kérünk tőlük keringőzés közben, egy kis halvány mosolyt, a muzsika dallamához méltót! A toillettek, mint mondtuk, választékosak voltak, egyet-kettőt egyenesen jelesnek mondhatunk. A fodrászok is remekeltek, egy-egy turbán s egy-egy frizurakompozíció mesébe illett. Csak azok az átkozott boák megint... Szépséges dámák, a divat istennőjére esküszünk, hogy a bálokon le kell mondani a boákról! Divat istennő összes Modejournáljai harsogják, hogy „le a bálokon a boával” s a pesti szépnem dacol, pihegő, gyönyörűséges, formás keblét boával takarja, csúfítja! — A budai „Landhausball” sem maradt el a pesti vigasságok mögött. A maskarák eredetiségét kell itt kiemelnünk. — A budai lövészegylet bálja is nagyon jól sikerült a „Hét választófejedelem” ragyogó termében. Pompás toillettek tarkállottak, a jókedv harsogva tumbolt! — Végül a Pesten lévő „Hét választófejedelem” uj és szépen dekorált báltermében lezajlott vigasságról szóljunk. Hauer ur, a tulajdonos, mindent elkövetett, hogy közönsége jól érezze magát.”

Február 15-én búcsúztatja el az újságkrónikás a farsangot. Kicsit kesernyés a hangja, kicsit odamondogat a közönségnek, hogy Hamvazószerdán (am Mardi gras) otthon maradtak, holott Fischer úr például a Redouteban gyönyörű ajándékokkal várta a dámákat.

A NEMZETI MŰZEUM épülete jó pár évtizeddel azelőtt szűk volt, hogy nemzeti kincseinket befogadhassa. Arról tárgyaltak, hogy kibővítik. Valahogy érezhették, hogy nem olyan egyszerű a kérdés és tanácsért fordultak Bécsbe, a híres Hansen tanárhoz, aki az osztrák parlamentet építette és európai szaktekintély volt. Ismerte jól Hansen professzor Pollack Mihály pesti Nemzeti Múzeumát, s röviden csak ennyit mondott: — Egyetlen változtatást szabad csinálni: márvánnyal kell burkolni a homlokzatát, hogy soha el ne pusztuljon!...

Igaza volt. Művészileg olyan kincs a Múzeum épülete, hogy legszívesebben múzeumba kellene vinni, üveg alá, hogy jaj, még egy karcolás se érje.

József nádor 1836-ban bízta meg Pollack Mihályt a tervek elkészítésével. A következő évben hozzákezdtek az építkezéshez. Pest akkor már csillogtatta itt-ott empire korának díseit. A kifinomult ízlés a kisebb építkezésekben 19 igényekkel élt. Büszke volt a város köz- és magánépületeire. Olyan büszke, hogy a nevezetesebbeket képeslevelezőlapokra is karcoltatta. Igen, 1837-ben jelentek meg az első pesti képeslapok. Az angol köszöntőkártyákhoz hasonlóan (melyek mintaképe a japán Surimono) nálunk is verssel ellátott lapokat küldözgettek egymásnak a gratuláló emberek. Engelmann képnyomtató úr műhelyében készültek 1837-ben az első pesti képeslevelezőlapok, csinosan festett, díszes köszöntőkártyák formájában. A képek a város nevezetesebb épületeit mutatták be, legkelendőbb volt köztük az, mely a befejezés előtt álló Nemzeti Színházat ábrázolta. A kísérő versek hangulatát a kor édes hangja jellemzi:

*Leányka, vigyázz a szívedre;
Tolvaj halász kerüldezi,
Add nekem át megőrzésre,
Keblem híven védelmezi!*

A Nemzeti Múzeum görögös épülete még nem kerülhetett levelezőlapra, hiszen csak 1847-ben készült el teljesen, negyvenöt esztendővel azután, hogy gróf Széchenyi Ferenc közel tizenkétezer

nyomtatott műből, 1152 kéziratból, 2623 éremből, 2019 címerből, 142 kötet térképből és rézmetszetből, továbbá néhány festményből álló gyűjteményét felajánlotta a nemzetnek. Olyan időkben jött ez az adomány, mikor az ország kulturális téren sajnálatosan hátul kullogott az európai nemzetek sorában. 1816-ban még csak 16 képből álló gyűjtemény van együtt. 1825-ben Svetics Jakabnak, a kőszegi kerületi Tábla elnökének kezdeményezésére közadakozásból megrendelték Krafft Péter festőművésznél a „Zrínyi Miklós kirohanása Szigetvárból” című művet, amely a mester egy másik alkotásával együtt alkalmat adott arra, hogy a múzeum keretében képtár is létesüljön. Igazi képtárról azonban csak 1836-tól kezdve lehet beszélni, mikor Pyrker János László 190 darabból álló képgyűjteményét ajándékozta a Múzeumnak.

Pollack Mihály épülete legfőbb szépségét páratlan arányosságának köszönheti. Ez az arányosság klasszikus, a lépcsőház, az előcsarnok, a sok terem a maga nemes egyszerűségében hat. Mialatt a Múzeum épült, rendeződött valamelyest környéke is. Az ötszáz ezer forintot, amit 1836-ban az országgyűlés a múzeum céljára megajánlott, az építőművész gondosan osztotta be a költségvetésben, nem az ő jószándékán múlt, hogy még 1852-ben is nyolcvanezer pengőforint hiányzott belső berendezésre, 32 ezer forint a köemlékek elhelyezéséhez szükséges arkádsor megépítésére, s még vagy 30 ezer forint különböző munkálatokra, a meggyarapodott gyűjtemények méltó kiállításához, holott akkor már öt esztendeje tető alatt állt az épület. Sár, pocsolya, szemét és hulladék, néhány rozzant vityilló volt nagyjában a környezete, mikor Pollack Mihály az építkezést megkezdte. A Szénáspiac (ma Kálvin tér) szekeresei, árusai, sertés-hajcsárai csak ámultak és bámultak, amikor lassan-lassan kiemelkedett a földből. A mai Múzeum uccában a Két Pisztoly volt az egyetlen épület. Arról tett szert nevezetességre, rossz-hírre, hogy úgyszólván éjszakáról-éjszakára rablások, gyilkosságok történtek falai között. Ahogy a múzeum épült, a környék is kezdett átalakulni. Levetette régi, nyomorúságos, szennyes külsejét. A Szénáspiac közönsége akkor csodálkozott igazán, mikor már nem gázolt térdig a trágyában, s köcsögkalapos urakat, viganós dámákat látott lépkedni az Országút (Múzeum körút) kövezetén. A Két Pisztoly még állta az idők ostromát, de már nagyon restelkedett, hiszen jobbra-balra tőle a házak kezdtek az égbe nyúlni. Aztán a Széna-

teret is kikövezték, a szekerek nem süllyedtek el többé kerékagyig a sárban, pocsolyában, s olyan dübörgést vittek véghez, mintha ágyúkat sütögetnének. Meg voltak számlálva a napjai a piacnak is! Egyre jöttek, jöttek az új csodák! 1866-ban már lóvonat jár a Szénás piactól az Országúton át Újpest felé. 1875-ben régi nevétől is megfosztják: Kálvin tér lesz. És a Nemzeti Múzeum körül nem is házak, hanem paloták állanak: magyar főurak palotái! Díszes, erkélyes, csarnokos, faragásos paloták, csak a Két Pisztoly őrzi még a régi világ csúfságainak emlékét. A lakájok leköpdösték a rozoga épületet, valahányszor elsétáltak előtte. Egy szép napon eltűnt az is. Tót csákányosok rombolták le, s a Nemzeti Múzeumnak már nem volt többé szegyeim valója, ha körülnézett a tájon.

Körülnézett, s legjobban mégis az a kút tetszett neki, ott a Kálvin téren. Fessier Leo építette (Ybl Miklóssal közösen), 1883-ban készült el. Szegény Fessier nagyon kikapott érte, nem is a kútért, mely Danubiust ábrázolja és igazán művészi alkotás, hanem azért, mert német létére, ő kapta a munkát. Nem is tudott többé érvényesülni Pesten. Hazafias szempontból szép volt ez a felbuzdulás, de bizony Fessier nem érdemelte meg a támadásokat.

A CSÁRDA nem jelent mindig egyet betyárkodással, rablással, pandúrral, fokossal, szép csaplárosnéval, különösen az 1820-as években nem jelentett egyet Pest-Budán, amikor gróf Keglevich Miklós kezdeményezésére előkelő nemes ifjak egyesületet alakítottak és Csárdának nevezték el. Ennek a Csárdának a tagjai külsejükben feltűnést keltettek a pesti uccákon, mert széles karimájú csikós-kalapban sétálgattak és bizony akadtak, akik forradalmároknak tartották őket. Holott a derék ifjak semmi rosszat nem óhajtottak, csupán kifejezésre juttatták egyesületük nevével és csikós-kalapjukkal azt, hogy a szívük magyar és a főváros magyarosodásáért hevül. Eljutott az egylet híre Bécsbe is, ahonnan nem is késedelmeskedtek a paranccsal: a királyi kancellária vessen véget az ifjak botrányos viselkedésének és teremtsen rendet a pesti flaszteren. Rendteremtés alatt azt értették, hogy akadályozza meg a polícia a magyar öntudatraébredés kivirágzását, hiszen Rainer főherceg már 1810-ben nagyon megütközött azon, hogy Pesten milyen sokan beszélnek magyarul. Boráros János városi tanácsnok, aki az iskolai ügyeket vezette, már azt forgatta a fejében, hogy az elemi osztályokból szorítsák ki a német nyelvet és magyarul tanítsanak. Egy magasrangú bíró ugyanabban az időben ezt a tanácsot adta főrangú hölgyismerősének: „Asszonyom, csakis magyar nyelven oktassa gyermekeit, mert három évtized múltán már nem talál embert Pesten, aki németül tudjon!”

Nem volt újkeletű a nemzeti szellem ébredése. 1790-ben, amikor József császár halálának hírével a magyar Szent Korona is Budára érkezett, már magasan lángolt a tűz, mely a főváros magyarosodásáért gyúlt ki a honfikelekben. Mikor Zichy Károly országbíró a palotába szállított korona ládájának kinyitásán fáradozott, nem tudván felnyitni a zárat, más kulcsot kért — németül. Erre egy magyar úr megjegyezte csendesen:

— Nem német korona az, nem tud németül! Próbálja meg Kegyelmes uram magyarul szólítani, akkor majd kinyílik!

A korona ládáját aztán egy német szolga akarta megtisztítani a portól, mire valamelyik ifjú ráförmedt:

— Félre, adta németje! Hogy mered azt német kézzel fertőz-
tetni!

A szent korona hazatérésével megnövekedett a fiatalság haza-
fias felbuzdulása is: változtassuk meg Pest-Buda arcát, változtas-
suk meg a magyart külsejében, belsejében is. Levetkőzni a németet,
s felölteni helyébe a magyart!

Diákok és jurátusok jártak elől a jó példával. Nem szegyeitek
magukat, nem voltak gyávák, kivitték harcukat az uccára is. Bi-
zony nem egy véres esemény színhelye volt ezidőtájt a pesti ucca.
(Buda nem vett részt az ifjak tüntetéseiben.) Szabályszerű kis csa-
tározások voltak a németekkel, dolgozott a fokos és a „pesti rákok”
elfordították a fejüket, mert ők is az ifjakkal éreztek.

Kik voltak a „pesti rákok”? Városi hajdúk voltak, rendőr-
szerepre vezényelve. Veres öltözetük miatt csúfolták^{*1} őket rákok-
nak. Derék, hazafias érzésű emberek voltak, az éjszakai lármákat,
ricsajozásokat próbálták elfojtani, a hangos muzsikálás ellen apell-
áltak az ifjak belátására, s néha-néha előállították az uccai koldu-
sokat, mert 1830-ban a tanács eltiltotta a nyilvános koldulást. Az-
után az uccán pipázókat is bekísérték a városházára, mert akkoriban
az uccákon nem volt szabad dohányozni sem, s a tilalom alól
nem volt kivétel. Tekintetes úr is került tiltott dohányzás miatt a
rákok kezébe, holott ez a titulus csak nemes embernek járt.

Az ifjak tüntetéseinek nem is maradt el az eredménye. Német
skriblerek kétségbeesetten jajdultak fel a zsrnáljukban, hogy egy
nyomorúságos magyar komédiás vándortársaság krajcáros bódéit
színültig megtölti a közönség, s a szép német színháznak nincs elég
nézője. A Kamara el is rendeli, hogy a beamterek tegyenek le a
magyar viseletről. Menté, hosszú kard, sarkantyús csizma, legfel-
jebb huszárnak való, de hová fajul a világ, ha udvari kamarai ta-
nácsnokok is magyar díszöltözetben járulnak a király elé!

Gróf Keglevich Miklós és társainak „Csárda” egylete nem is
volt hosszú életű. A pesti rákok nem bírtak az ifjakkal, de volt
titkos policáj. Annak se volt ugyan joga hozzájuk nyúlni, (a ne-
mesek és a honoratiorok, vagyis értelmiségi osztályhoz tartozók, a
megyei hatóság alá tartoztak) de a besúgások eljutottak a legmaga-
sabb fülekbe, ahol mindig megtalálták az utat, mely ideig-óráig,
úgy-ahogy levezette a fellángolást, elfojtani azonban nem tudta,
sem akkoriban, sem soha...

A NAGY ÁRVÍZ éjjel tizenegy óra táján, a Redoutnál tört be Pestre. Már alkonyatkor félreverték a harangokat, mert a Felsődunasoron a folyó áttörte a gátat. Március 13. volt, 1838-ban. A szokatlan hideg tél fagyos lehellete még dermesztett mindenütt, holott már közel volt a tavasz. Ebben az esztendőben aztán nem is jött tavasz, nem jött nyár sem a fővárosra. A forró napsütésben is jeges maradt az élet, nyomorúság, pusztulás, szerencsétlenség mindenfelé!

Edzve volt Pest-Buda az árvizekkel szemben, 1732-ben, 1744-ben, 1748-ban, 1775-ben, 1781-ben, 1786-ban, 1795-ben és 1799-ben, majd 1804-ben és 1811-ben lepték el a hullámok a két várost és 1812-ben, amikor felmerül egy hajózási és vízszabályozási tervzet, ez a vélemény róla: „Soha, semmiféle hatalom nem lesz képes a Dunát szabályozott partok közé szorítani!” Az ősbibb időkben még gondolni sem mertek az örökösen lázadó folyó megfékezésére, most aztán megbosszulta magát a tétlenség és a nemtörődomség: három nap alatt elpusztult csaknem minden, ami három évtized munkája volt. Pest volt az igazi áldozat, a magasabban fekvő Budának ezúttal csak külvárosai szenvedtek. A balparton 2281 ház pusztult el végkép, megrepedezett 827, épségben maradt 1146 épület. Főleg a szegények vályogból épült házeit döntötte romba az áradat. Legtöbbet szenvedett a Józsefváros és a Terézváros, aztán a Ferencváros, Lipótváros, legkevesebbet pedig a Belváros. Az épületekben okozott kárt közel tizenegy millió pengőforintra becsülték. Budán mindössze 207 ház dőlt össze és 262 sémit meg. (Ott inkább az 1732., 1775. és 1810. években betört árvíz pusztított nagy mértékben.) Végeredményben a két város összes kárát hivatalosan 22 millióban állapították meg, ebből 20 millió esett Pestre, 2 millió pedig Budára. Huszonkét millió! Csak akkor érthetjük igazán, milyen nagy pénz volt ez, ha melléállítjuk azt az összeget, ami hivatalos segélyből és önkéntes adományokból az egész országban, sőt az egész világon gyűlt össze a nyomor enyhítésére és az építkezésekre: egy millió és kétszázezer pengőforint! Éppen huszadrésze a kárösszegnek!

Wesselényi Miklós báró barátai társaságában a Nemzeti Theátrumban ült, mikor hírül vette, hogy az árvíz elérte az ucca szintjét. Legendás alakja ő az árvíznek, éjjel-nappal talpon volt csónakjában, mindig ott vezette dereglyéjét, ahol legnagyobb volt a baj, lehangosabb a jajveszékelés. Ezt írja róla Déryné, a naplójában: „Láttuk báró Wesselényi Miklóst a Rókus ispotályból kihordani a szegény, öreg nőket, kiket köteleken eregettek le s ő izmos karjára emelve, fektette le a csónakba őket, s befordult a csónakkal a kis dohány-utcába, alkalmasint tán a városerdőcskébe, mert ott nem volt víz, vagy Isten tudja hova. De itt jön három katonatiszt, egy mély mosóteknőben, két rúddal hebickélve. Rákiáltanak a báróra, ki mint egy vízi Isten állt a csónak elején, levette zubbonyát, ingre vetkezve: „Hej! Hallod-e, jöjj ide csónakkal, nem látod, hogy elmerülünk?” „Csak menjetek oda, ahonnan jöttök, most embereket kell szabadítani!” s azzal tovább haladt betegeivel ... Eljött az éj! Egyszerre egy hatalmas stentori hang föl szólal az utcáról, a koromfekete, sötét éjbe, mely valóban rémületesen hangzott fel: „Gyertyákat az ablakokba!” Oda ugrottunk az ablakhoz, s látjuk Wesselényit, világított csónakban, ismét embereket hordva, mintha valamennyi gyertyavilág a hajón csillagkoszorút képezne izmos alakja körül, s égbe akarnák emelni angyalok!... S közben kiáltották az emberek az ablakokból: „Ez nem árvíz, ez vízözön! Ni, hogy bugyog föl a föld alól! Egész Pest elsüllyed! Ez Isten büntetése!.. . Aztán eljött a reggel, s ablakunk alatt márcsak fél rófnyi messzeségre volt a víz a lámpa üvegjéhez!”

Báró Eötvös József, gróf Ráday Gedeon, gróf Károlyi György is követték Wesselényi példáját, elől voltak ők is az életmentésben, saját életüket kockáztatva. Növelte a bajt, hogy Pest éppen a József-napi országos vásár előtt állt, rengeteg vásárló idegen volt a városban. A fedél nélkül maradtakat a magasabban épült házakba, palotákba, középületekbe, laktanyákba és templomokba vitték. Tele volt árvízszújtott hajléktalannal az Újépület, a Károly kaszárnya. József nádor a királyi Várban 66 szobát nyitattott meg a fedél nélkül maradtak számára, s naponta tizenötezer kenyeret sütetett az éhezőknek.

Az árvíz pusztításainak rémségeit, s mindazt, ami ezzel járt, élénken szemléltetik a bécsi császári levéltárba befutott titkos jelentések. A regélő gyűjtötte össze, ezeket az utókor számára. Sedl-

nitzky rendőrminiszter fizetett ágensei küldözgették a meggyötört városból. Az utolsó éppen az árvíz kitörésének négyhónapos fordulóján érkezett Bécsbe.

1838 április 3-án kelt titkos jelentés: Pesten és Budán a hit és a bizakodás már visszatért, annál is inkább, mert újabb pusztulásról csak keveset, vagy egyáltalán semmit sem lehet hallani. A házak, különösen, amelyek Pesten omlottak össze, a város legrosszabb épületei voltak és szégyenteljes képet nyújtottak már az árvíz előtt is. A romokat most hordják el, az épületeket kezdik helyreállítani. A palatinus rendeletére megkezdett múzeumépítkezés nagyon jó hatással van a lakosságra. Báró Sina és Rotschild nagyobb adományt juttattak el a károsultak segélyezésére. A mágnások viselkedését, magatartását nagyon dicsérően emlegetik, különösen Wesselényiét. A közhangulat az, hogy a két városnak roppant előnyére szolgálna, ha a Dunát állandó híd ívelné át, a partokat kiépítenék, védőműveket emelnének s mindezek a munkák mennél hamarabb megindulnának.

1838 április 13-án kelt titkos jelentés: Március 31-én Wesselényi, Ráday és Bártfay a Magyar Királyban ebédeltek. Társaságukban volt két ismeretlen magyar is. Ezek egyike megemléltette, hogy a pesti árvíz károsultak javára küldött ausztriai adományokat a bécsi kormány szócsöve, az Allgemeine Zeitung rendszeresen közli. Wesselényi hozzátette, hogy Bécsben ezeket a segélyeket, mint „gazdag adományokat” könyvelik el. Megjegyezte, hogy a lap szerkesztőjének furcsa fogalmai lehetnek Pestről, mert a főherceg subscriptióját szintén, mint „gazdag adományt” jelenti be. A főherceg adományát bőkezűnek, gazdagnak lehetne mondani egy kisközség számára, de nem Pestnek, mely kimondhatatlan kárt szenvedett. Bártfay erre megjegyezte: „Persze, mihelyt a legapróbb dolgot cselekszik Magyarország javára, azt a bécsi lapok már felfűjják, telekürtölik vele a világot, megszólaltatják a harsonákat, hogy dokumentálják a császári udvar atyai gondoskodását velünk szemben. Minél ritkábban van módjuk ilyesmit kikiabálni, annál sűrűbben hallgatják agyon azt, ha a nemzet kéréseit elutasítják, amikor kutyába se veszik a magyar népet, amikor a panaszok süket fülekre lelnek. „Gazdag adományokról” beszélnek, de letagadják, mennyi haszna és előnye van Bécsnek és egész Ausztriának Magyarországból, még pedig nem is olyan ritkán, mint egy ilyen ár-

vízsegélyezés, hanem állandóan. Ilyesmivel nem dicsekszenek el! Ha a tájékozatlan külföld ezekről a „gazdag adományokról” olvas az Allgemeine Zeitungban és a többi bécsi újságban, még azt leheti, hogy szerencsés és boldog a magyar, mert a császári udvar és egész Bécs jótékonyágát élvezzi.

1838 április 13-án kelt titkos jelentés: A főváros biztosítására irányuló törekvés még határozatlan. Egyelőre csak annyit beszélnek róla, hogy a következő országgyűlésen feltétlenül szóvátesszük s követelik, hogy a Dunát szabályozni kell. Különböző erre vonatkozó terveken dolgoznak, melyeket a megyék gyűlésein majd előterjesztenek. Ezekkel a tervekkel a bécsi kormányt akarják befeketíteni, azért úgy beszélnek a tervekkel kapcsolatban, hogy a költségeket a magyar nemzetnek kell viselni.

1938 április 17-én kelt titkos jelentés: Mindenki fel van háborodva a pesti tanács ellen, akasztófavirágnak, tolvajnak, rablónak, despotának nevezik. Azt hangoztatják, hogy a tanács már az árvíz előtt is gyalázatosan visszaélt a hatalmával. A jogot pénzért árusították, aki nem fizetett, az nem kapott igazságot. A pesti városi hivatalnokok jellemző tulajdonságai a durvaság, a nagyképűség és az erkölcstelenség. Mikor az árvíz tombolt, nem gondoltak a mentésre és pusztulni hagyták az embereket. Ezért akarják a jurátusok és az ügyvédek báró Wesselényi Miklóst mindenki fölé emelni és azt a hírt terjesztették, hogy már elejtették a perét. Pesten mindenki meg volt lepve a császári ház és — ahogy ők mondják — a derék bécsiek jótékonyágától. Az udvar és az osztrák nép most népszerű, pedig máskor az ellenzék mindig jól befeketíti. Ez az eredmény a bécsi kormányra nézve nagyon előnyös, mert ha a legfelsőbb helyről jött jótékonyágot most kihasználja, akkor a magyar ellenzék tevékenysége az elkövetkező húsz esztendőre ellensúlyozva van és gúzsba lehet kötni. Ebben a pillanatban az ellenzék teljesen megsemmisült.

1838. április 20-án kelt titkos jelentés: Pesten megnyugodtak a kedélyek, mindenki az adományokat figyeli. A Nőegylet ellen nagy a felháborodás, mert abban a protestánsok vannak többségben és így a legtöbb és leghasznosabb adomány a protestánsoknak jut. A legnagyobb befolyása a Nőegyletben az öreg Teleki grófnőnek van, mindenki neki engedelmeskedik. Schedius professzort bevették a szétosztó bizottságba, ő a Ludoviceumban működő se-

gélybizottságnak is diktálni akar és a szegény emberektől első-sorban azt kérdezi meg, hogy milyen vallásfelekezethez tartoznak? A bécsi adományok szétosztása elismerést váltott ki a pesti liberális érzelmű polgárok között, akik a következőképpen gondolkodnak: Bécs élete Pesttől függ. Ha a bécsiek most nem támogatnák Pestet, akkor elpusztulna a város kereskedelme, ami Bécsnek is veszét okozhatná. Bécs tehát saját jólfelfogott érdekében segíezi Pestet. Így argumentál Kuthy Lajos és Wesselényi titkára, Veres Antal is. Ez a Veres Antal kijelentette, hogy István főherceg érdemeit nem szabad túlbecsülni, mert azok nem is olyan nagyok, mint általában hiszik. Ő nem tett mást, mint atyjának, a nádornak a kötelességét teljesítette. Egyébként a főherceg vállalkozása, mikor a mentésben közreműködött, nem is volt olyan veszélyes. Hajóját a legjobb csónakosok vették körül, igazán nem fenyegette semmi baj, mikor hősködött. Wesselényi szerepe egészen más! Őt senki, semmi nem kötelezte, hogy élete kockáztatásával mások életét mentse. Wesselényi ezzel a tetteivel saját személyét mentette meg, mert őt perében felmentik. Az „ügyet” sajnos neki sem sikerül megmentenie, mert a nemzet legdrágább kincse, a szólásszabadság, továbbra is sértve marad.

1838. április 21-én kelt titkos jelentés: Az április 15-i trencsényi kongregáció alkalmából Marczibányi nyitrai alispán felkereste Antal nevű fivérét és hamarosan az a hír terjedt el, hogy az árvíz nem lett volna olyan veszedelmes, ha a nádor annak idején megengedi, hogy a jégtorlaszt ágyúkkal löjjék szét. Békésben a hangulat meglehetősen izgatott. Szombathelyi, Simái, Osváth, Bocskó, Tomcsányi azzal akarják csökkenteni a jó hatást, amit a királyi család és az uralkodóház segítsége keltett, hogy beleviszik a köztudatba: mindez azért történt, mert az uralkodóház Pestből él. Egyedül Wesselényit dicsőítik és ezt mondják: „Csak próbálja a kormány Wesselényinek egy hajszálát megörbíteni, a pestiek nyomban egytől-egyig revoltálnának érte.”

1838. április 27-én kelt titkos jelentés: Pesten egyesek az általános nyomorból és a segélyakciókból külön haszont igyekeznek húzni maguknak. Birly orvosprofesszor, aki a legvagyonosabb polgárok közé tartozik, ötvenezer forintnyi kárának megtérítését kéri a városi magisztrátustól, holott régi, nagy házai egész jó állapotban maradtak az árvíz után. Ezt a kérést el kell utasítani! Jan-

kovich Miklós is éppen ilyen elszomorítóan önzőnek mutatkozott. Gazdag földesúr, rossz anyagból épült házai sok kárt szenvedtek. Annyi pénze van, hogy egy nyilvánosan ismert örömléánynak húszezer forintot ajándékozott s másokra még több pénzt szór el. Ingatlanain kívül nyolcvanezer forint vagyona van az országos pénztárban, az államnak eladott régiséggyűjteményéért, mely talán a felét éri meg ennek az összegnek. Ő a palatinusnál 50 ezer forint kárt jelentett be s azt kérte, hogy abból a két millió forint tőkéből, melyet Pest két százalékos kamat mellett vesz fel, 32 ezer forintot engedjenek át neki. A palatinus figyelmeztette a 80 ezer forint tőkéjére, mire azt válaszolta, hogy ahhoz nem akar hozzányúlni, mert az neki hat százalékos kamatozik, inkább vesz fel kölcsönt 2 százalékra. A palatinus tudomására hozta, hogy az olcsó pénzt csak a szegényeknek adják ki. A palatinust ezért a magatartásáért az egész városban dicsérően emlegetik.

1838. április 28-án kelt titkos jelentés: Április 26-tól 27-re virradóra a következő plakátot ragasztották ki a pesti utcákon: „Ritka lelki romlottság! A nagy árvíz hullámai nem nyelték el az emberiség szegényére itt élő uzsorás lelkeket s nem is térítették észre azokat. A háztulajdonosok egy része ugyanis most azzal nyomorítja az amúgyis szerencsétlen pestieket, hogy a házbéreket György napjától számítva hallatlan módon emeli. Csodálatos, de a hatóságok részéről a szegyénteljes gazság megakadályozására nem történik semmi. Félő, hogy ha nem jön gyors beavatkozás, az amúgy is elkeseredett nép egyesült erővel lép fel, hogy ezeknek az Istentelen és embertelen uzsorásoknak kemény koponyáját betörje.” Április 17-én a magyar színházban Árvízi hajós címmel egy költeményt szavaltak, mely főként Wesselényire vonatkozik.

1838. május 1-én kelt titkos jelentés: Vörösmarty színigazgató Árvízi hajós című költeményét Laborfalvy Róza szavalta. A színházban nagy tetszéssel fogadták. A vers úgy van írva, hogy abban csak a név „Wesselényi” fordul elő. A pesti magisztrátus elhatározta, hogy kitünteti azokat, akik az árvíz idején a szerencsétleneket mentették. Így Feller Alajos bécsi kereskedőt és Landerer nyomdászt díszpolgárrá választották.

1838. május 11-én kelt titkos jelentés: Az ellenzéknek az volt a terve, hogy a Wesselényi által megmentettek írjanak kér-

vényt az ő érdekében. Ezt azonban elejtették, mert maga Wesselényi sem helyezte rá súlyt. Ő egyébként több könnyelműséget és meggondolatlanságot követett el. Amikor az egyik utcából, a legnagyobb veszélyből az embereket kimentette, gúnyos hangon így kiáltott fel: „Nos, magas és legmagasabb urai a birodalomnak, most jöjjetek ide és mentsétek a szerencsétleneket, akik felett olyan jól tudtok uralkodni! Jöjjetek és mentsétek meg az embereket, akikből éltek, akik benneteket eltartanak, mindenütt, az egész vagyonukkal!” Ezeket a szavakat mondta a Noszl-féle nyilvános ház lakóinak megmentésénél is, ahol bejáratos volt és az aszszonyt örömeányaival és egész családjával együtt kiszabadította a halál torkából. Wesselényi maga is érzi, hogy e gúnyolódással, ezzel a viselkedésével tettének értékét elveszítette. Már azért sem óhajtotta a kérvény megírását, hogy mindenki azt tartsa felőle: önzetlenül cselekedett. A bécsi segítség politikai értéke jelentős, mindenkit meghatott az osztrák nép részvéte. Csak Wesselényi mondta: „Amit Ausztria tett Pestért, azt Pest most csak részben kapja vissza abból, amit évszázadokon át adott Ausztriának.” Egy obskúrus nemesember a gőzhajón úgy nyilatkozott, hogy az osztrák adományok sértik Magyarországot, mert a magyar segíthetett volna önmagán, de a hallgatók rögtön elhallgatták. Jó hatást keltett, hogy a pénzkiosztás már elkezdődött s főleg, hogy azt nem a pesti magisztrátus, hanem egy bizottság végzi. A segélyezőbizottság elnöke, gróf Cziráky, arra törekedett, hogy az igazán szükségben lévőkön segítsen. Az Ínségesek összeírása úgy előrehaladt, hogy a kimutatás már csak kevés kiegészítésre szorul. Ami a szétosztást illeti, eddig csak a legnagyobb nyomorban lévők kaptak, fejenként 3—10 forintot. A nagyobb összegek kiosztására csak a kimutatás gondos átvizsgálása és a felosztási kulcs megállapítása után kerül majd a sor. A sérült házak tulajdonosai az építőmesterek önkényességére panaszkodnak, továbbá az uzsorára, ami az építőanyagok ára körül tombol. Különösen panaszkodnak Pollack építőmesterre, aki 22 forintjával vásárolta össze a téglát az egész környéken és 77 forintért adja tovább. (Hihetőleg Pollack Mihályt, a Nemzeti Múzeum építőjét akarta itt befektíteni a jelentés. L. S.) A pesti munkásság körében is nyugtalanság uralkodik, félnek, hogy a katonai munkáscsapatok igénybevétele lenyomja a napszámhátréket.

1838. június 8-án kelt titkos jelentés: Miklós cár a pesti szerencsétleneknek ötezer forintot küldött. Ez azért nem tetszik, mert a görögkeletiek kihasználják az alkalmat és propagandát csinálnak vele hitfelekezetük érdekében. Pesten sokan kívánják, hogy a két hollandusnak 30—40 év előtti tervét a város biztosítására vonatkozóan vegyék elő. A tervek a hatóságok előtt porosodnak, most fel kell azokat használni. A palatinus felügyel a város új szépítésére.

1838. július 13-án kelt titkos jelentés: A pesti polgárok azt óhajtják, hogy a palatinus még hat évig éljen, különben a város elmarad régi virágkora mögött. Az adományok nem nyugtatták meg a kedélyeket, mert egyeseknek kiadták, mások későn és keveset, vagy egyáltalán semmit se kaptak. Van, akinek teljes kártérítést juttattak, de nagyon sokan az elszenvedett kár tizedrészét sem kapták meg. A kár felbecsülése végett és a segélyek szétosztására kiküldött bizottság napidíjért dolgozott, húzta az időt és sokszáz forintot magának tartott meg. A külföldről érkezett adományokról az a vélemény, hogy azok aranyban és ezüstben érkeztek Bécsbe, ahol aztán papírra váltották és úgy továbbították a magyaroknak. Az árvízkárosultak javára Saphir németnyelvű felolvasást tartott, mely 1800 forintot jövedelmezett. Frankenburg magyar előadása nem hozott többet 600 forintnál. Ez annak bizonyítéka, hogy a németnyelvű irodalom Pesten sokkal népszerűbb, mint a magyar.

*

Pest-Buda fejlődésének szempontjából a nagy árvíz majdnem annyit jelentett, mint a tatárdúlás és törökpusztítás. A nádor mindenestre elrendelte, hogy a romok helyén az új házakat csak szilárd anyagból, erős fallal szabad felépíteni. Duna szabályozási tervet is készíttetett. Ott vizsgálta, tanulmányozta dolgozó szobájában, a budai Várban, aztán az ablakhoz lépett és átnézett a folyó felett Pest irányában:

— Ezt a papírból emelt gátat — mondta környezete szerint — én egy munkás ember tevékenysége ellen elég erősnek és magasnak találok. De hogy a Duna árja ellen is elég erős és magas lesz-e, annak csak a jó Isten a megmondhatója.

Így szólt, s másnap már ezer ember építeni kezdte a váci töltést, mely 1876-ban megvédte a fővárost az árvíz ellen.

A LÁNCHÍD, melyen át (Széchenyi István szavait idézve) az ifjú, szép Pest nyújt Corvin agg várának hű kezét, 1839—1849 között épült és vigasztaló ajándék volt az árvíz sújtott város számára. Sajnos, sok szomorúságot kellett még átélnie Pest-Budának addig a nagy napig, míg az első állandó Dunahidat átadták a forgalomnak. Az előkészítő munkák, melyek magát az ünnepélyes alapköletételt megelőzték, 3 évig tartottak. 1842. augusztus 24-én jutottak el odáig, hogy a pesti parton megtörtént az alapköletétel, melynél a királyt Károly főherceg képviselte és jelen volt József nádor is. A hajóhíd akkor egyrészt a budai „Híd” vendéglő előtt, a pesti oldalon pedig a Nagyhíd-utca (Deák Ferenc-utca) végibe torkolt. A két főváros közös tulajdona volt, a haszonbérben egyenlően osztozkodtak. 1821-ben 21 ezer pengő forint volt a haszonbér, 1831-ben 22 ezer 900 pengő forint.

Az állandó, téli-nyári hidat már régóta várta Pest és Buda. Bizonyos Campmiller nevű építőmester 1820-ban, a Hét választóhoz címzett vendégfogadó termében közszemlére is vitt egy hídmintát. Csudájára jártak a polgárok, de igazán csodálatos az, hogy Campmiller álló-hídja mindössze 24 ezer pengő forintba került volna.

Huszonnégyezer pengő forintba mindössze és mégsem épült meg!

Miért nem épült meg már akkor a híd? Mert hiányzott egy ember, hiányzott valaki, aki igazán akarja. Hiányzott a kivitel embere! A kiállítás után 12 esztendővel, 1832-ben eljött az is. Gróf Széchenyi Istvánnak hívták, nem is volt magában, társa is akadt, gróf Andrássy György személyében. Ők ketten Angliába utaztak, hogy az állandó Dunahíd felállításához tapasztalatokat gyűjtse-
nek. Hazajöttek, el is készítették a tervet, nyilvánosságra is hozták, de nem volt benne sok köszönet. Az országgyűlésen vitatkoztak felette s a híd-ellenzék körlevélben fordult a nemességhez, hogy, jaj, az Istenért, meg ne szavazzák, mert a híd-adózás sérti az ösnemesi szabadságot. A magyar nemes ember akkor vámmentességet élvezett. Széchenyi pedig úgy gondolta, hogy a hídon való

átmenetelért mindenki egyformán fizessen, akár nemes, akár póri származású! A harcot, amely megindult ellene és a híd ellen, állni kellett és ő állta is. A mérges nyilak és a robbanó petárdák, melyeket feléje szórtak, nem sebeztek halálra. Aztán keserves küzdelmek árán megszületett a törvénycikk a budapesti állóhídról és a részvényes társaságról, mely meg fogja építeni. Országos bizottság vizsgálta meg a benyújtott ajánlatokat és terveket és a sok jelentkező közül báró Sina Györgyét fogadták el, mert azt találták legkedvezőbbnek.

Sina György báró William Tierny Clark angol mérnök terve szerint ígérte a híd felépítését. (Ő is tervezte, de Clark Ádám építette.) Részvénytársaságot alapít a vállalkozáshoz, mely 97 esztendőre vámszedési jogot kap. Ezt a megállapodást 1838. szeptember 27-én aláírták, majd törvényhozásilag szentesítették. Később Sina báró a 97 esztendő vámszedési jogot önként leszállította 87 esztendőre. (Dehogyan szedte annyi ideig!) Az építkezési költségek összessége 6 millió 575 ezer 842 forintot tett ki. Ebben benne volt a két part szabályozásának, a budai kincstári épület megváltásának költsége is, továbbá a hajóhíd lebontásával elmaradt vámszedés kártérítése. Maga a híd 4 millió 412 ezer 628 forintba került.

A Lánchíd építkezéséről beszélve, ne feledkezzünk meg a legendás oroszánokról sem. Marschalkó János lőcsei szobrászművész mintázta az oroszánokat, továbbá a Széchenyi és Sina emlék-cimereket is. Ezt az utóbbi kettőt aztán Gál András öntötte ércbe és csak 1852-ben kerültek a hidra. És gondoljunk története során arra is, hogy 1849 május 21-én Alnoch von Edelstadt, császári ezredes, Hentzi katonája a kora hajnalban a Várból a hidra lopózott, s az előre odacsempészett puskaporos hordóba bedobta égő szivarját, hogy a két város büszkeségét felrobbantsa. A híd sértetlen maradt. Az ezredes életével fizetett vakmerőségéért. És még egy regés emlékezés: 1848 júliusában, amikor a lánctűlő szemét húzták fel a hidra, a lánctűlő elszakadt, s magával rántotta az ideiglenes munkahidat. Negyven ember a Dunába esett, köztük Széchenyi István gróf és Majláth György országbíró. Partraúsztak mind a ketten. A szerencsétlenség után mondta Széchenyi: így fog ez velünk is menni. Tizenegy óráig fényesen fog sikerülni minden

s amidőn elbizakodásunk nagyra nőtt, a tizenkettedik órában minden összetörik.

Huszonhárom pontból áll a lánchídi szerződés, amit egyrészt József főherceg, a nádorispán és Verebi Végh Ignác nádori ítélőmester, másrésztől báró Sina György írt alá. A szerződésnek van sok olyan része, ami ma, a százesztendő évfordulón is érdemes a közlésre és a nyilvánosság érdeklődésére. Egy gyalog személy egy krajcár vámot fizetett, de ha terhet vitt a vállán, vagy a hátán, akkor két krajcárt kellett leszurkolnia. Lovas személy négy krajcárt fizetett, bárány, sertés, kecske, birka, borjú és más kisebb barom két krajcárral adózott. Fejős tehén vámja három krajcár, aki hajtja, külön egy krajcárt fizet. Parasztszekér, üresen, ha egy marha húzta, 5 krajcár, két marhával a járomban 8 krajcár. Egylovas hintó 8 krajcár, kétlovas 11 krajcár, négyesfogat 14 krajcár. Terhelt kis szekér egy marhával 8 krajcár, két marhával 14 krajcár. Nagy szekér teherrel, két marhával 20 krajcár. Német-tartománybeli, cseh- és morvaországi szekerek többet fizetnek, mint a magyar- és erdélyországiak. Bor, must, ser, pálinkával megrakott szekér nem is vontatómarhák után fizeti a vámot, hanem akó szerint, 4 krajcárjával. Gulya, vágómarha darabonként 5 krajcár vámot fizet. Aki „fortélyosság által a híd-vámot megrövidíti”, háromszoros büntetést ró le.

A szerződés biztosította a Sina-féle részvénytársaságnak azt a jogot, hogy engedélye nélkül se hajó, se csónak, se komp, se gőzhajó a két part között pénzért nem közlekedhet és nem szállíthat. A budai és pesti molnárok kivételek, minden fizetéstől mentesen szállíthatják gabonájukat és lisztjüket a Dunán. Ugyanígy szállíthatja a lakosság az arató- és nyomtatórészesedést is. Nem fizetnek a társaságnak azok a hajók sem, melyek vásári, kirakóportékát visznek bárholnan Pestre, vagy Budára.

Nagyon érdekes a szerződés 20. pontja: Megengedettik a részvényes társaságnak, hogy tetszése szerint a két város határában és környékében a lakosok kényelmére és gyönyörűségére mulatóhajókat, csónakokat és kisebb gőzhajókat tarthasson, a két város legközelebbi tájaira való kényelem tehetése végett.

A 21. pont pedig egyenesen mulatságos: Azon esetben, midőn a természet a két várost jéghíddal megajándékozza, azt a lakosság fizetés nélkül használhatja ugyan, de oly kikötéssel, hogy

semmiféle partihidak, pallók a jégen való átjárás céljából a partra nem fektethetők.

Emlékezzünk meg a rendszabályokról is, melyeket a lánchídi közlekedésre vonatkozóan megállapítottak. Gyalogosok a híd jobboldalán közlekedhettek, járművekajtása a baloldal. A vámház nem vált pénzt, mindenki köteles gondoskodni aprópénzről. A megváltott vámjegyet a túlsó oldalon le kell adni. Aki útközben elveszti, másodszer is fizet. Előzni se kocsival, se lóháton a szerencsétlenségek elkerülése végett nem szabad! Végül „a dohányzás és bármely fedetlen, égő holminak vitele a Lánchídon keményen tiltatik.”

Így jött létre, így épült fel, így indult nagy útjára a Híd, mely 1870. június 30-án, éjjeli 12 órakor minden joggal együtt a magyar állam tulajdonába ment át. Ez I. Ferenc József király országlása és gróf Andrássy Gyula miniszterelnöksége alatt történt, a nemzeti közóhajnak megfelelőleg.

AZ ELSŐ PESTI MŰKIÁLLÍTÁS idejét 1840. június 7-re szokták visszavezetni, még pedig a Pesti Műegylet rendezésében. A regélő azonban már egy hat esztendővel előbbi műkiállításról is tud, igaz, hogy azt Mű-kitételnek nevezték, ami azonban semmit sem von le érdekességéből s abból, hogy e téren lefoglalja a maga számára a főváros képzőművészeti történetében az elsőséget. Ez a Mű-kitétel 1834. június 30-án nyílt meg. A kiállítók között Dunajsky egy csinos síremlék-gipszmodelljével, Széky Mária Szép Magdolnája-val, Réhorovszky Alajos „gyógyszeres” egy mellképpel, ifjabb Kärbling több tájképpel, egy Madonnával és Napoleon képmásával „kicsinyben”, Kärbling Henrik virágbokrétájával, Pfretschner több miniatúrral és Einsle több mellképpel szerepel, „melyeknek meglepő hasonlatosságaik s szép kivitelök ezen jeles művész ritka tehetségét bizonyítják, sőt méltán legjelesebb festészeink közé számítatják,” így ír a Honművész műítése s hozzáfűzi: „Szinte lehetetlen jobban találva látni n, Schedius Lajos kir. tanácsnok úr képét, mint itt szemléltük.” Elismeréssel emlékezik meg a kritikus Deutsch M. több római és antik képéről, Steiner arc-, táj- é9 hollandi képeiről, Heinrick „egy szép jelenetéről a Exina partjain”, Beifuss Lajos bécsi festő „szép nagy nemű képéről”, Kohlman rézmetsző munkáiról és Medek aranyozó „igen csinos képrámáiról” is. (Ez utóbbi azért érdekes, mert a képzőművészeti kritika ma nem bírálja a kiállított képek keretét, holott a színbíráló sosem mulaszt el véleményt mondani a díszletről.)

Sok minden volt együtt a Mű-kitételen, melyről a Honművész végül megállapította, hogy „vajha ezen kicsinyben megkezdett szépművészeti intézet szaporább gyümölcsökkel diszesítve, ezután évenként feltüntetne a honi ipar és műveltség bizonyítására s előmozdítására egy némely dolgokat.”

Sajnos, az első fővárosi képzőművészeti kiállítás folytatásának évekig nem látjuk nyomát. Kétségtelen, hogy ez tette napikérdéssé és szükségessé egy olyan egyesület létrehozását, mely kiállításokat rendez. Festők, rézmetszők, rajzolók már sokan voltak

akkor a fővárosban. Schams Ferenc Budáról szóló krónikájában a jobbparti városrészben tizenhatot sorol fel közülük 1822-ben. Hat esztendővel később Joó János egri rajztanár, (Pyrker érsek Lyceumában) levelet írt Széchenyi Istvánnak Pestre, melyben egy „Művész Társaság” létrehozását vélné hasznosnak és szükségesnek. Ez olyan művészi akadémia-féle lett volna, Athenaeum néven. Széchenyi helyeselte a tervet, de válaszában kifejtette, hogy sem ideje, sem tehetsége nincs a haza javát bizonyára előmozdító szép gondolat életrehívásához. Tíz esztendővel az egri rajztanár kezdeményezése után lépett fel Trefort Ágost a maga tervével a pesti Műegyletre vonatkozóan. Neki sikerült, 1840-ben meg is alakultak; s 1842-ben alapszabályaikat a helytartótanács jóváhagyta. Az alapszabályok első pontja szerint: „A részvények útján felállított egyesület közvetlen célja: a művészet szeretetének terjesztése s az ízlés nemesítése hazánkban; még pedig először: egy évenkénti műkiállítás által; másodsor: jó és részvényesek között sors útján kiállításandó festmények vétele; — harmadszor: egy becses és mindenik részvény után egy példányban a tagok közt kiosztandó műlap kiadása által.”

Egy részvény ára 5 forint volt. 1848—1851 között a Műegylet nem működött. Mikor újra nekivágott küzdelmes útjának, mindössze 300 pengő forint „csekély pénzerejével” kezdett dolgozni. Akkor már vetélytársa is volt: Marastoni Jakab akadémiai festész — Akadémiája. Marastoni Velencéből telepedett Pestre s a Nagy-Híd utcában (ma Deák Ferenc utca) a Weise-féle házban, 1846-ban, kezdetleges képzőművészeti iskolát nyitott, a harmadik emeleten. Bele is került vagy tízezer forintjába. Megígérte, hogy a szegény növendékeket ingyen tanítja, mire Pest városa tiszteletbeli polgárává választotta. Harminckilenc tanítványa közül csak tíz fizetett tandíjat. A képzőművészet akkori két lelkes pártfogója Schedius Lajos és Kubinyi Ágoston tartotta Marastoniban a lelket. Nem volt még közönsége a művészi képnek, egy-két elszánt tehetség küzdött a műbarátok kegyéért, pártfogásáért s néhány vagyonos főúr leereszkedően megveregette a pest-budai piktorok vállát, némi pénzt juttatva képeikért. Főképp a bécsi Einsle Antal volt főuraink kedvence, (ki a Mű-kitételen is szerepelt) ő József nádor meghívására jött Budára, ahol a Sándor palotában lakott. Ott volt

a műterme is. Nagyon sokra nem vihette nálunk, mert amikor 1840-ben visszaköltözött Bécsbe, mindenét elárvereztette.

Marastoni akadémiaja, miután Jacopo mester tőkéje elúszott, társulattá alakult, 2 forintos részvényekkel. Ürményi Ferenc koronaőr lett az elnöke s 1852-ben már műkiállítás is rendeztek, mester és növendékei.

A komoly zenei ízlés fejlesztésére irányuló első nagy lépés megelőzte a képzőművészetet. A Pest-Budai Hangász Egyesület már 1836-ban megalakult. Állt pedig „tiszteleti, működő vagyis gyakorló; továbbá gyámoló vagyis fizető tagokból. Működő tagokul csak azok vétethetnek fel, kik az éneklésben, vagy valamely hangszer játszásában oly ügyességgel bírnak, hogy akár énekes, akár hangszeres szerepben zavar-okozás nélkül segédül működhetnek.” (Már tudniillik a koncerteken, melyeket a hangászok rendeztek.) A zenedének 1852-ben 130 növendéke volt, 70 ifjú és 59 leány. A Redoutuban székel, ahol a „termek csinosítására” 400 forintot költött és 200 forint évi bért fizetett a városnak. (1853-ban, szinte titokban a mostoha idők elnyomatása alatt, megalakul a Filharmóniai Társaság is.)

Szegény Marastoni Jakab, akinél sok kitűnő művészünk végzte tanulmányait, 1854-ben megvakult, sőt a lipótmezei tébolydába került, ahol 1860-ban meghalt. Akkor szűnt meg pesti Akadémiaja is, mely jelentős szerepet játszott a magyar képzőművészet történetében. A Pesti Műegylet kilenc esztendővel élte túl, az utolsó években meg is csúfolta önmagát, több, tágabb teret adott az idegen, főleg bécsi festőknek, mint a hazaiaknak. Nem hagyott űrt maga után. Szerepét már 1861-ben — Marastoni iskolájának megszűnte után egy évvel — átvette az akkor alakult Országos Magyar Képzőművészeti Társulat.

Képzőművészet, zeneművészet... Mi volt még a negyvenes évek elején Pest-Budán, ami a fejlődő kulturális életet jelentette? Volt az egyetemek és Akadémia mellett a M. Szépirodalmi Intézet, vagyis Kisfaludy Társaság, volt A jó és olcsó könyvkiadó társulat, melynek védszentje a boldogságos Szűz Mária, Magyarország nagyasszonya s célja: „a jó könyveknek olcsó ároni terjesztése”, volt a Királyi Magyar Természettudományi Társulat, a Budapesti kir. Orvosegyesület, volt József ipar-tanoda, Pesti kir. képezde tanítók számára, Kisdedóvó képezde s azzal kapcsolat-

ban „Példány-óvoda”, voltak újságok, könyvek s ahhoz újságírók, költők és szépprózairók, voltak irodalmi kávéházak, sőt kávéházi irodalmárok s mindenek felett volt valami furcsa, izgató szellő a levegőben, a Duna két partján, valami különös szellő, mely nyugat felől fújdogált, de túlról jött a bécsi hegyeken, pirosra festette az orcákat, lázba hozta a szemeket, a honfiúi kebleket feszítette, úgy, hogy kinek-kinek megremegett bele a szíve...

Védegyleti fagyaltot szolgáltak fel a Pilvaxban, a Zrínyi-ben és a Kávéforrásban.

Védegyleti fagyalt... Azt jelenti, hogy nemzetiszínű volt és nem hűtött, hanem hevített; pedig igen-igen rossz volt az íze.

Rossz volt az íze, de piros-fehér-zöld volt a színe.

Azért fogyott olyan nagyon a negyvennyolcas napok előtt a pesti kávéházban ...

És József nádor, aki úgy szerette a két várost és annyit fáradozott boldogulásuk érdekében, akkor már nagyon beteg volt. A királyi palota betegszobájában feküdt. Halálos ágyán az ablakhoz vitette magát, hogy utoljára láthassa Pestet és fáradó tekintetével elbúcsúzzék alkotásaitól.

1847. január 13-án halt meg, nyilván Isten kegyéből, hogy ne láthassa azt, ami azután következett.

MÁSODSZOR ESETT EL PEST-BUDA kardcsapás nélkül, amikor 1849- január 5-én Windischgrätz herceg zeneszó mellett bevonult az osztrák sereggel. A magyar kormány Debrecenben volt s az ifjú magyar hadsereg délceg huszárjai április 24-én már újra Pesten termettek. Másnap éjjel bevonultak a honvédek is. Az utcákat, melyen masíroztak, sebtén kivilágította a felszabadított polgárság s az Újpiacz, (ma Erzsébet-tér) ahol a vitézek tábort ütöttek, száz és száz fáklya fényében ragyogott. De világított a háttérben a felgyújtott hajóhid is, a budai Várban pedig Hentzi a sáncokat emeltette, a bástyákat javíttatta, futóárkokat ásátott, készült az ostromlók ellen. A Szent György téren az ágyúk torka Pest felé nézett, a kincstári épületekben még a folyosók is élelmiszerral voltak megrakva, a mai Kapisztrán templom magtár volt. Az április 25-re virradó éjszaka vészharangok zúgtak egész Budán. Vagy száz horvát ugyanis rabolni ment Óbudára, ellenük szólította fegyverbe a harangszó a polgárságot. Negyven ott is hagyta a fogát a martalócok közül, végül is a Várból levényelt katonák rendet teremtettek.

Pest örömmámorban úszott, Buda el volt keseredve. Pest kormánybiztost kapott Irányi Dániel személyében, Hentzi halálbüntetéssel fenyegette a budaiakat, ha a pártütők főnökének hazarülő intézkedéseit teljesítik.

Május elején aztán Budát is körülrzárták Görgey Artúr seregei, mire Hentzi vak dühében lövetni kezdte Pestet. Ötödikén üzenetet küldött át a város lakóihoz: „A budai vár május 4-iki megtámadásával, a Vízivárosból történt roham segítségével, Pestről a Lánchídfőre ágyúlövések történtek, melyek első golyói mindjárt a hídfőbe ütöttek; ha a lövések 20 lépéssel rövidebbre esnek, a négy alagkemencét gyújtották volna fel s a világ e nyolcadik csodája, a nagyszerű mű, a Lánchíd nem volna többé!” Aztán mentegetőzik, hogy szükségből kényszerítve lövette Pestet, válaszul a honvédsáncok tüze. Az üzenetre Irányi Dániel Budaváros lakosságával közölte, hogy „nem egyez a valósággal az ágyúlövések dolga.”

Pestről egyetlen lövés sem esett. Nemtelen, vakmerő állítás, hogy Hentzi kíméletesen bánik Pesttel!

Bizony nem bánt kíméletesen. Május 10-én már romokban feküdt a gyönyörű Redoute Dunára néző oldala, a tető bedőlt, az oszlopok a víz partján feküdtek. A bombák a Zrínyi kávéházba (ma Astoria Szálló) is becsaptak. Pusztítottak Hentzi ágyúai a mai Petőfi Sándor uccában, ahol a Trattner-Károlyi ház rongálódott meg. A Lánchíd pesti fejeánél a Kereskedelmi Kaszinó, a Diana fürdő, aztán odébb az Angol királynő szálloda, másfelől a Lipót egyház, (mai Bazilika helyén) továbbá a Bálvány-utca és az Újpiac több háza, (az ottani német szükségsház), a Három Korona-utcában (Nagykorona-utca) három nagy ház, a József-tér és a Szél-utca (Nádor-utca) sarkán lévő épület szenvedett legtöbbet. A pestiek az első rémületben kimenekültek a Városligetbe és ott táboroztak éjjel-nappal. A hetipiacokat is hátrább helyezték, lehetőleg az ágyúk lőtávolán kívül. Kiszámították, hogy a 24 fontos osztrák ágyúk hatóereje egészen a katonai Läger ispotályig (ma Üllői-út, kaszárnya) érhet el, a legkisebb, 3 fontos ágyúké pedig a Király utca alsó végéig.

Görgey főhadiszállása a Svábhegy délkeleti részén volt, Heidrich pesti csokoládégyáros villájában. (Óra-villa, ma -emléktáblával megjelölve). Onnan rendelte el két hétig tartó kisebb-nagyobb támadások és ágyúzások után a május 21-re virradó éjjel az általános rohamot. A Krisztinaváros felől rohamozó honvédek előtt a Fehérvári-úti rondellánál ott állt a hatalmas rés, melyet a nyárshegyi honvédágyúk lövedékei okoztak. Hajnali négy órakor itt már nemzetiszínű zászlót lengetett a szellő a bástyán. A Szent György-téren Hentzi még küzdött katonái élén, mint annak idején a Vár másik oldalán Abdi basa. Halálos sebet kapott és mire 12 órás szenvedés után meghalt, Buda várában már Görgey volt az úr.

A vár és a város az ostromban sokat szenvedett. A Bomba-tér (Batthyány-tér), az Országút (Fő-utca), a Víziváros több háza, a királyi palota délkeleti oldala és rézteteje, a Várszínház raktára, a Gellérthegyi csillagda kapta a legtöbb ágyúgolyót. A Hadimúzeum új épületének falában (a Bástyasétányon, a Görgey szobor mellett), még most is ott vannak a golyók, kegyeletesen beépítve. Márványba vésett szavak örökítik meg történetüket.

Pest és Buda lelkesen ünnepelte meg a Vár felszabadítását. Május 27-én a pesti Lóvásártéren (ma Tisza Kálmán-tér) népünnepély volt, szabadtéri színház, bábszínház, ökörsütés, mászófa, tánc, tűzijáték, lepényéves, zsákbaftás! A Városligetben is nagy népies ünnep zajlott le. Buda június 3-án ünnepelt a Városmajorban. Ezen a napon kivételesen megengedték a, pestieknek, hogy a Lánchídon közlekedhessenek ...

Június 5-én aztán bevonult Pestre Kossuth Lajos, pedig az új veszedelem már ott volt a küszöbön. Ágyúörgés, felvirágozott lobogók sorfala, fényes kivilágítás, néptenger zúgó éljenzése fogadta a kocmányzó-párt, akik díszfogatukon Szél-utcai lakásukra hajtottak. Az örömmámor, melyet a sors Pest-Budának juttatott, nem volt hosszú életű. A sok szép, nemes szándék sem valósulhatott meg, amit a kormány a főváros fejlesztése érdekében elhatározott. Július 8-án reggel a minisztérium kiáltványára ébredt Budapest. (Mert az volt: Budapest!) A kiáltvány közölte, hogy a kormány távozni kénytelen. Aztán kivonult a magyar helyőrség is.

Július 11-én bemasiroztak az első osztrák csapatok és másnap Paskievics herceg seregéből Panjutin orosz tábornok katonái.

Egy hónapra rá Görgey Világosnál letette a fegyvert.

A SZENT ISTVÁN TEMPLOM, (másképp Bazilika) alapkövetétele az első örvendetes esemény Pest-Budán, mely a szabadságharc leverése után immár ötödször épül fel története során. Van abban valami jelképes nagyszerűség is, hogy az elnyomatás legkeservesebb napjaiban, néhány héttel azután, amikor Kossuth Lajost és társait „in effigie” kivégezték, amikor a nemzet legjobbjai vértanú-halált haltak, vagy sötét tömlöcökben, várbörtönök kazamatáiban sínylődnek, amikor Pest Haynaut, Jellasichot, Paskievicset és Wiindischgrätzet választja díszpolgáiraivá, Buda pedig Haynau mellé Grünne grófot és Schwarzenberget választja meg; amikor I. Ferenc József visszavonja az 1849. évi márciusi alkotmányt — akkor az első apostoli szent király tiszteletére oltár épül a Lipótvárosban.

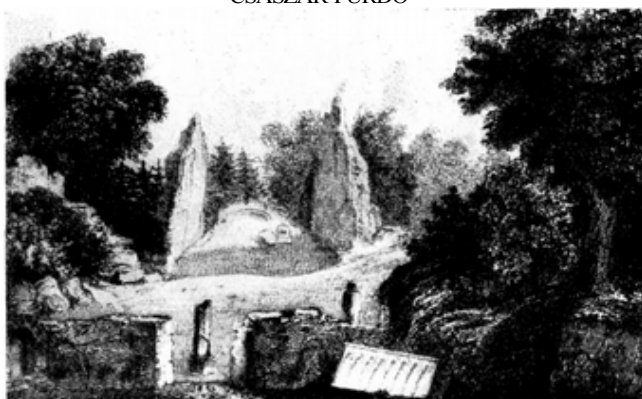
A Bazilika építésének terve már a XVIII. század végén felmerült. I. Ferenc császár 1808-ban ki is jelölte a templom helyét. Az anyagi eszközök hiányában akkor csak ideiglenes épületről, szerény paplakról és iskoláról lehetett beszélni. Zitterbarth János 1817-ben meg is építette. Akkor már több mint tíz esztendeje folyt a gyűjtés a tulajdonképeni templomra. De nem túlságosan nagy eredménnyel. 1821-ben aztán Fellner Benedek pestvárosi polgármester és Steinbach Ferenc városbíró aláírásával gyűjtőívek jelentek meg és kezdetben nagyon szépen jött is pénz. A következő évben már a terv kivitelére lehetett gondolni. A városi tanács nem sok művészi érzékkel rendelkezhetett, mert 1822-ben felszólította Schwartz József rajztanítót is, hogy nyújtson be terveket. A derék tanítómester szerényen mentegetőzött, mikor pályázatát beadta: „Mínthogy nem vagyok gyakorló építómester, csak elemi rajztanító, távolról sem hiszem, hogy tökéletes, vagy egészen kielégíthető munkát készíthetek” ... Ennél a szerénységnél csak Schwartz József két Bazilika terve volt szerényebb. A többi tervező munkája sem hozott komoly, megvalósításra érdemes értéket, köztük Kasselik Ferencnek, a városház építőjének szellemtelen munkája sem. Szerencsére az adakozás első lendülete is alábbhagyott, s a gyenge tervek kiviteléből nem lett semmi.

HERMINA KÁPOLNA

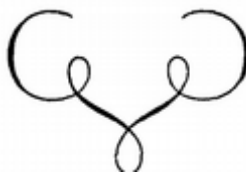

CSÁSZÁR-FÜRDŐ

MARGITSZIGET

A városi tanács a negyvenes években Hild Józsefet kérte fel, hogy nyújtsa be pályázatát. Hild 1845-ben adta be első, majd 1847-ben második tervét. Ezt aztán el is fogadták. A negyvennyolcas napok következtek s csak 1851 október 4-én történt meg Scitovszky János hercegprímás jelenlétében az alapkövetétel. 1854-ben le volt rakva a külső falazat és a pillérek alapja. Mikor 1867-ben, a kiegyezés esztendejében, Hild József meghalt, a templom kupolája 52 méter magasságban állt a padlózat felett. Hild halála után Pest város tanácsa Ybl Miklósrá ruházta az építés vezetését. Ő már akkor aggodalmaskodott a kupola miatt, nem bízott a pillérekben, összeomlástól tartott. Az események igazolták. A pillérekben csakhamar repedések mutatkoztak és 1868 január 22-én a kupola irtózatos robajjal bedőlt. A szerencsétlenség három évre megakasztotta a munkát. A romokat aztán eltakarították, 1871-ben folytatták az építkezést és 1887-ben hozzákezdtek az új kupola építéséhez is. Négy évvel később Ybl Miklós is meghalt, akkor már csak a belső kiképzés munkája volt hátra. Ezt Kauser József-re bízta, kinek feladata annál terheesebb volt, mert a pénzhiány réme megint kísértett, mint ötvennégy esztendőn át az építkezés első percétől az utolsóig. 1905 őszén a Bazilika 95 méter magas új kupolájával készen állt. Hild klasszicitása, Ybl finom, dekoratív hatásai és Kauser nemes ízlése sajnos mégsem érvényesül teljesen, mert egyenként mesteri kézre vallanak, de együttesen bizony sokban ellentétben állnak egymással. A Bazilika környezetén most legutóbb sokat javított a tér rendezése, de esztétikai hatása így sem kielégítő. A kupolát díszítő mozaikok. Lotz Károly kontúrjai nyomán készültek, a szentély mozaikját Benczúr Gyula tervezte. Általában a belső hatás sokkal színesebb, művészebb, mint a külső. Igazán csak akkor érezzük a Bazilika áhitátát, nagyszerűségét, ha benn vagyunk a falak között. A fővárosnak mégis egyik dísze, sőt büszkesége. Kupolája magasan kiemelkedik a környezetből és jellegzetesen befészkelte magát Budapest panorámájába...

AZ ALAGÚT, mint a Lánchíd meghosszabbítása, közelebb vitte Pestet Budának a Várhegyen túli feléhez, s a Vizivárost, a Fő utca környékét, a Krisztinavároshoz. 1855-ben nyílt meg, három esztendővel azután, hogy I. Ferenc József meglátogatta a várost. A király első látogatása volt ez, nem kísérte külső fény, sem a magyarok szívből jövő lelkesedése. Mért is kísérte volna, hiszen őfelsége résztvett a Hentzi emlékszobor leleplezésén, s Hentzi neve nem ébreszthetett más érzést, csak gyűlöletet. (A Várban, a Szent György-téren állt az emlékszobor, gótikus ízlésben készült, s megörökítette Alnoch ezredes nevét is, aki a Lánchidat akarta elpusztítani. Később Szeless Adorján hírlapíró megkísérelte, hogy a szobrot felrobbantsa, de sikertelenül. 1899-ben került el a Várból, a Hűvösvölgyi hadapródiskola udvarába. Ott 1919-ben, a forradalom idején, szétrombolták. Egyes alakjait aztán az Ernst múzeumban elárverezték). Hiába hozták Budára a szent koronát, melyet a menekülő Kossuth Orsovánál elásatott, s most megkerült. Nem volt nemzeti jelentősége, mert egy hónapra rá, hogy Budán elhelyezték: Buda kénytelen volt díszpolgárává választani Bach Sándor bárót, akiről ezt az egész korszakot elnevezték. Igaz, a következő évben (1854) megszűnt az ostromállapot, a haditörvényszék sem ítélezhetett többé polgárok felett, Deák Ferenc is felköltözött vidéki magányából Pestre, s az Angol Királynőben vett lakást, de mindez nem jelentett sokat. Ólomlábakon: haladt az idő, kínosan, keservesen ketyegtek az órák, messze volt még a nap, amikor nemzet és király végre megértette egymást! De az Alagút megnyílt, 1885-ben robogott 'végig boltíve alatt az első fogat, hárman ültek benne:'” Ürményi József, aki megteremtette, Clark Adám, aki megépítette és Ürményi titkára, bizonyos Baumgarten úr!

Széchenyi álmodta meg tulajdonképpen az Alagutat is. A nagy varázsló, aki nem ismert lehetetlent, ha a főváros fejlődéséről volt szó, kimondta a szót: át kell törni a Várhegy gyomrárt, robbantani kell a sziklákat. Már 1845-ben létrehozott egy társaságot, mely azonban nem tehetett semmit a bekövetkező történelmi

események miatt. Ürményi József kamarás, az ötvenes évek elején felelevenítette Széchenyi tervét. Sok nehézséggel kellett megküzdeni, amíg 1853 augusztus 24-én összeülhetett harminc úr — az Alagútépítő társaság. Száz forintos részvényeket bocsátottak ki. Megvizsgálták a terveket. Volt olyan, amely kettős alagutat akart, egyiket a jövő, másikat a menő forgalom lebonyolítására. A rentabilitást egy másik terv úgy látta életképesnek, ha az alagút oldalában üzlethelyiségeket fűrnak. Az üzleti bér fedezheti a kiadásokat. Végül is Clark Ádám terve mellett döntöttek, (Londonból hívták vissza) ami művészi szempontból is a legmegfelelőbb volt, hiszen egyenes folytatása lett architektúrában a Lánchídnak, melyet Clark Vilmos tervezett, de Clark Ádám épített meg. A világ nyolcadik csodája mellé (Hentzi nevezte így a Lánchidat) Clark létrehozta az újabb csodát. Két oldalon kezdték el a fűrást, a robbantást, s 1854 márciusában már találkoztak a munkások. Háromszázezer forint állt rendelkezésre, háromezer részvényjegyzésből. Clark úgy gondolta, hogy a kész alagutat esetleg bérbe lehet adni egyes alkalmakra: bálák, multságok rendezésére. A két végébe két hatalmas üvegajtót tervezett, hogy elzárható legyen. A bálterem gondolatáról később lemondtak, s lemondtak az üvegajtókról is. Ellenben építettek egy belső feljáratot az Alagútból a Várba, mely a Szent György-térre vezet.

Kétszáz munkás dolgozott éjjel-nappal. Legyőzték a természetes nehézségeket, a bányászok fűrtak, robbantottak, a szakemberek szigeteltek, a hegy belsejében lévő állandó nedvesség ellen. Érdekes, s szemmel szinte nem is látható, hogy az Alagút a közepén a legmagasabb, s két vége felé enyhén alacsonyodik. Ezzel a zseniális gondolattal az építkezési költségekből sokat meg lehetett takarítani. De a pénz így sem volt elég s ez művészi szempontból még szerencsésnek is bizonyult. A két nyílás építészeti kiképzésénél gazdagon díszített, faragott egyiptomi oszlopfőkre gondoltak. Mikor látták, hogy ez nagyon sokba kerülne, megelégedtek egyszerű, sima dóroszlopokkal is.

És így szép az Alagút, a maga nemes egyszerűségében! Az eredeti téglaburkolatot sokat javíttgatták, most legutóbb az egészet csempékkel rakták ki és modern világítást kapott.

Mielőtt Ürményi és Clark végigkocsiztak benne, ünnepnapokon és vasárnapokon már át volt adva a gyalogos forgalomnak.

Két krajcárt kellett fizetni a közlekedésért. Hatvanöt nap után 5698 forintot és 44 krajcárt vettek be, vagyis egy-egy napra 87 forint esik. Miután azonban ez a hatvanöt nap csupa ünnepnap és vasárnap volt, (tudniillik olyankor szünetelt a munka) úgy számították, hogy az átlagos napi forgalom 55 forint körül lesz, ami növekedni fog, ha Budán kiépül a Bécs-Győr vasútvonal meghosszabbítása.

Egyenesen az Attila-utcába torkolt eleinte az alagút, s a Krisztinaváros felé nem volt folytatása, mert nekiment a Horvát-kert falának. Mindaddig tehát, amíg a kert és a színház környékét Buda városa nagy áldozatok árán nem rendeztette, csak gyalogos közlekedésről lehetett szó. Dudumi Demeter, aki 1858-ban könyvet írt Pestről, az Alagútról ezt jegyezte fel: „Már tervbe van véve a rakpart rendezése az Alagút torkolata és a Lánchíd körül. Ha elkészül akkor ez a környék olyan mesteri műnek bizonyul, melynek nincs párja nemcsak a Monarchiában, hanem egész Európában!”

Clark Ádám 1857-ben fejezte be az Alagút építését. Utána itt telepedett le Budapesten, itt is halt meg, itt van a sírja.

Volt szó Pest-Budán egy másik alagút építéséről is, jóval később, 1891-ben. Ezt a „tunelt” a Duna alatt akarták megcsinálni, hogy közelebb vigye egymáshoz a két várost.

Álmodozók, fantaszták terve volt. De az álmodozóknak és a fantasztáknak köszönheti a világ a legszebb alkotásokat.

SÉTÁRA VEZET PEST-BUDÁN Hartlébenék „Historisch-romantischer Polyglotten-Führer”-je, (1855—1860 között), mely magyar, német, francia és angol nyelvű idegenvezető kalauz. Hartlébenék derék könyvkiadók és könyvkereskedők voltak a Váci utcában, ők adták ki Alt Rudolf 32 híres metszetét is Pest-Budáról, s az első, teljes, magyarnyelvű Bädekerjük hangja olyan, hogy nem szabad változtatni rajta, mikor egyes részleteit idézzük:

„Pestnek az 1851. évi összeírás szerint 106.379 lakosa és 5450 háza van. A külvárosok legyező alakban környezik a belvárost. Előtérben a hatalmas Duna hömpölygeti kék hullámain, háttérben pedig szántóföldek és kertek díszlenek. Ha Pesttel közelebről kívánunk ösmerkedni, szükséges, hogy e díszes és gyönyörű fekvésű várost és környékét rendszeresen bejárjuk és behajózzuk. Mielőtt azonban utunkat elkezdenők, célszerűnek találjuk, a szállodákat és vendégfogadókat, melyek jelenleg Pesten léteznek, megnevezni és azok fekvését közelebről megjelölni. A belvárosban következő szállodákat találunk: 1.) az Angol Királynét, 2.) a Vadászskürtöt a Kishíd-utcában, 3.) a Nádort Pest legélénkebb utcájában, a Váci-utcában. (Figyelmeztetjük az idegeneket, hogy Pesten egy Váci-utca, s egy Váci-út létezik; mely utóbbi elválasztja a Lipótvárost a Terézvárostól.) Továbbá a belvárosban vannak még e következő fogadók, ú. m. 1.) a Fehér hajó a Hajó utcában, kilátóval a Serviták és a Kristóf-terére, 2.) az Aranysas az Újvilág-utcában. A Lipótváros számlál négy szállodát, u. m. a Magyar Királyt a Színház-téren, az István Főherceget a Felsődunasoron, az Európát ugyanott, a Tigris a Nádor-utcában, továbbá két vendégfogadót, u. m. a Vác városát a Nádor-utcában, a Griffet a Váci-úton, Szinte a Váci-úton, (de már a Terézvárosba kebeleazve) létezik a Paris Városához címzett szálloda is. A Magyar Nemzeti Színház közelében, a Kerepesi úton találjuk: a Griff, Mátyás király, Vörös Ökör és Fehér Hattyú fogadókat. A Józsefvárosban, az Úllói-úton találjuk az Arany Sas és a Stáció-utcában az Arany Ökör fogadókat. A Ferencvárosban, a Széna-téren léteznek a Két Oroszlán és Két Pisztoly^ továbbá a Soroksári-utcában a Két

Medve, Két Korona, Két Bak és a Két Nyúl utcában az Arany-Nap című fogadók . . . Elhatároztuk, hogy sétánkat, a gyalogosót, a Duna partján lefelé kezdendjük el. A kávéházban reggelizünk, általutjuk a legújabb lapokat, e közben 8-at üt az óra, mi riadó-jelül szolgál. A Dtmasonon lemenve, a görög n. e. templom előtt megállunk, melynek keleti pазarfényű belseje megtekintését elmulasztanunk nem szabad. Innen nem messzire találjuk a belvárosi Főtemplomot, mely homlokzattal a Dunára néz. Miután ezt belülről, és különösen Sanctuariumában vitéz magyar vezérünk Kray táborszernagy emlékét megtekintettük, a templom mögött elnyúló Városházterre lépünk, hol a városházon kívül még a Kegyesrendiek Collegiuma figyelemre méltó. Térjünk be a városházba, melynek belseje a sok ügyesbajostól mindig élénk, és menjünk fel a toronyba, melynek tetejéről az egész várost kényelemmel benézhetjük. Ez érdekes látvány után elhagyjuk a városházat és jobbra fordulva egyenesen a Kígyó utcába megyünk, melynek felső részén, balról, a Párisi utca kapuzata vonja magára figyelmünket. E kis utcán átmenve az Urak utcájába érünk, hol jobbra fordulva, néhány lépés után, a Ferenciek terén találjuk magunkat, melynek dísze a Ferencrendű szerzetesek temploma. Mielőtt e templomba bemennénk, tekintsük meg a templomajtó fölötti feldomborművet, mely Krisztus keresztrefeszítettését ábrázolja. A zárdának egy utcára forduló szárnyában létezik az Egyetemi könyvtár, melynek termei reggel 9—12-ig és délután 2—5-ig nyitva állanak a közönségnek. A templomból kilépve, szemközt egy húszablakos homlokzatú emeletes házat látunk, a hajdani m. kir. Curiát, hol 1723-tól 1848-ig a Hétszemélyi és a Királyi Tábla tartá üléseit. Jelenleg székhelye a cs. kir. pesti orsz. Főtörvényszéknek. A Ferenciek terén jobbra Eggenberger könyvkereskedését vettük észre, és itt, az Egyetemi utcában, szinte jobbról Magyar Mihályét; ez utóbbitól balra Landerer és Heckenast nagy könyvnyomdájával találkozunk, melynek termei megérdemlik, hogy megtekinthetésükre engedélyt kérjünk. Hogy a Nemzeti Múzeumhoz érhessünk, jobbra a Kecskeméti utcába kell térnünk, mely a Széna-térre vezet, ezen a reformátusok temploma egyszerűségében díszlik. Nem messzire tőlünk, baloldalra áll a Museum, és kis időre csarnokaiban vizshangozandnak lépteink. Museumunk termei csak meghatározott napokon láthatók; u. m. Hétfőn a ré-

giségtár; Kedden és Szombaton a Képcsarnok; Csütörtökön a természeti ritkaságok. Egyéb iránt oly idegeneknek, kik csak néhány óráig időzhetnek Pesten, és kik nevezetességeit csak futólag kénytelenítettnek megtekinteni, mindenkor a legnagyobb készséggel nyitattak meg a Museum termei... Az Országútra kilépve, folytassuk most sétálásunkat-jobbra fölfelé és térjünk szinte jobbra a Kerepesi útra. Itt a Nemzeti Színházat előlegesen kívülről meg szemlélve, visszamegyünk a Kerepesi útba nyíló Hatvani utcába, melyet csakhamar el kell hagynunk, hogy jobbra, az Újvilág utcában levő Vármegyeházhoz juthassunk. Ezen utca bal szegletét az Egyetem Kóródája képezi. A Megyeház utcát áthaladva, a megyeház előépülete elé érünk, honnan balról megpillantjuk az Aggastyánok colossáus palotáját. Az épülettel szemközt a Serviták zárdája és temploma áll. A kis téren áthaladva, a Nagy Kristófhöz címzett gyógyszerháztól jobbra a Kishíd utcába lépünk, ahol az Angol királynőben ízletes ebéd fölött délutáni sétánkról értekezhetünk. Az átellenben lévő Redoute-kávéházban fekete kávékat szörpölgetve azt meg szemlélhetjük. Az épület Duna felőli részében ezelőtt a gyönyörű redoute-terem, a piac felőliben pedig a nagy Németszínház volt, de ez 1847 é. Február elseje éjjelén lángok martalékává lőn, a nagy redoute-terem pedig 1849-ben május 13-án éjjel halommá lövetett. Intézzük most lépteinket balra a Nagyhid utca hosszában és néhány perc alatt a Színházterén leszünk, melyen a legfashionablé-ebb bérkocsik parancsainkat várják, hogy a széllal versengve, oda robogjanak, hová kívánczunk. E téren Fischer kioszkját látjuk, melyben felséges fagyalittal szolgálnak a hűtözni kívánóknak... Térjünk át most az Újtérre, hol a Németszínházat, a szép kioskot és a sétányt magát meg szemlélhetjük. E tér még 1843-ban valóságos Sahara volt; melyről a szél sűrű porfellegekkel borította el az egész várost; de az említett évben, ősszel, megkezdtek az ültetvények, és már a reá következő nyáron zöldoázok díszlettek a homoktenger helyén. Néhány év múlva, az itt sétáló pesti, napközti, egész kényelemmel élvezhetendi a belombosodott fák kellemes árnyékát.”

A Feldunasoron folytatódik az idegen első napi pesti sétája, majd meg kell néznie az Újépületet, mely „tüzérségi laktanya és lőszertárnak használtatik.” Az Újépülettől a Tüköry féle Sörcsarnokhoz vezet az út, mely „kivált ünnep és vasárnapokon, a mu-

látni szerető közönség által nagy számmal látogattatik. Itt jó pesti sörrel és még jobb étkekkel szolgálnak és az általános jókedvet még inkább teszi a jeles katonai zene, melyre vasárnapokon ugyancsak járja a három a tánc.” Este a Nemzeti Színházban van az idegen. „Szerencsére a dallamdús Hunyadi László operát adják Erkeltől, mely alkalommal egyszersmind gyönyörű magyar jelmezeket látunk. Felvonatközben elhatározzuk, hogy vacsoránkat a Komlókertben költendjük el, hol a szabadban lehetünk, és barna hangászainktól különféle, igen jelesen előadott zenedarabokat hallhatunk.”

Másnap a Városliget, Újtemetőt és Orczykertet mutatja meg az idegenvezető: „Az egyenesen a Városligetbe vezető Király utca szegletén a terjedelmes b. Orczy-féle ház áll, ez 29 ablakkal egysorban a Király-utcára és ugyanannyival az Országútra néz. Udvarainak egyikében van az izraeliták temploma. Egy új imaházuk azonban a Dohány-utcában épül, és a város első rangú nevezetességeihez fog tartozni. A Király-utcában, mely emberektől folytonosan el van özönölve, feltűnő a kávé, sör, és borházak száma. Számos keresztutcaiban, melyek ismét más utcákkal vannak összeköttetésben, a Pesti titkok folytatására szüntelenül gyűjthetni anyagokat. A Király-utca közepén, a Templomtéren, egy gótstylben épült nagy szegletházat látunk, melyben a földszinten a Rómaihoz címzett terem létezik, hol télen, nyáron, minden vasárnap és csütörtökön bál tartatik. A hölgykoszorú, mely az itteni multságokat díszesíti, nagyobb részben Dumas-féle Camelliákból áll; illatjok kivált az idegenekre szédítő erejű. Azért, ha netalán ily hatással lennének valakire, annak tanácsoljuk, hogy juttassa eszébe Mirza Saffi perzsa költő eme dalát:

*„Elég a rózsa illata,
Nem kell tüstént letörni!
Ha illatával beéred,
Úgy meg nem fog körmölni!!”*

Ugyanaznap délután már Budára visz az út. („Buda 1851-ben 4193 házat és 50.227 lakót számlál.”) A fürdők, a Várpalota, Gül-baba, azaz Rózsa atya török hitharcos sírja a mutogatnivaló, majd a Margitsziget, este a Németszínház s utána vacsora a Vadászkerthben. Harmadnap hajókirándulás a Dunán. „A hajón

az egybegyűlt közönség, de főleg az igen képviselt szép-nem elég okot nyújt a beszélgetésre és még többet a bámulásra. Rövid utazásunk alatt minden nyelven hallunk beszélni, de mind a mellett azt tapasztaljuk, hogy a legérdekesebb társalgás mégiscsak a szemek, legyezők, napernyők és más segédeszközökkel folytattatik.” A negyedik nap a környéké, a Disznófej forráshoz, a Zugliget hűsébe, a Svábhegy magaslatára kalauzol a könyvecske, majd este, visszajövet megállít a Lánchíd közepén: „A két város, midőn a partok száz meg száz lámpa fényében úsznak, gyönyör látványt okoznak. A Pesti parton összecsoportozottan államásozó hajóraj, a homályban rendetlenül épült városrésznek tetszik, melyből a gőzösök, kigőzölgő kéményeikkel, élénk gyárakként emelkednek ki a tömkelegből. A Dunán este 9 óráig, részint a jövő-menő helybeli gőzösök, részint a Bécsből és az Aldunáról érkező gőzhajók okozta lelegevenebb élet uralkodik. Ez időn túl lassanként a nyugalom terjeszti szét elbágyadt szárnyait a víz tükre felett. Ha e nyugalom fölé még a hold is kiveti arany hálóját, akkor a Duna égen ragyogó tejúthoz hasonlít és az egész panoráma kimondhatatlan bájos, megragadó. Zivatar keletkeztekor siető lépésekkel látjuk a budapestieket a hídon áttolulni, félénken tekintgetvén vissza, vájjon a fergeteg porfellegei nem érték-e már el őket?”

Persze esős napokon nem lehet sétálni, kocsizni, hajókázni. Esős napokra a kávéházakat ajánlja az idegenvezető, melyekben „nagy számú politikai és szépirodalmi lapok tartatnak, minden nyelven. Ha tekebotot fogni kedvünk nincsen, a teke asztalok mellett el lehet mulatni az ezeken remekelő virtuózok játékán; különben tetszés szerint készen állanak a kártya, sakk, domino és ostábla asztalok. E szórakozások között elmúlnak a borús órák, és az estéről, valamint a Nemzeti, úgy a Német Színház igazgatósága is gondoskodik, a közönségnek dráma, opera, ballet, szín-, vígjáték és bohózzal állítván össze a heti repertoirt.”

... Ilyen volt Pest-Buda, így élt Pest-Buda azokban az években. Az idegenvezető csak külső arculatát mutogatta. Nem volt feladata, hogy beszámoljon a város belső életéről. 1857-ben volt az első híres farsangi „Jogász dalidó”, magyar ruhásán, magyar táncokkal. Mire kitavaszkodott, ünnepélyesen fogadhatta a két város a királyi párt. Általános amnesztiával járt a látogatás. Kiszabadult börtönéből gróf Andrássy Gyula és Táncsics Mihály.

Mindkettőnek érdekes szerepe van Budapest történetében. 1858-ban megalakul a Pesti Gabonacsarnok, mint a mai Tőzsde elődje. 1859-ben a király felmenti állásából báró Bach Sándort. 1860. áprilisában Döblingből gyász hír érkezik: Széchenyi István öngyilkos lett. Budapest gyászol... Négyszáz egyetemi hallgató Bécsbe akart zarándokolni a temetésre, de a hajóállomásról Prottmann rendőrfőnök szétzavartatja őket... A belvárosi plébánia templomban volt a gyászmise annak az embernek a lelkiüdvéért, akit az utókor a „legnagyobb magyar” névvel tisztelt meg, s ebben benne van az is, hogy a „legnagyobb budapesti polgár” ... Nyolcvanezer főnyi gyászoló jelent meg a templomban és a templom körüli térségen. Ez egyszer nem túlzott senki, ha így kezdte a beszámolót a gyászünnepségről: A fél város ott volt. . .

AZ AKADÉMIA palotájának meginduló építkezését már nem érhetette meg Széchenyi István. 1862-ben kezdődtek meg a munkák, egy millió kétszázezer forintos költségvetéssel, Stüler Ágoston berlini építész tervei alapján, Ybl Miklós irányításával. A gondolat, hogy tudományos Akadémiánk legyen, nyolcvan esztendővel azelőtt született meg. Csernátoni Bod Péter vetette fel, hangoztatva, hogy „igen jó volna tudós emberekből álló Magyar Társaságot, a magyar nyelvnek ékesgetésére, mint más nemzetekben vagyon, felállítani.” 1825-ben a pozsonyi diétán aztán gróf Széchenyi István egy egész évi jövedelmét, hatvanezer forintot ajánlott fel az Akadémia céljaira. Vay Ábrahám gróf, Andrassy György gróf és Károlyi György gróf felajánlásával együtt két évvel később már 118 ezer forint állt rendelkezésre. Meg is alakul a tudós társaság, de nincs hajléka. Először a Kirakodó-téren (Ferenc József tér) lévő Deron, illetve Nákó palota első emeletén, majd az Uri utcában, (Petőfi Sándor utca) a Trattner féle házban rendezkedtek be. Dessewffy Emil gróf, az Akadémia akkori másodelnöke volt az, aki 1855-ben hozzákezdett a pénzgyűjtéshez, az építési tőke szaporítására. (Széchenyi 1848. szeptemberében vonult betegesen a döblingi szanatóriumba.) Dessewffy fáradozását siker koronázta. Egy-két év alatt négyszázezer forintjuk volt. Pest város tanácsa eléggé áldozatkésznek mutatkozott, amikor 1860-ban úgy döntött, hogy az igényelt 1300 négyszögöles telek felét ingyen, másik felét négyszögölenként 120 osztrák forint becsáron engedi át az Akadémiának, összesen 78 ezer forintért. Kikötötte a tanács azt is, hogy a telken négy éven belül legalább két emeletes házat kell építeni, továbbá az ajándékrész is csak az Akadémia céljaira használható fel, ellenkező esetben ingyen visszazáll a városra. A telek a Feldunasoron volt, a Fő-út (ma Arany János utca) és Széchenyi utca között. Át is vette az Akadémia, szabályszerűen, a palota azonban nem itt épült fel, hanem valamivel idebb, a Lánchíd irányában: mai helyén. Ez a telek a Dunagőzhajózási Társulat tulajdonában volt, 1856 óta, Pest városától vásárolta, négyszögölenként 220 és fél osztrákértékű forint becsár

mellett és 1169 négyszögölet tett ki. Mikor a város eladta, kikötötte, hogy a ráépítendő ház homlokzata csak árkászerű kiszőkelléssel oldható meg, úgy kell szembenéznie a tér túlsó felén lévő Lloyd palotával.

Ezért a telekért adta cserébe az Akadémia a magáét, azzal, hogy a több mint százezer forintnyi érték-különbséget két év alatt fizeti ki, negyedéves részletekben, öt százalékos kamattal. (Nem érdektelenek az ilyen számszerűségek, üzletszerűségek az akkori Pest-Buda életének szempontjából!) Volt a cserének szórakoztatóbb, regéesebb része is, a hagyományos átvétel, melynek szokása immár a múlté. (Az üzlet marad, a hagyomány emlékei eltűnnek lassan!)

1860, december 31-én megjelentek az érdekelt felek a lipótvárosi telekkönyvi hivatalban és a változtatást iratszerűen átvetették. A következő év április 11-én történt a helyszínen az ünnepélyes szertartás. Először a gőzhajózási társulat tisztviselője kapart össze a cserébe adott telekről egy maréknyi földet és átnyújtotta az Akadémia képviselőjének. Néhány kísérőszót is mondott, komoly arccal, aztán az Akadémia megbízottja volt soron. Ő a társaság telkéről markolta fel a földet, átnyújtva azt rövid kísérőbeszéddel a társulat emberének. A birtokbaadásnak, illetve a cserének ez a jelképes lezajlása végleges jogaikba iktatta a feleket.

1862—1864-ig tartott az Akadémia gyönyörű palotájának felépítése. 1880-ban leleplezték előtte Széchenyi 12 méter magas szobrát, (Engel József műve) és 1894-ben az Akadémia-utcára néző falában bronzból készült domborművet helyeztek el, (Holló Barnabás alkotása) mely azt a jelenetet örökíti meg, amikor a pozsonyi diétán Széchenyi felajánlja a hatvanezer forintot az Akadémiára. Harminc éves volt akkor az épület, tizenöt évvel fiatalabb édes testvérénél, a Lánchídnál. Ha a kövek beszélni tudnának, nyilván elmondanák egymásnak, hogy összetartoznak ők azzal a szoborral, mely kettőjük között áll, a hidat nézi, de titokban talán meg-megfordul, ha senki sem látja, hogy tekintetével végigsimogassa az Akadémia falát is . . .

A NAGYKÖRÚT JÁRÓ-KELŐI ma úgy közlekedhetnének, mint a velenceiek a Canale Grandén, ha Reitter Ferenc pesti csatorna tervéről nem derül ki, hogy megépítése évi 280 ezer forint deficittel járt volna. Ha egy kicsit merészebb a kormányzat, egy kicsit könnyelműbb a főminiszter és nem veri úgy a fogához a garast, akkor most a villamos helyett vaporettók, az autóbusz helyett motoscafók, a konflisok helyett gondolák és az autók helyett motorcsónakok járnának a Lipót körút és Boráros tér között, kisebb-nagyobb hidak sűrűje alatt, melyek a szárazföldet, a bérpaloták két szembenéző sorát kötnék össze egymással. (A különböző vízijárműveknek bizonyára megszületett volna a magyar nevük!)

Reitter Ferenc mérnök volt, igazi szakmája a vízépítés. A szabadságharc alatt a közmunka és közlekedési minisztériumban dolgozott. 1851-ben főmérnök a budai építészeti hatóságnál. Ő építi a lipótmezei elmegyógyintézetet. 1856-ban, mint a Helytartótanács főmérnöke, előbb a Rudolf, majd a Ferenc József-rakpart építkezését vezette. Már ekkor foglalkoztatta a gondolat, hogy a soroksári Dunaágot a város belső területére vezetve, Pestet hajózható csatornával kell fejleszteni. Tanulmányozta a kérdést, s valósággal beleszeretett. Ez a szerelem nem a fantaszták álmodozása volt, a kereskedelem, az ipar és a közlekedés érdekei lebegtek Reitter Ferenc szeme előtt. A Helytartótanácsához be is adta a csatornatervet, mely 1862-ben felszólította a várost a kivitelre. Sajnos, nem volt rá pénz, egyszerűen lehetetlen volt a megvalósítás. Ha a Helytartótanács akkor anyagi áldozatot is hoz, a Nagykörút ma Nagycsatorna lenne! Három évvel később Reitter részletesebb tervet nyújt be a tanácsnak, mely a Redoute-ban ki is állította azt, s átlátva nagy jelentőségét, határozatot is hozott. Eszerint mindaddig, amíg a kormány, illetve a törvényhozás nem dönt a kérdésben, a város nem bocsátkozik részletes tárgyalásokba. Hajlandó azonban az esetleg megalakuló csatorna-vállalatot a maga részéről is támogatni. Közben a vállalat megalakítására külföldi tőke is jelentkezett és külön „bizottmány” alakult a pénz-

ügyi rész kivizsgálására. Ez kivitelre ajánlotta a tervet, melynek „sikeres létesítése Pest városának európai fővárossá kívánt emelésére rendkívüli befolyással leend.” Már-már úgy látszott, hogy minden megvalósul, de akkor jött Bécs, feltékenyen s a maga vezetőszerepéért reszketve. A bécsi újságok gúnyolni kezdték a pesti csatornát, s addig-addig gúnyolták, míg Bécs megépítette a magáét! Reitter csatornaépítkezése kilenc millió forintba került volna. A telek-kisajátításokkal együtt az összes költség 77 és fél-millió forintot tett volna ki. A végső pénzügyi eredmény az volt, hogy évente 280 ezer forint fedezetlenül marad. Ez adta meg a kegyelemdőfést. Ez a várható deficit lehetetlenné tette a Bécsből kicsúfolt csatorna megépítését.

A Nagykörút aztán — Nagykörút lett. Eleinte Külső körút volt a neve, de a város belső életét, forgalmát volt hivatva megalapozni. A kormány 1871-ben törvényjavaslattal lépett a Ház elé, a „pesti nagykörútról és az emelendő építkezések adómentességéről” szóló törvényjavaslattal. Az akkor már működő Közmunkatanács érdeme, hogy idáig jutottunk. A Közmunkatanács egyben kilencszázezer forint kölcsönt is kért a munka végrehajtására.

Megindult a nagy vita a Házban a Nagykörútról. Kerkápoly Károly pénzügyminiszter erősen síkraszállt a javaslat mellett, melynek ellenzéke is volt. Almássy Sándor nem fogadta el a javaslatot, mert „a körút nem országos érdekű, országos érdekű közlekedési utaink vasútainkban megvannak.” Simonyi Ernő szerint fő-közlekedési útról beszélnek, mely a Duna két részét kötné össze, holott az már megvan, s maga a Duna! Csernátony Lajos, Pest képviselője, magáévá tette a javaslatot. Mellette volt Jókai Mór is, aki csak azt kérdezte, hogy miért beszélnek állandóan a margitszigeti Felsőhíd létesítéséről, miért nincs szó egy Alsóhídről, azon a vidéken, ahol a Vámház épül? Wahrmann Mór úgy érvelt, hogy a múlt hetekben Pest város a telkeit roppant áron adta el, amit annak köszönhet, hogy az országos intézkedések a várost nagyvárosná és virágzóvá fogják tenni. Majd szólásra emelkedett Tisza Kálmán és felvetette a kérdést: országos érdekű-e a körút megépítése? Ez attól függ — mondotta — országos érdekűnek tartjuk-e, hogy Magyarországnak fővárosi kellekekkel ellátott fővárosa legyen. Ha igen, akkor országos érdek mindaz, ami Pes-

tet lakályossá, széppé, egészségessé alakítja át. És ilyen a körút is!

A javaslatot aztán a Ház mégis elfogadta. A Közmunkatanács megkapta a kilencszázezer forint kölcsönt és az építetők a harminc éves adókedvezményt.

Így történt, hogy a Duna mentén, hosszában fejlődő város kiterjeszkedhetett kenyér formában Kőbánya és a Városliget felé.

1872-ben felépült a Nagykörúton az első öt új ház. 1873-ban 10—15 ház építésére kértek engedélyt, de a pénzügyi válság, megállította a munkákat. Az „Oktogonon” mégis állt már négy egymásra néző palota és az Osztrák Államvasút Társaság a Nyugati pályaudvar megépítésére készülődött. 1875-ben kapták új nevüket a Nagykörút egyes részei: Lipót-körút, Teréz-körút, Erzsébet-körút, Ferenc körút lett belőle. De a komoly, nagyarányú építkezéshez még mindig nem jött meg a kedv. 1881-ben Tisza Kálmán sietett segítségül. Sürgős érdekek kívánják, — hangoztatta — hogy a széteső, külső városrészeket tágas és kényelmes forgalmi út kösse össze. Kedvezményekre, újabb adómentességre, közművekre van szükség. A Közmunkatanács a körút két végének kiépítését szorgalmazta, a miniszterelnök a Teréz-körúti szakaszét. A város aztán a Sugár-útra (Andrássy-út) adott 1 millió hétszáz-ezer forint előleget visszavette és a körútnak engedte át.

1895. végén a Nagykörút vonalán 221 ház áll.

1895. augusztus 31-én, a milleneum évében adta át a Közmunkatanács a Nagykörutat a fővárosnak.

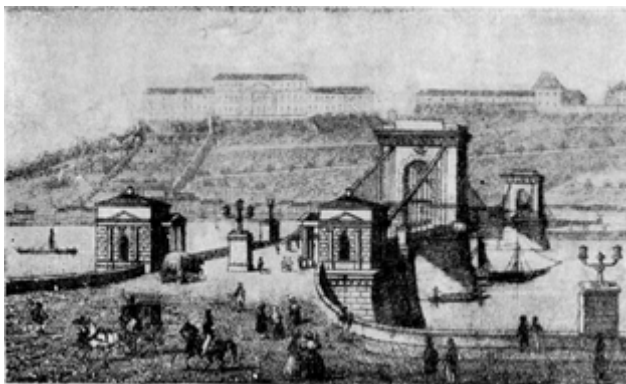
Mégcsak annyit mondjunk róla, hogy most az egykori városárok helyén él és virul. Annak a városároknak a helyén, mely a pestis ellen védte Pestet...

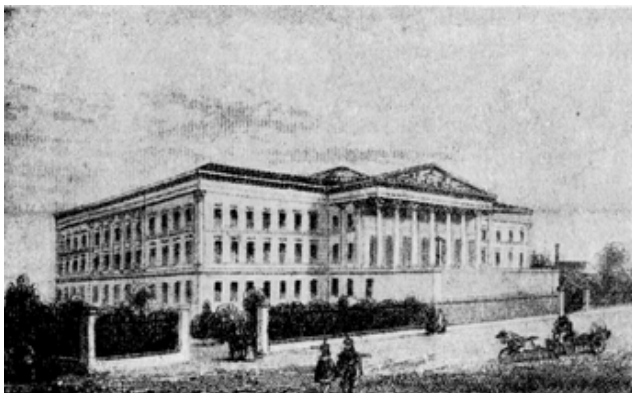
A KORONÁZÁSI DOMB földje, melyet az ország minden megyéjéből és a szabad királyi városokból hordtak össze 1867. június 8-ra, ott van eltemetve a Ferenc József-téren, azon a helyen, ahol egykor a király a hagyományos négy kardvágást megtette. A Ferenc József-tér abban a néhány „fél köbláb” földben nemzetünk történelmének sok fájdalmas emlékét és kevés örömet takarja. Aradmegye a világosi várból küldte a földet, Baranya Mohács tájkáról, Bereg a Csernek nevezett hegy talajából, ahol őseink Álmos fejedelemmel az élen először pihentek meg a bejövetel után, Heves Aba Sámuel király sírhelyéről és Liptó a svihorai fennsíkról, melyen Rákóczi Ferenc csatáját vívta, Pestmegye Alpárról, Árpád vezér várának halmából, Turóc IV. Béla menekülésének színhelyéről Znióváraljáról, Torda Szent László határából, ahol Szent László a kunokat megverte, Marosszék Marosvásárhelyről, ahol Bocskay Istvánt Erdélyország fejedelmévé választották, Budaváros a Szent János hegyről, Komárom arról a helyről, ahol Erzsébet királyné 1857-ben először lépett magyar földre, Zenta arról, ahol Savoyai Eugen a törököt megverte, maga Pest város pedig határa öt részéből, köztük a rákosi királydombról küldte el a rögöket. A főlovászmesteri hivatal volt megbízva a domb elkészítésével, a teret diadalívek, árbócos zászlók, virágfüzerek ékesítették s a Dunaparton emelvényeket állítottak fel a vendégek és a polgárság számára.

A főkapitányság mostani épülete akkor Hotel Európa volt. Európa szálloda, mely külsejében és belsejében egyformán kiérdemelte az „Európa” nevet.

A koronázás vendégseregének legelőkelőbbjei a Hotel de l'Europe-ban szálltak meg. Az első emeleten öt lakosztály várta őket, 10 forinttól 30 forintig terjedő napi áron, a második emeleti lakosztályok elcsobbak, három közülök 12 forintos, a negyedik 15 forint, de van két 8 forintos is. Az elsőemeleti szobák ára 6 forint, a másodikemeletieké 5 forint s szerényebb vendégre várt az első emeleten 5 szoba 2 forintjával, a második emeleten pedig 20 szoba 1 forint 80 krajcárért.

LÁNCHÍD A KIRÁLYI VÁRRAL

NEMZETI MŰZEUM

A LEBONTOTT NEMZETI SZÍNHÁZ

A pármái herceg, a hesseni herceg, Henrik bordeauxi herceg, Fürst Lichnowsky, Schaumburg-Lippe hercege, Secotti gróf, a németalföldi követ, Bárral gróf olasz követ, Kollowrath gróf a Johannita-rend nagymestere, Sokcevic horvát bán, Marinovics szerb követ, Hayder Effendi török követ, két londoni nagybirtokos: Marquis of Lome és H. Leeson lord, továbbá két magyar nagybirtokos: gróf Festetics és gróf Szécsen lakik a Hotel Európában. A lakosztályokkal nagyon meg vannak elégedve. A kísérszemélyzet az olcsóbb szobákat foglalja el. A bécsi udvar tábornokai és polgári méltóságai örültek, hogy kis padlásszobát kaptak az Európában. Többet ér, mint egy háromágyas, tágas, utcai szoba a Fehér hattyúban, vagy egy négyágyas a Kék szőlőben, a Régi Posta-utcában!

A Hotel de l'Europe most Európa! Fényes egyenruhák, aransujtásos diplomata-frakkok ragyognak a földig érő tükrökben, a dámák eszményi párisi divatkreációkban hódítanak, ékszerek, selymek, bársonyok orgiája ez a szálloda falai között és lenn a Duna, fenn a királyi Vár, melynek ismét lakója lett és a pápai Esterházy gróf bécsi vendégét, Fürstenberg herceget már el sem tudja helyezni az Európában, átmegy vele lakni a Frohnerbe, egy forint 30 krajcárért, a harmadik emeletre, kilátással a Nádor-utcára!

Harangzúgás közben vonult a koronázómenet Budáról a Lánchídon át Pestre. Ott a hídfőnél jobbra kanyarodott és végighaladt a Dunaparton, a főplébániatemplom előtti Szentháromságtérre. (Ma Eskü-tér.) A király fejére már Budán feltették a koronát, itt a téren díszes emelvény várta és letette az ünnepélyes esküt. A „viharzó éljenriadás felülmúlhatatlan volt” s csak fokozódott, amikor a menet a Városház-téren, Váci- és Dorottya-utcán át a koronázási dombhoz érkezett. I. Ferenc József felvágatott a domb tetejére és Szent István kardjával a világ négy tája felé sújtott. Az ősi hagyomány így jelképezi a király kötelességét: bárhonnan jövő támadás ellen meg kell védenie a hazát!

Erzsébet királyné a kardvágás jelenetét a diadalkapuvál ékesített Lloyd palota nagyterméből nézte végig.

Aztán a menet visszatért Budára és a koronázási domb ott maradt a Lánchíd előtt — tíz esztendeig. Már 1874-ben felmerült a terv, hogy lebontják, mert a tér rendezésére gondoltak. Az

egyetlen akadály az volt: mi történjék az ország minden részéből összehordott földdel? Nem lehet azt csak egyszerűen a Dunába dobni! Sokat törte a kérdésen a fejét a törvényhatósági bizottság, végre úgy határozott, hogy „legcélszerűbb és leghelyesebb, ha a kérdéses föld ott, hol jelenleg van, azon történeti érdekességgel bíró téren, egy e célra ásandó gödörbe alásülyesztetik és kőlap-pal fedetik be.”

Ez meg is történt 1877 augusztusában. A koronázó-domb kerítésének egy részét később, a Jánoshegyen épült Erzsébet-kilátó-toronynál használták fel, másik része az Istenhegyre került, az Eötvös-kerthez.

Az a kis park, mely a Ferenc József-tér közepén áll és közlekedési rendőrök irányítják körülötte a fővárosi forgalmat, nem pesti földből zöldéi és virágzik ki évről-évre, hanem az egész ország vérrrel áztatott, kegyeletes, emlékezetes földhalmából.

Regés pesti pázsit az, regés pesti virágok azok ott a Ferenc József-téren ...

SUGÁRÚT VOLT AZ ANDRÁSSY ÚT, a Közmunkatanács teremtette meg, az a Közmunkatanács, melyet Andrássy Gyula gróf teremtett s így nyilvánvaló az is, miért lett Andrássy út a Sugárútból.

A Közmunkatanács első öse József nádor Királyi Szépitő Bizottsága volt, második az úgynevezett Buda-pesti Szépitési Vegyes Bizottság (1868). Ez utóbbi nagyon károsnak tartotta, hogy az országnak két fővárosa van: Buda törvényesen az, Pest pedig virágzóbb körülményeinél fogva tölti be a vezetőszerepet. Két új hídról is álmodozott, a Margitszigetnél és a Gellérthegynél, a várpalota díszes átalakítását is tervezte és „mindenféle más nagy-szerű változtatásokat”. Budán is, Pesten is működött, mohón lát a munkához és mi lett a vége? A két főváros egyesítésétől remélte a fejlődés lehetőségeit, aztán megszületett a Közmunkatanács, mely előbb egyesítette Pestet és Budát, hogy nekivághasson a nagy feladatoknak.

1869-ben már áll a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, mely 1870-ben, egy ülésén, két részre akarta felosztani egész Budapestet: Belvárosra és Gyárvárosra. Fásításokkal, munkáslakásokkal, a külső-körüttal és a Sugár-úttal foglalkozott a tanács ugyanazon az ülésen. A Sugár-út megépítése is követelőzően lépett fel, hiszen a Belvárosból a Városliget felé vezető Király utca szűk volt, elhanyagolt és idejét múlta. Az iránya, a fekvése nem rossz, éppen azért utódát párhuzamosan kell megépíteni!

Podmaniczky Frigyes állt a tanács élén, rá hárult a feladat: építeni mindenáron.

Regés alakja ő Pestnek, de nem abban a vonatkozásban, ahogy pepita-nadrágyjáról elnevezték, nem mint a Hatvani-utcán korzózó „kockás báró”, hanem Széchenyihez hasonló értelemben. Ráday Gedeon gróf patvaristája volt, a negyvennyolcas pesti országgyűlésen a felsőház tagja, aztán honvédszázados, majd előlépett: közlegény lett az Olaszországban harcoló császári sereg-

— Egy fiatal, előretörtető, emelkedőfélben lévő fővárosnak mondék Istenhozzádot s egy félig kihalt tartományi városba térek vissza, melynek hogy minden utcáin fű nem nőtt, csak a rossz talajviszonyoknak vala köszönhető!

Ebből a „fővárosból” kezdte megteremteni az újat, az igazit! 1873-ban megjelent róla Jankó Jánosnak egy karrikaturája. Pepitanadrágban, hosszú gérokkban, elefántcsontfejú bottal, fején szürke cilinderrel s szíve fölött az elengedhetetlen fehér szegfűvel áll a pesti házak rengetegében. Városrendezői gondjain töpreng és így sóhajt fel:

— Szent rend, jöjjön el a te országod Pesten is!

Eljött lassan-lassan. Ezért a rendért épült a Sugár-út. A szabályozásért 160 házat kellett feláldozni és tízezer lélek maradt átmenetileg hajléktalanul. A pénzügyi lebonyolítást az Általános Magyar Municipáló Hitelintézet, az Erlanger bankház és a Francia-Magyar Bank vállalta. Három év múlva bejelentették, hogy nem tudnak eleget tenni kötelezettségeiknek. Erre a Közmunkatanács lépett helyükbe s dacolva minden vésszel, 1876-ban át is adta a Sugár-utat a városnak, annak a városnak, melynek tanácsa még két évvel később is fázósan elzárkózott egy vállalkozó ajánlata elől, aki ingyen akarta bevezetni az első távbeszélő vonalat a vízművek igazgatósága és telke között, kísérlet, kipróbálás céljaira. A város konzervatív volt, fantázia nélküli, merev. A Közmunkatanács friss és rugalmas.

Mi volt a pénzügyi befektetés megtérülésének titka? Egyszerű és tisztességes spekuláció. Amíg nincs Sugár-út, a telkeket olcsón kell megszerezni, aztán ha van Sugár-út (közművekkel ellátva!), drágán lehet eladni. Az volt a szerencse, hogy az új út mentén az üzletszerű telekspekulánsok elhulltával a magyar középosztály és a főúri világ kapott kedvet az építkezéshez. A Sugár-út, különösen azon a részein, ahol a villaszerű „nyári lakok” nőttek ki a földből, az előkelő Budapest utcája lett, közvetlen környékével együtt s az is maradt Andrássy-út korában is. A megnyitás utáni évben ezek voltak az első telektulajdonosok: Hieronymi Károly, Szily Kálmán, Ray Ferenc, Szemlér Mihály, gróf Erdődy István, gróf Keglevich Ilona, gróf Dessewffy Aurél, Bulyovszky Lilla, Kégl György és gróf Zichy Jánosné.

Egy millió százharmincezer forintba került az átépítés. Ami a közönségnek legjobban tetszett, az a Sugár-út sétaút jellege. 1880-ban a Közmunkatanács háromszor annyi telket ad el, mint a megelőző négy esztendőben összesen. Ugyanakkor „a m. kir. Dalszínház építkezése is már annyira haladt, hogy az azt környező állványok rövidesen el fognak távolíttatni s az épület leg-alább külsőleg kész képet nyujtand.”

Az Operaház!

Születését jórészben I. Ferenc József tette lehetővé.

A teret, melyen áll, akkor Hermina-térnek hívták. Találónan mondták az épületről, még a befejezés előtt: gyöngy a szeméten.

Ybl Miklós gyöngye renaissance homlokával fordul az Andrassy-útra és megálljt kiált az arra járóknak: nézz meg engem! 1887-re már be kellett volna fejezni, de elfogyott a pénz. Podmaniczky Frigyes kardosán és haragosan az egész építkezés megszüntetését javasolta. Erre jött Tisza Kálmán, s nyilván az 1885-ös kiállítás előkészületeinek hatása alatt pénzt folyósított a folytatáshoz, de kikötötte, hogy 1884-re be kell fejezni az épületet.

Pénzzel nem volt nehéz dolgozni. 1884 szeptember 27-én megnyílt az Operaház, a királyi család jelenlétében. A Bánk bán volt műsorra tűzve. Egykori újságtudósítás így számol be a külsőségekről: „A tömeg keresztül törte magát s egyszerre csak előzönlötte a színház körül szabadon hagyott tért és ellepte az előcsarnokot. Még az előadás elején történt ez. A zsvaj behallatszott a nézőtérre is. A tömeg, ahol ajtót talált, ott ment be. Az udvari feljárót is megostromolta, semmibe se véve a Burgzsandárokat. Br. Podmaniczky intendáns előbb szép szóval akarta visszavonulásra bírni a tolakodókat, de mikor ez nem használt, a kardlap nyelvén magyarázta a tilalmat.”

Bánk bán a színpadon és utódai a színházépület körül!

Ybl Miklós Operaháza csak megkoronázta a Sugár-út, azaz Andrassy-út palotáinak egységes stílusát. Mert ami a fővárosnak ebben az igazi díszében legszebb, nem az, hogy nyílegyenes, nem az, hogy a végibe megépítették a Milleneumi emlékművet s alatta megépítették a földalatti vasutat, (a világ egyik első földalattiját!) nem az, hogy sétány és kocsizójellegét sokáig megőrizte, hanem az, hogy egymás mellett sorakozó épületei szinte iker-testvéreknek s egynek tűnnek egész felső részében és alsó felében

sincs köztük zavaró, hatásrontó diszharmonia. Csak az a kár, hogy ez a gyönyörű út ma sem jön sehonnán és ma sem vezet sehova!

Mikor a Sugárút megépült, a Bazilikától a Városligetig terveztek. Aztán a Városliget irányában meghosszabbodott s kitért magából a Stefánia utat: a pesti kocsikorzó számára. Podmaniczky Frigyes világából ez volt az utolsó eleven emlék: a fogatok és gumirádlerek felhajtása a Stefánián. Különösen lóversenynapokon volt díszes, a Király díj napján pedig egyenesen káprázatosnak tűnt. Elmúlt az is, a lovasfogatokat kiszorította a gépkocsi. (A Stefánián évekig nem volt szabad benzinerővel hajtott autóval közlekedni.) A Stefánia-út kocsikorzóját még látta a Szépművészeti Múzeum is, melynek megvalósítását 1894-ben az ezredéves törvény fektette le papíron. A kivitelezés feladata id. báró Wlaszics Gyula közoktatásügyi miniszterre hárult. A törvényhozás az építést ingyen telken kívánta és a palotára egy millió kétszáz ezer forintot irányzott elő. Ebből sok nehézség támadt. A főváros belső területén nehéz volt ingyen telket szerezni. Végre a Városligetnek, a Feszty körkép mögötti területét választották ki, mint legalkalmasabbat. Igen ám, de a rendelkezésre bocsátandó terület egy része hosszú időre le volt kötve a Körkép társulatnak. 1899-re rendezték a kérdést és a főváros a 12 ezer négyszögméternyi területet a múzeum rendelkezésére bocsátotta. 1900 augusztusában megkezdődött az építkezés, Schickedanz Albert és Herzog Fülöp műépítészek tervei alapján. A svéd, holland és porosz tagból álló hármás bizottság nekik ítélte a pálmát. Az anyagiak hiánya miatt sok nehézséggel kellett megküzdeni, amíg a múzeumot tető alá hozták. Herceg Esterházy Miklós nagy áldozatkészsége sokat segített. 1906 júniusában aztán megnyílt a Szépművészeti Múzeum. Az igazgatóság az ünnepélyesség fényéről lemondott, hogy a gyűjteményeket minél előbb hozzáférhetővé tehesse a közönség számára.

Most az Andrássy-útnak a Duna felé való meghosszabbítása foglalkoztatja a pesti városfejlesztő-gondolat híveit. Olyan is az Andrássy-út a belső körütnél, mintha kínai falba ütközne.

Talán egyszer át is töri ezt a kínai falat!

LISZT FERENC VASÁRNAPJAI külön nevezetességek a hetvenes években Pest társadalmi és művészeti életében. Bizony, az is van már a fővárosban: társadalmi és művészeti élet, sőt nem is megvetendő, le sem szabad kicsinyelni, mosolyogni sem kell rajta. Azt rebesgetik, hogy a mester akadémiát kap idehaza. Egyelőre csak vendégeskedik Pesten, de itthon van. Ezt érzi a város és érzi Liszt Ferenc is, akinek Velencében dobbant bele a szíve abba, hogy ő magyar. A nagy árvízről (1838) olvasott hirlaptudósításokat és otthagya a lagúnák városát, otthagya a grófnőt, sietett Bécsbe, koncertezni a pesti árvízkárosultak javára. Két hangversenyt adott a pesti szerencsétlenek felszegélyezésére s most a dunaparti sárga ház ablakából a nagy folyót nézi, nézi, melynek rakoncátlansága hazaküldte őt.

A sárga ház a Templom-téren áll. (Eskü-tér.) Kétemeletes, gótikus épület. Az első emeleten főtisztelendő Schwendtner apátplébános úr lakik, az ő vendége, a világhírű művész. A földszint és a pince a pesti tűzoltóké. (Ha már előkerültek, a regélő megemlíti, hogy itt, a plébániaépületben volt a pesti tűzoltók első őrsége 1870 óta és két évtizeden át ott is maradtak, három dohos bolthelyiségben. A pincében az istállójukat rendezték be. Sajnos, ahogy egy kicsit megnőtt a Duna vízállása, elsősorban magukon kellett segíteniök, szivattyuzhatták a talajvizet saját pincéjükből! Nekik kellett ellátni a köztisztasági szolgálatot is, egész 1890-ig. Ők fogadták fel a hólapátolókat és az alkalmi utcaseprőket. 1870-ben két új őrséget állítanak fel, egyet a Nyúl és Oroszlán utca sarkán (a mai Lónyay utcában) és egyet a Kerepesi úton, a színházzal szemben. Tizenkét főnyi létszám volt minden őrségen. A főőrségnek, a plébániaépületben, 3 pár lova volt, a másik kettőnek csak két-két pár. Három automatikus tűzjelző volt a városban: a Nemzeti Múzeum előtt, a Nemzeti Kaszinóban és a Nemzeti Színház épületében. A piébániaépületi főőrségen Morsegép adta le a riadójelet. Egyébként toronyőrség végezte a riasztást. A Városháza tornyáról Bell-féle házimikrofon vezetett a főőrségre. (1874-ben találta fel Bell a telefont.) Az utolsó torony-

Órség a Mátyás-téri templomban volt, (később Corvin-tér) s 1911 május 31-én szűnt meg. 1881-ben készült el Budapest igazi tűzrendészeti szabályrendelete s a legénység létszáma 91 fő volt. A fővárosi tűzoltótestület mai létszáma: 622 fő.)

Egy kicsit elkalandoztunk a derék tűzoltók létrájáig Liszt Ferenc zongorájától, de a zongora még néma a sárga ház elsőemeleti nagy szalonjában, egyelőre csak a vendégek vonulnak fel a „matinéra”, szép fogatokon, vagy gyalogszerrel s a tűzőrség, mely a vasárnapi pihenőben is éber: figyeli a felvonulást. Lelkesen köszöntik Haynald hercegprímást, aki barátságosan integet feléjük mielőtt belép a kapun. Megsodálják a szépséges Károlyi Margit grófnőt és találgatják, hogy a másik dáma, aki vele van, ki lehet? Nem tudják, hogy Andrássy Aladár gróf hitvese, a külügyminiszter sógornője. A felvonulás egyre tart. Politikusok, művészek, zsurnaliszták érkeznek, egy csapat szebbnél-szebb leány, öreg guvernanusok és ifjú lovagok kíséretében. Odafenni megtelik velük a terem s a szomszédos szoba, melyben szintén széksorok vannak felállítva a mester rajongói számára. Halk zsongás-bongás, a várakozás izgalma, ünnepélyesség, lázas pír az arcokon s már nyílik az ajtó.

Egy kis ember jön be, egy kis ember, fekete öltözetben és simára beretvált arccal. A sok bajuszos, szakállas férfi között papos a külseje, holott nem pap. Rendezkedik. Megnézi, hogy minden helyén van-e a két zongora körül, egy-egy metszetet is megigazít a falon, közben üdvözli ismerőseit, akik boldogan szorongatják a kis ember kezét. Ez a kis ember a „nagy Reményi”, a hegedű művésze. Minden ízében magyar és az egyetlen a világon, aki hegedűjével a hóna alatt megmászta a gizehi piramist. Ott elővette hangszerét és csárdást játszott az égnak és a pusztaságnak. A kis ember mindent rendben talál s mielőtt eltűnik ezt sutogja:

— Le maître vient!... A mester jön!

Egy perc múlva a mester belép a zeneterembe. Mint egykor a Vöröstenger hullámai, úgy nyílik meg előtte a sokaság között az út. Barátságosan bólogat, mosolyog, egyelőre nem szól senkihez, a zongorához ül.

Ebben a pillanatban felzúg a taps. Talán harmincan-negyvenen vannak a teremben, de mintha ezrek tapsolnának. A tűzoltók

hallják odalenn, de tudják, hogy ez nem az ő riadójuk. Ez Liszt Ferenc riadója, mielőtt ujjai a billentyűkhöz érnek.

Könnnyű Präludiummal kezdi, pianissimóban. Mintha angyal muzsikálna .. . Aztán Schubert-variációk jönnek sorra, ezeket nagyon szereti . . . Majd hirtelen abbahagyja . . .

Hiába tapsolnak, hasztalan könyörögnek; nincs folytatás. A dámák megrohanják, csókolják a kezét. Ő megpillantja egy volt tanítványát, Morgenstern ügyvédet és magához inti:

— Jöjjön kedves Sándor, játsszuk el az Oh du lieber Augustint! ...

A volt tanítvány az egyik zongoránál, a mester a másíknál és az egész terem mosolyog, mosolyognak a falak, a metszetek, az ablakok s az ablakokon túl a Gellérthegy, alatta a Duna, felette a kék égboltozat.. .

Ennek is vége van.

— Most Wenckheim Krisztina grófnő fog nekünk énekelni — mondja Liszt Ferenc és kezét nyújtva a grófnőnek, a zongora mellé vezet. Természetesen ő kísér.

Károlyi grófnő odasúgja Andrassy grófnőnek:

— Ha Krisztina férjének nem lenne 17 milliója, milliomos lehetne a hangjából.. .

Aztán lassan eloszlik a társaság. Liszt Ferenc rövid cercle-t tart, mint a fejedelmek, azt is csak a legkivételesebbekkel. Ez a jel — a hazamenetelre. A szűk baráti kör még ott marad a kis szalonban. Liszt most az anekdoták, vidám történetek mestere.

Az inas jön be és jelenti:

— Egy cigány keresi a mestert. Azt mondja mindenáron látni akarja.

Liszt mosolyog:

— Egy cigány? Hogy hívják?

— Valamilyen Miska!

— Oh, Miska! Bocsássa be kérem!

Miska belép, magyaros-cigányos ruhában van, hozza a hegedűjét is:

— Oh, Herr Meister! — mondja és megcsókolja az abberuha szegélyét.

Liszt a kis társasághoz fordul:

— Miska nagyon tehetséges. Parisba küldtem, hogy tovább képezze magát, bizonyára onnan jött vissza... .

A cigány bűnbánóan rázza a fejét:

— Szegedről jöttem, Mester! Fél esztendeje hazaszöktem Párizsból ... Nem bírtam a francia kosztot... Most bandám van. Primás vagyok odahaza ...

A mester nem haragszik. Megérti Miskát:

— Na, játszál nekünk valamit... . Amit akarsz...

Leül egy alacsony karosszékbe. Hallgatja a cigánymuzsikát, a magyar muzsikát... A szeméből könny pereg le az arcán ... A mester sír ... Megrikatta Miska hegedűje ...

Miska távozóban némi pénzt is kap. A társaság egyedül marad.

Liszt panaszkodik, hogy az a bizonyos Olga Janina grófnő megint utánajött Pestre, s itt találkozott a weimari zongoraművésznővel, aki szintén árnyékként kíséri mesterét... Találkoztak és nem éppen épületes jelenet játszódott le közöttük a Dunaparton ...

A panaszkodásban egy kis dicsekvés-féle is van. A mester már nem egészen fiatal, de még mindig a szépnem bálványa ...

Valaki nevetve meséli el, hogy találkozott azzal a Modezsurnalt szerkesztő hölgygel, akit 16 éves korában a mester ajkon csókolt, mire megfogadta, hogy sose mossa le a csók nyomát. Azt kérdezte tőle, állja-e azóta a szavát? Állja bizony... .

Liszt a mesélőhöz fordul:

— Hány éve is ennek?

— Bizony már tizennégy ...

A mester maga elé néz. Gondolkozik. Vájjon milyen is volt az a leány? Szőke? Barna?

Aztán megint az inas:

— Heten vannak kint az előszobában. Mind gyerek ... Öt fiúcska, két kis leány ...

Liszt búcsút int barátainak:

— Mennem kell... . Ezek mind azt hiszik, hogy tehetségesek ... Meg kell hallgatnom a kicsiket... Hátha ezer között valóban akad egy tehetség... Egyetlen magyar tehetségért is kár lenne, ha elkallódna ...

A NYOLCVANAS ÉVEK TÁRSASÉLETE még a „szalokban” zajlik le, de ez a szalon már más, mint a század elején volt. Egy ismeretlen idegen könyvet írt rólunk, fővárosunkról, 1840-ben. (Croquis aus Ungarn.) Nun etwas von dem Salonleben, adta a címet könyve egyik fejezetének. Nos, valamit a pesti szalónéletről... Bizony nem sok jót mesélhetett róla. Sauerthal bárónőnél volt alkalma megfigyelni mindazt, ami elől végül is megszökött. Megszökött, mert a hölgyek vagy Kékharisnyák voltak, („bluestocking par excellence”), akik ilyen-kérdésekkel ostromolták őt: Mit gondolt Madame Stael mikor, kijelentette, hogy Napoleon csak egy szisztéma és nem ember, vagy egymással csevegve azt vitatták: mit csinál Adél és Albert, illetve Albert és Adél... Világos után még az ilyen szalón-élet is megszűnt Pest-Budán, hiszen füle volt a falnak. A házikisasszonyok bizony azt is meggondolták, hogy mit játszanak a klaviron és a zenélőórak szerkezetét leállították, mert a Klapka-indulót és a Kossuth-nótát muzsikálta.

A kiegyezés után lassan ismét megindult a társadalmi élet. Valaki, aki inkognitóban akart maradni, a nyolcvanas évek társadalmi életének Anonymusa, könyvet írt a város társadalmáról. Ki lehetett? Nem kutatta a regélő. Személyesen ismerte Kossuth Lajost, aki bizalmas kijelentéseket is tett előtte, tehát volt „valaki” és nem valaki „volt”. Mindenütt megfordult, az arisztokrata palotákban, a Nemzeti Kaszinóban, a politikai körökben, a zseni között. Talán a polgári elemek társaságában forgolódott legkevesebbet, de ezekben az években a városi polgárság már régen elvesztette azt a jelentős szerepét, amit a főváros múltjában az előző évszázadok alatt játszott.

A könyv címe: A budapesti társaság. (1886.) Az író nyelven idézünk belőle egyes részeket, mert az író nyelve: a kor nyelve. Mégis meg kell magyaráznunk, hogy amikor „highlife”-ről ír, akkor a mágnásokra gondol. A „gentry” értelmét külön megmagyarázza. Szembe is állítja egymással a kettőt s leszögezi, hogy 1867 után highlife és gentry már-már összekeveredett. Egyszerre azonban megváltozott minden. „A highlife mintegy jel-

szóra elkülönítette magát, merevebben, mint ezt valaha tévé. Nincs jelenleg egyébről szó, csakis elkülönödésről: mert a highlife viselkedése jelenleg udvariasság tekintetéből nem hagy hátra semmi kívánni valót a többi művelt osztályokkal szemben sem” ... Az okot kutatja: „Az európai rendi reakció műve ezen budapesti legújabb keletű merev elkülönődés, hogy ne nevezzem azt udvarias önkörülsáncolásnak.”

Gróf Batthyány Lajos özvegyével kezdi a „highlife” életének bemutatását. „E magasztos főrangú hölgy szigorúan őrzi a kegyeletet, mellyel megdicsőült férje emlékének a nemzet adózik. Egyetlen fia gr. Battyány Elemér eszményileg szép ember: még garçon, ő a vezére a jeunesse doréának; de felejtethetetlen az a benyomás is, a melyet az ő hasonlíthatatlan tekintete hagy hátra a szívekben.” (A kor, mely Batthyány Elemér grófot már csak ezüstszakállasan láthatta a lóversenyeken, vagy a Kossuth Lajos-utcai Nemzeti Kaszinó tájékán, megérti a régi jelzőket.)

A Károlyi grófok szerepéről hosszas beszámolót kapunk: „Volt idő és ez még nem éppen régen volt, midőn a gróf Károlyi családnak Budapesten lakó férfitagjait a fővárosi társadalom alsóbb rétegei bizonyos nimbusz-szerű tekintéllyel övezték körül. Ez akkor volt, mikor Magyarország fővárosában nem volt udvar, az utolsó nádorfőherceg már elköltözött és a koronás király udvara még nem vonult be a budai várakba. Az elnyomtatás ez éveiben a dúsgazdag és hazafias Károlyi grófok a pesti nép hitében szerfölött magas tekintélynek örvendtek és ugyan annyi-
val inkább, mert ekkor még sok egyéb oly főrangú család volt állandólag távol Budapesttől, a mellyel azóta a tekintélyt megkelle osztaniok. Egy-egy gróf Károlyi fiú népszerű volt abban az időben a fővárosi társadalom előtt már csak azon okból is, mert reményteljes örököseit látták bennök az apjuk nevéhez fűződött hazafias múltnak a férfiak, s méltó örököseit a kifogyhatatlan galant reminiscenciáknak a nők. Ha ebben az időben egy gróf Károlyi a színház után a „Komló”-ba ment és húzatta a Patikárus-sal: egy kis nemzeti ünnep lőn ez, a melyről a hír a jogász kávéházban szintúgy mint a csinos ügyvédnek ozsonnáin s a gazdag polgárok eljegyzési lakomáin nem kevésbé mint a szabadságharc várakozásteljes rokkantjainak vendéglátó közép módú pártfogóinál, legalább is egy álló hétig beszélt. A legelső magyar név, melyet

a Budweisból, vagy Donauwörthről Budapestre vetődött boltoslegény, pincér, inas, kocsis megtanult, bizonyára a Károlyi név volt. Ismerte e nevet valamennyi divatárusnő, elkezdve a Váci-utca fényes kirakataitól, le egészen a Soroksári-utca, vagy Király-utca végéig, s oly tisztelettel ejtette ki, mint akár valamely vérbeli királyi herceg nevét ejtik ki a divatárusnők Drezdában, Münchenben, vagy Boroszlóban. Túl a hatvani kapun, meg a Gyertyánffy háton (a Király-utca sarkán volt, s mint omnibusz-megálló is nevezetes) mondhatott az ember akármely más, fényes, társadalmilag szereplő nevet, az akkor még csaknem kizárólag német ajkú polgár legfőlebb vállat vont s felesége és leánya éppen nem valami kellemes képet vágott hozzája. De ha azt mondta valaki: gróf Károlyi — fölillantak a szemek, mosolyra derültek az ajkak, a budai viziváros kurta vendéglőjének batyubálgján szint-úgy, mint a józsefvárosi templom előtt, midőn annak ajtaján ünnepi díszben repked vala ki a leánysereg.”

A Károlyi grófok családjának megrajzolása egyúttal eleven kis városkép. Anonymusunk aztán elmeséli, hogy „az a főrangú salon, a melyben mindig egész következetességgel magyarul beszéltek, a gróf Károlyi Clarisse salonja volt.. . Gróf Károlyi Sándor nővére, özv. gróf Pálffy Pálné is tart salont; valódi díszbe ő a magyar főrangú salonnak...”

Andrássy Gyula gróf van soron, aki „ez idő szerint a budapesti highlife legérdekesebb alakja. Európa összes miniszterei közül ő utána bolondult a legtöbb nő, s bolondul még ma is elég... Kevés ember tudja, de tény, hogy gróf Andrássy Gyula még 1867 tavaszán nem miniszterelnöknek volt szánva, hanem egyelőre csak államtitkárnak, a honvédelmi minisztériumban. Döntő helyen miniszterelnök ez idő szerint gróf Mikó Imre volt. Meghallja ezt b. Wenckheim Béla és egészen kikel a képéből: „Was, der Gyula ein titkár?! Ez teljes lehetetlen!” Valódi gavallér nem lesz soha semmiféle titkár, még államtitkár sem, gondolta magában az ő sajtószertű észjárása szerint és rohanva rohant azon dámákhoz, a kiknek udvari összeköttetésük volt. Deák Ferenczcel, az öreg úrral is sikerült alkalom adtán azon nyilatkozatot tetetni, hogy bizony gróf Mikó Imre minden érdemei dacára sem egészen alkalmas koronázó miniszterelnöknek, miután erdélyi és nem az anyaországból való.”

Szóval Andrassy Gyula miniszterelnök lett, úgy-e, nem-e, ahogy az ismeretlen krónikás állítja, jelenleg nem fontos. „Salonja a nyugateurópai emelkedett magyar főúri fény és hazafias szívéllyesség salonja volt. Eltekintve a gróf Károlyi Edéék octogonjától, nem is volt még annyira demokrata főúri salon a koronázás óta Budapesten. Külömben Andrassy Gyula eleget jár a legújabb időben a jégre. Valóban nem utolsó látvány, látni mint igyekszik Bosznia és Hercegovina occupatora, a san-stefanói béke egyik megrendszabályozója, 12 évi mindenható miniszterkedése után a városliget tavának korcsolyaképes tükrén, bájos 16 éves kisasszonyok szívüditő társaságában, Maglódi Wodjánér Béla segédlete mellett, hasznára fordítani azon előtanulmányokat, amelyekben magát a diplomaták termeiben, az udvari élet előcsarnokainak nem kevésbé csuszamlós parquettjein, közel egy fél emberöltőn át, már annyi ügyességgel gyakorolja vala!.. . Azután minő egy salon is: ez, a gróf Andrassy Gyuláéé! Fénytelt palota, sublime ízléssel. A társaság, amely itt egybegyűl, élvezheti azon gyönyört, melyet a teázó, csevegő és tánczra kelt élet tükrében magyar élite nyújthat csak, egy-egy gondtalanul hevélytelt órában magának. Megjelen itt néha az uralkodó ház egyik-másik tagja, sőt nem egyszer maga az uralkodó is és kegyes leereszkedéssel olvad bele az est fénytelt harmóniájába.”

Se vége se hossza a főúri szalonok leírásának a könyvben, mely amellet valóságos góthai almanach is:

„Gróf Festetich Tasziló sok milliót örökölt boldogult atyjától Festetich György volt minisztertől, valamint nagybátyjától, gróf Festetich Tasziló altábornagytól. A budapesti highlifének őszintén van oka gyönyörködni a szeretetreméltó fiatal főúrban, mert daczára annak, hogy elsőrangú nemzetközi highlifeman és sportsman, mégis legörömostebb lakja fénytelt, igazán főúri palotáját Magyarország fővárosában. A gróf neje Hamilton hercegnő, a ki előbb a monakói fejedelemlél volt férjnéél. Érdekes, valóban fejedelmi hölgyalak és hazánkat egészen megszerette.”

„A legnagyobb főúri palota Magyarország fővárosában a legközelebb elhunyt derék, jó gróf Karácsonyi Guidóé. Valódi fejedelmi lak. Még a portásnak a lakása is oly nagymérvű, hogy édesörömost ellaknék benne akármelyik kis németfejedelemlésébeli highlifeman. Gróf Karácsonyi Guidó nem dicsekedhet ősrégi csa-

ládával, de önérzettel hivatkozhatott hazafiúi erényeire. Nagyon szívélyes, vendégszerető, kedves ember volt. Százezer forintot tett le jótékonyági célokra ezelőtt több évtizeddel.” (A gróf Karácsonyi palota most tűnt el a Vérmező szomszédságából. Egykor legnagyobb főúri palotánkat sok vita után — műemlék vagy nem műemlék? — lebontották. A berendezési tárgyakat előzőleg a palotában elárverezték. Ugy élt és így halt meg!)

„Van a gróf Karácsonyi palotáján kívül még egy más nagyszerű főúri palota is Pesten, melynek imponans volta kellemesen lep meg minden turistát. Ez a gróf Károlyi Alajos palotája a Múzeum téren. Ellakhatnék benne akár a Sutherland herceg is. De a gazdag főúr annyira benne van már kora fiatalsága óta a diplomáciában, hogy nem is gondolhat arra, hogy salont nyisson a magyar highlifének palotájában idehaza. Csak pár nap előtt nyitotta meg e palota termeit néhány választékos meghívott előtt. A walesi herceg volt vendégök gróf Károlyiéknak, oly kitüntetőleg bizalmas stylben, hogy megirigyelte tőlök e verőfényt az egész európai arisztokratia.”

„Báró Aczél Bélák is nagy salont tartanak, amelyben csaknem teljes számban jelenik meg a Budapesten székelő főúri társaság, szintúgy báró Lo Presti Árpád szép özvegyénél, Bethlen Josephine grófnónél. Nem a német pedantériára, de a legjobb, nyugateurópai szívélyes highlifera emlékeztetnek az estélyek.”

Az erdélyi mágnáscsaládokról azt halljuk, hogy bizony elkülönítik magukat társadalmilag s pesti szalonjaik erdélyi levegőt lehelnek, az ő külön, sajátos levegőjüket. Külön levegőben él a pesti zsenri is, mely hihetőleg nem Mikszáth Kálmán apró zsenrije, hiszen az nem hagyja el élete végéig vidéki kúriáját.

„Az a társadalmi réteg, mely magát Budapesten most „gentry”-nek nevezi, művelt, földbirtokos családokból áll és a fővárosba csak mulatni vagy a férjek magasabb rangfokozatú állami tisztviselősködése folytán jár. Az előkelő nemes családok közül ez értelemben tartanak salont Magyarország fővárosában Péchy Tamás, a képviselőház elnöke, Beniczky Ferenc államtitkár, Bohus Szögyényi Antónia, Vadnay Károlyék, Rudnay Józsefek, Tóth Lőrinc curiai tanácselnök, Bujanovich Sándorék, Muzslay Sándorék, Tomócsy Gusztávék. Vadnayék, Beniczky Ferencék és Rudnay Józsefek salonja irodalmi gócpontot képez. Beniczky neje a legjelen-

tékenyebb magyar regényíró, az ünnepezt szépségű Bajza Lenke, klasszikus lyrai költőnk és úttörő írónk, Bajza József leánya. Rudnay Józsefnek salonjában értékteljes felolvasások váltakoznak szívélyes estélyekkel. Zichy Antal, Gyulai Pál, Herman Ottó, Hoitsy Pál, Mikszáth Kálmán gyakran megfordulnak itt és érdekes előadásaikkal vonzóvá teszik e kört nemcsak a tánckedvelő úri fiataliságra, de a komolyabb korú nemzedékre is... Dr. Korányi Frigyes, a főváros legtekintélyesebb belgyógyászati kitűnősége szintén igen díszes salont tart, a melyben gyakran megfordulnak nemcsak az úgynevezett gentryből, de a highlifeből is...”

Mágnások és zsentrik mellett ki játszik még jelentős szerepet a nyolcvanas évek idején Budapesten? A pénzvilág. Erről ezt olvassuk:

„Budapest milliomosainak névsorát nagyon érdekes lenne egybeállítani, de nem olyan könnyű dolog, mint talán az adóhivatalban első pillanatra gondolnák. Mózes-vallású hazánkfiai mindenestre igen jelentékeny százalékkal szerepelnek a létszámban, de éppen nem kizárólag. Vannak milliomosaink között egyfelől görög eredetű előkelő családok: pl. a Lyka, Muraty, Manó, Haris, Sacelláry, Agorasztó családok. Már e század elején jelentékeny telepe volt a modern Hellas gyermekeinek Budapesten. Ma már alig megy húszra a görög családok száma, de e húsz család nagyon sok millió értéket képvisel a magyar fővárosban. A megnevezett hat görög család vagyonának értéke együtttvéve oly nagy összegre vall, a melyhez hasonló activ vagyonnal nem bír csak három történelmi nevű magyar mágnás sem hazánkban. E görög családok nemcsak a kereskedelemben otthonosak, ott vannak magas bíránk között, pl. Haris és Agorasztó. Athénéből jött be a krimi háború idején a sokszorosan milliomos Lyka család. A Koburg hercegek pázmándi uradalmában e hellen család kitűnő sarja, Lyka Döme ül. Igen tehetséges ifjú milliomos gentleman, de mint országos képviselő is feltűnt. Highlife-stylben él és ép oly otthonos a Nemzeti Casinóban, mint a Redoute legfinomabb álarcos báljain ... A milliomosok között vannak továbbá autochton előkelő budapesti polgárcsaládok is. Ez utóbbiak közé tartozik a legnagyobb budapesti háztulajdonos, Kasselik építőmester örököseinek családja, a Schmieid-Unger örökösök, s maga Budapest érdemtelen, jeles főpolgármestere, a közszeretben álló Ráth Károly családja

is. Körülbelül 190 milliomos van Budapesten; 120 keresztény és vagy 70 zsidó. Amazok közt tán a leggazdagabb Haggemacher Henrik, ki mint egyszerű molnár telepedett a Schweizből Magyarország fővárosába. Roppant gazdag, sokszorosan milliomos Viggázó Sándor nagybirtokos, kamarás is, továbbá a Langheinnch család és Hübner építőmester. A zsidó milliomosok között szerepelnek a tornaallyai Schossbergerek, továbbá 3 Fischel, 4 Krausz, 3 Taffler, Bischitz Dávid, (kinek neje nagy érdemeket szerzett a közjótékonyosság terén) Louis Hirsch, 2 Mautner, Jacques Haas, Herzog hatvani Deutsch, Baumgarten, Ehrenfeld, Freistädler, Stern, Russo, Gyömrey és okányi Schwarz családok.”

A fővárosi társasélet Anonymusa még megállapítja, hogy „Budapesten a népesség a legkülömbözőbb ethnografiai elemek szerencsés keveredésének az eredménye. A highlife magyar, német, francia, délszláv, cseh, tót, lengyel, román, zsidó, örmény, olasz vér vegyüléke. A gentry tisztább magyar ugyan, de ebben is meglehetősen arányban van egyfelől szláv, másfelől, ha jóval csekélyebb arányban is, de mindenesetre német, sőt helyel-közzel török-tatár vér is. A honoratiorok magyar, német, zsidó, szláv, román, görög, örmény, olasz, sőt francia eredetűek. A polgárság, bár a legújabb időkig túlnyomóan német ajkú volt, éppen nem vall tisztán német eredetre. Jelentékeny mérvben szláv, görög, örmény, sőt spanyol és olasz eredetű ez is. De a magyarosodás ma már oly gyökeres Budapesten, hogy nem képzelhető eset, hogy a jelen nemzedék gyermekei bármily fölmerülhető behatások alatt is, egykor még visszánémetesedhetnének. A magyarosodás a budapesti polgárra nézve egyúttal annyit is jelent, mint európaia-sodás és alkotmányos érettség.”

. . . Nemcsak a házakat és az épületeket kell ismerni, de meg kell ismerni az embereket is, akik a házakban és épületekben élnek, ha igazán ismerni akarjuk Budapest történetét.

A PESTI ÉJSZAKA nem szorul sajnálatra múltját illetően sem. A múlt évszázad második felében is volt már vendégei között egy walesi herceg: VII. Edvárd király, aki 1882, 1885 és 1887-ben járt Pesten s valósággal beleszeretett a városba, éppenúgy, mint az a másik walesi herceg a világvárosi Pest éjszakáiba és szépségeibe 1935-ben és 1936-ban. Maharadzsái nem voltak a régi pesti éjszakának, de volt királya, Milán szerb király, aki gróf Hunyadi Lászlónak volt anyai ágon nagybátyja, s bizonyára ez vonzotta a magyar fővárosba. (A nagybácsi belgrádi koronázásán toporzékoló, ágaskodó hatosfogaton vett részt a grófi unokaöccs, tündöklő magyar díszruháját, csaknem fejedelmi kalpagját jobban bámulta a nép, mint magát a királyt!) A pesti éjszaka mindig vonzó volt és csábító, abban az értelemben is, mikor a párizsi éjszakával szokás összehasonlítani. Igaz, még az 1860-as években sem volt rangja, becsülete a polgárok előtt, akik a mulatás alatt nem az éjszakai élet örömeit és gyönyöreit értették. A tisztas érzelmű pestbudai polgári világ akkoriban lenézte, leszólta az éjszakai lebujszkat, holott már nem is voltak lebujszok. Ami viszont a mulatást illeti, ugyanakkor a Nayád album ezt írja:

„A fővárosi mulatóhelyek:

1.-szór. A városliget, hová kényelmesen felszerelt omnibuszok járnak és pedig a József-térről, a Széna-térről, a Zrínyi kávéházról, a Sebestyén-térről és a Két Pisztolytól. Menetdíj 10 kr.

2.-szór. A Széchenyi-tér, melynek pompás sétaterere esténként számos társaságot gyűjt egybe.

3.-szór. A Zugliget, hová szintén omnibuszok járnak, óránként, a Lánchíd innenső és túlsó feléről. Ezen omnibuszok az úgynevezett Laszlovszkiig mennek, onnan pedig pompás sétautak vezetnek fel a hegyekbe, hol a „Fácán” és „Disznófőhöz” címzett mulatóhelyek léteznek, melyek mindenkor nagy társaságot gyűjtenek egybe.

4.-szer. Az újtéri kioszk, hol kétszer hetenként alkonyi órákban katonai zene is hallható. E helyiség egyik kedvenc gyűlhelye

a fővárosi társaságoknak. Itt kávé, fagyalt és más frissítők kaphatók.

5.-szőr. Fischer és Kugler cukrászdája, melynek elseje a Szervita-téren, a második pedig a József-téren létezik.”

Ezek szerint más volt az, amit akkor értettek mulatóhely alatt s más az, amit ma értünk. S ha már a Nayád-nál vagyunk, hallgassuk meg „dióhéjba szorított kis kalauzát” az akkori fővárosra vonatkozóan:

„Látnivalók a fővárosban:

1.-szőr. A n. múzeum az országúton.

2.-szőr. A képtárlat a Felduna-soron, a Diana-fürdő épületben.

3.-szőr. Emich Gusztáv ritka szépségű nyomdáját (Barátoktere 7. sz.) szintén meg lehet tekinteni.

4.-szer. Több fényképészeti műhely, ilyen például Barabás és Fajthé a Korona- és Uri-utca sarkán; a Borsos és Doktoré az országúton, a múzeum szomszédságában; a Peskyé a Váci-utcában, a Canci és Heilere a Kristóf-téren; Ország Antal porcellánfényképészete az országúton.

Jelentékenyebb könyvkereskedések: „Lauffer és Stolp”, hol egyszersmind igen választékos kölcsönkönyvtár is létezik; „Lampel Róbert”, „Hartleben Konrad” és „Ráth Mór”, ezek mind a Váci-utcában találhatóak fel; Grill és Pfeifferé a Kristóf-téren és Oszterlammé az Uj-téren.

Jelentékenyebb divatkereskedések: Alter és Kissé, valamint Monaszterly és Kuzmiké hölgyek számára és Baliczkyé és Rác Gyuláé férfiak számára. Mind a négy a Váci-utcában van és könnyen feltalálhatóak, minthogy a csinos kirakatok elkerülhetetlenül magokra vonják a figyelmet; Gabányi csipkekereskedő a Dorottya-utcában, az új négyszegépületben, Kertész Tódor díszkereskedése szintén ott és Treichlinger műárusé a Váci- és Nagyhíd-utca szegletén.

A jobb szállodák: Az „Európa”, „István főherceg”, „À Magyar király”, „A vadászkiért”, „A nádor” és „A sashoz” címzett vendéglők.”

Bizony, ez a pesti kalauz csakugyan dióhéjban ad ízelítőt. Szerencsére most nem a Zugligetbe, vagy az újtéri kioszkba vágyunk, sőt nem is a jelentékenyebb divatkereskedésekbe, hanem — a pesti éjszakába.

A mai mulató őse az Orfeum és chantante. Az első nagyobb-szabású pesti orfeum neve Neue Welt volt és 1865-ben nyílt meg, a mai Vígszínház telkén. Új világot nem hozott a régi, kisebb-nagyobb zengerájok helyébe, (melyek között már 1860-ban volt egy a mostani Fővárosi Operettszínház helyén is, német énekesek és énekesnők léptek fel benne, de rövid, dicstelen szereplés után bezárta kapuit), a Neue Welt se volt sokkal különb elődeinél. Napirinden voltak falai között a botrányok. Vendégei erőszakos, garázda burgerek és jogászfjak lehettek, mire a tulajdonos szerződött egy náluk is erősebbet, úgynevezett — Hrauzverfernek. (Heraus werfer.) Klugenak hívták ezt a vasgyúrót, neki volt a legnagyobb sikere estéről-estére. Az volt a szerepe, hogy a részegeket és duhajokat megmarkolta és kitette az ajtó elé. A Hrauzverfer rendes foglalkozás volt akkoriban Pesten, kétes hírű kocsmák, fogadók is állandóan tartottak ehhez a Klugéhez hasonló Herkuleseket. Nem volt könnyű a munkájuk, viszont sok mulatságra adott okot a vendégsereg soraiban.

Akinek messze volt a Neue Welt, az betérhetett a Carlé Orfeumba. Ott állt a későbbi Folies Caprice helyén. Kikiáltó harsogott a kapujában, ütötte a cintányért és a dobot, úgy csalogatta a közönséget.

— Hereinspaziert! Hereinspazirt!

Csin-bumm, verte rá a hangszereket, cseh legény volt az Istenadta.

Odabenn mókáztak, énekeltek az előadóművészek, de a siker a kapuban dőlt el.

A kávéházak közül a Privalszkynak volt rendes mulattató műsora, színpadi produkciója. Bécsi Wäschermadlnak volt öltözve az énekesnő, a komiker is bécsi sörön hizott fel, a magyar közönség hiába várta itt a magyar muzsikát és a magyar szót.

Magyar nótát a Gránátos-utcában (Városház-utca) lehetett hallgatni, a Komlókertben, ahol Patikáros Ferkó bandája játszott. Parragh bácsi volt a Komlókert tulajdonosa, az Alföldről került fel Pestre, különösen szerette az írókat és a művészeket, magaköré is gyűjtötte őket, a diáksággal együtt és adott nekik — magyar műsort.

Nagyhirre vergődött Pest éjszakai életében a Király utcában lévő Kék macska, azaz igazi nevén Blaue Katz mulató. A nyolcvanas

években Herr Feuchtinger volt a tulajdonosa. Egyfelvonásos vígjátékokat is játszatott, melyeknek mindig volt valami politikai aktualitása, vagy szatirikus éle. Különösen nagy sikere volt a „Bernstein család” című Kék macska bohózatnak. Egy frissen nemesi rangra emelt család belső életéről szolt, (hányszor megírták ezt a témát azóta!) s az alakokra minden bizonyral rá lehetett ismerni a színpadon, mert egy friss nemes tízezer forintot ajánlott fel Feuchtinger direktornak, ha a darabot leveszi a műsorról. Snájdig ember volt a direktor, azt is sejtette, hogy ez a tízezer forint megér neki reklámban tízszer annyit. Igaza volt. A „Bernstein család” két évig volt műsoron.

A Kék macska volt az első pesti mulató, ahol a társadalmi élet nevezetességei is megjelentek. Képviselők, bírák, ügyvédek, tanárok, tisztviselők szívesen látogatták, sőt farsang utolsó napján, az álarcos bálján, a főúri dámák is ott mulattak. Hercegek, grófok, bárók látogatták máskor is, de hercegnők, grófnék és bárónék nélkül. Milán szerb király és a walesi herceg is járt a Kék macskában, inkognitóban. Viszont Feuchtinger direktor társulatával külön előadást rendeztetek maguknak a Hotel Európában. Még a virágáruslányokat is el kellett vinni a Király-utcából a dunaparti vendégszereplésre.

A Kék macska közelében volt, ugyancsak a Király-utcában a híres Berger-mulató. Pincehelyiségben rendezkedett be s ebből a pincéből indult el diadalmas útjára a pesti kupié. A Berger mulatóban nem volt belépődíj. Minden szám után tányéroztak. A primadonna elénekelte a maga kuplóját, aztán kosztümösen lelépett a színpadról és összegyűjtötte a gázsiját.

A Berger-mulatóban lépett fel Pignatelli hercegnő is, aki odahaza, Olaszországban összeveszett a családjával s úgy akart bosszút állni rajtuk, hogy felcsapott énekesnőnek. Ötven év felé járhatott már, s kilókban közel volt a százhoz. A fején bádogkoronát viselt, (gúnyból!) a hercegi család címerével díszített ékszerai hamisak voltak, ügyetlen is volt, a hangja se versenyezhetett a milánói Scala énekesnőinek hangjával, mégis tetszett, mert — hercegnő volt. Magával hozta hazuról kisfiát, Egon herceget is, aki a mája énekszámá alatt a nézőtérén lábatlankodott, a vendégek között. Sűrűn rászoltak a pestiek:

— Na kis herceg, akarsz egy pár virslit?

A kis herceg mindig akart. Mamája lenézett a színpadról és irigyelte. Mégis jobb virslit enni, mint énekelni!

A kilencvenes években nyílt meg a Somossy Orfeum, (a Fővárosi Operettszínház épülete), az első nagyszabású, világvárosi pesti mulató. Egy millió forintjába került Somossy Károly igazgatónak. Az utcai részen kávéház volt, fényesen berendezve, ide tértek be előadás után a kórus és a balett ifjú hölgyei és természetesen az előadás közönségének legnagyobb része is. A virágáruslányok serege, a pezsgőt és konyakot áruló szép tündérek koszorúja mosolyogva fogadta a gavallérok hódolatát és — pénzét. A Somossy mulató Orfeumában, a színpadon, nívós műsort mutattak be, a balett és énekesjátékok mellett. Kitűnő artisták, világhíres produkciók váltották egymást. Itt lépett fel Yvette Guilbert, akinek 1000 koronát fizetett a nagystílu igazgató esténként. Itt táncolt az éjfekete spanyol Otero és itt hódították a férfiszíveket a Barisson nővérek. A Herzmann-Orfeum a Hermina Theater helyén nyílt meg, paprikás, sőt borsos műsora volt, azért a hölgyek férjeik társaságában látogatták, különösen a kilencvenes évek második felében, amikor már tiszta magyar műsora volt. És jött a Folies Caprice, a Carlé-Orfeum helyén, nem volt kikiáltója, de Oroszi úrnak, az igazgatónak az az ötlete támadt, hogy kiszakít és színpadra visz egy dob-utcai kávéházi jelenet: a Kalábriász-partit! Akkor mindjárt egymásután hétszázszor játszották és felújították azóta is, ki tudja hány száz előadásban!

Az Orfeumok és Chantanteok kezdetben is, később is a közönséget szolgálták. Nem nevelték vendégeik ízlését, hanem alkalmazkodtak hozzá, a változó idők változó divatja szerint. Így van ez ma is. Miért is lenne másképp? Érzi, tudja ezt a mai pesti éjszaka és nyilván ez sikerének, varázsának titka.

Külömben a pesti éjszakáé volt már a nyolcvanas években az Új Vigarda is. (A mai Vigadó.) A régi Redoute helyén épült, Fessl Frigyes tervei alapján. A legnagyobb táncvigalmakat és hangversenyeket rendezték benne. Előtte állt Hangi úr kioszkja, ami viszont nem tartozott Pest éjszakáihoz, inkább „nyaranta” volt egyik legélénkebb helye a fővárosnak.

A pesti éjszaka és a Dunapart csak a legutolsó években jellemezték el egymást. Azelőtt, sokáig, a Dunapartnak ez a része éjszakánként nem volt eljegyezve csak a csillagokkal.. .

AZ ORSZÁGHÁZ építését 1885. október 12-én kezdték meg, akkor történt az úgynevezett ünnepélyes kapavágás. Nagy út vezetett Rákos mezejétől a dunaparti palotáig! Még I. Ferdinánd király uralkodása alatt is „szabad ég alatt” gyűltek össze a rendek, majd 1848-ig Pozsonyban, a hajdani koronázóvárosban tartották üléseiket. Akkor rendelte el a törvény, hogy az országgyűlés székhelye Pest legyen. Itt azonban nem volt alkalmas épület, ide-oda vándoroltak a t. Karok és Rendek, míg a képviselőház aztán hajlékot talált a Sándor-utcában, az ideiglenes, eredetileg csak tíz évre szánt Országházban, a főrendiház pedig a Nemzeti Múzeum dísztermében tanácskozott. (A Sándor-utcai Országházat 1866-ban, három hónap alatt építette fel Ybl Miklós.) 1880-ban iktatták be a törvénycikket, mely elrendelte az országgyűlés mindkét házát befogadó állandó palota építését. Tizenkilenc terv érkezett az 1883 február 1-én lejárt pályázatra. A négy díjat Steindl Imre, Hauszmann Alajos, Schickedanz és Freund, továbbá Wagner—Kalina—Bernd művének ítélték. Egyik sem volt azonban alkalmas a kivitelre, megfelelő átdolgozás nélkül. 1884-ben az országos bizottság megbízta Steindl Imrét, hogy az időközben átalakított terve alapján kezdje meg a kivitelezést. Steindl Imre igazi művész volt. Utolsó pillanatban jött el érte a halál, mikor a nagy mű készen állt s az alkotó tehetségét, dicsőségét hirdette. A nemzet elismerését az Országház építőzsenije már nem élvezhette. Steindl Imre Pesten született (1839- okt. 29.) apja tekintélyes ékszerész volt. A fiú olyan ékszert ajándékozott szülővárosának, mely legszebben csillog a Duna királynője testén. Steindl Imre 30 éves korában már helyettes tanár a budai Műegyetemen, ahol egykor tanult. Az Országház munkás életének legfőbb műve. Új-gótikus stílusban építette fel, abban a stílusban, melyet a világhíres bécsi Schmidt Frigyes professzor teremtett meg. Steindl mellette is dolgozott, tőle is tanult, s a tanítvány a pesti Országház épületében tovább vitte, fejlesztette, tökéletesre emelte ezt a stílust. A palota külsején kifejezésre jut az alapvető gondolat: a törvényhozás két háza egységes a nagy munkában. A négy nagy saroktorony, amely alatt a kép-

viselőház és a főrendiház ülésterme van: egybekapcsolódik a közepén kiemelkedő kupolában. Az egész épület egyetlen, összefüggő betonra nyugszik, melynek közepes vastagsága két méter. A gazdag díszítés, a változatos ablakokkal kellemesen osztja meg a falfelületeket. A város felőli oldal nyitott csarnoka — ünnepélyes főbejárat — Nagy Lajos és Mátyás király szobraival a nemzet legvirágzóbb korainak emlékeit idézi. Az északi oldal Árpád-szobra a honfoglalás, a déli oldal Szent István szobra pedig a honalapítás dicsőségét őrzi. Ezer éves múltunknak emelt emléket Steindl Imre az Országházban. Talán szomorúan érintette, hogy Bartha Miklós képviselő, a nagy publicista, támadta őt, kifogásolva az Országház építészeti kiképzését és falfestményeit. Bartha Miklós sosem támadott meggyőződés nélkül, becsületesen hitt abban, amit leírt, amit kimondott. Ez a mentség tévedésére. Külömben is a támadás hamarosan feledésbe ment.

Tömő-térnek hívták az Országház-teret, mikor Steindl Imre munkába kezdett. Elhanyagolt, piszkos terület volt, jelentéktelen, apró házacskákkal szanaszét. Ezeket mind el kellett tüntetni s el is tűntek, jórészt már a Millennium esztendejére, amikor az Országház is tető alatt volt, s a törvényhozás két háza itt rendezhette meg együttes diszülését. Véglegesen azonban csak 1902-ben költözködtek be a képviselők és főrendek a dunaparti palotába. Abban az évben, amikor Steindl Imre meghalt.

Érdekes, hogy már a szabadságharc előtt felmerült az eszme, hogy Pesten nagy és fényes Országház épüljön. A „Társalkodó” 1845-ben erről így írt: „Mindenütt nemzeti szellem leheljen belőle, fényes múltunk s reménydús jövőnknek emlék- s jelképeivel díszítve; szóval az egész épület egy múltban dicső, jövőben édes remény szerint nagy nemzet méltóságát, s jellemét hordja magán.”

Steindl Imre Országháza olyan, amilyenek a „Társalkodó” 1845-ben elképzelt. Külön szerencse, hogy a Dunaparton álmolta meg, mert voltak olyanok is, akik a Nagykörúton, vagy a Sugárúton látták volna legszívesebben. Ha beljebb kerül innen, menthetlenül a Bazilika és az Operaház sorsára jut. Nem kap levegőt, fuldoklik a szűk környezetben. így tere is van, távlata is, nemcsak a Dunára nézőn, hanem minden oldalról.

Meg is érdemli!

EGY VILLAMOS-PÁRBAJ nem mindennapi története ad reges háttérrel a fővárosi közlekedés múltjának. Ez a múlt 1866. augusztus 1-én kezdődik, amikor a Szénás-piacról (Kálvin-tér) megindult az első lóvonat Újpest felé. Igazi Noé bárkája volt, a pestiek eleinte lenézték, mosolyogtak is rajta s inkább csak kíváncsiságból ültek fel rá. Akkoriban még nem volt olyan lótás-futás, szaladgálás az élet. Az Országúton „robogott” végig a bárka, (Múzeum-, Károly- és Váci-körút) bérelt lovak húzták, egyetlen sínpáron. Az első napon 130 forint volt a bevétele! (Ma körülbelül hat-százezer pengő a fővárosi közlekedési eszközök napi bevétele.) Az 1885.-ben rendezett kiállításkor, már Budapesti Közúti Vaspályi a neve, szabályos menetrendje van, az újpesti vonalon például tízpercenként, a kőbányai vonalon 15 percenként és a Lánchíd—óbudai vonalon 12 percenként indul. Menetárak: az újpesti és kőbányai vonalon I. osztály 20 krajcár, II. osztály 15 krajcár, III. osztály tíz krajcár. Buda—Zugliget 22 krajcár, Pest—Zugliget 27 krajcár. Embernek kellett lennie a talpán, aki kiismerte magát a jelzésekben. Budapest—Kőbánya között például fehér-vörös lobogó alatt haladt a kocsi és este ugyanolyan színű lámpáról lehetett felismerni. A Ludoviceum—Óbuda között közlekedőnek vörös-sárga-kék zászlója volt, este ugyanolyan színű lámpája. Csak a Lánchíd—Óbuda között járt lobogó nélkül, este szintelen lámpával. Ugyanakkor már omnibusz is közlekedett, a következő főállomásokról: József-tér, Harmincad-utca, Erzsébet-tér, Miatyánk-utca, Deák-tér, Gyertyánffy-ház, (Király-utca előtt), Fő-út (az Akadémia előtt), Sebestyén-tér (eltűnt, ma már beépítve!) és Kálvin-tér. Ezekről az állomásokról a legtöbb omnibusz a Városligetbe haladt. A viteldíj 10 krajcár volt. Az Erzsébet-tér és Deák-utca között lévő Miatyánk-utcából (15 krajcárért) az Aréna-út és István-úton át, az Ujlövöldénél volt a végállomás. Az Üllői úti kaszárnyától, a Zrínyiig (Astoria szálloda helyén) a Szőke-féle omnibuszok viteldíja csupán 4 krajcár volt. (Az utolsó omnibusz járat az Andrassy-útról tűnt el, még nem is olyan régen!)

A lóvonatot aztán 1889-ben felváltotta az első villamos (1878-ban mutatta be Siemens a berlini iparkiállításon, Amerika csak két évvel előzte meg ezen a téren Budapestet!) Két évig tartott a főváros első villamos vonalainak kiépítése. Akkor már nyolc éve (1881) ismerte a város a telefont is, mely természetesen magánkézből volt. Villamosunk is hasonlóképpen. (1923 óta a fővárosé, azóta BSZKRT a neve.)

Hat esztendeje járt Siemens és Halske négykerekű, elől-hátul nyitott, kis villamos kocsija a pest-budai utcákon, amikor a nevezetes párbajkihívás megtörtént. Mint párbaj — bizonyára egyetlen a maga nemében, az egész világon. Komáromy Mihály pesti ügyvéd és feltaláló volt a kihívó fél és a kihívott a Budapesti Villamos Városi Vasút, illetve annak akkori igazgatója: Balázs Mór.

Komáromy Mihály sértett külön röplapot adott ki, melyben a sértés okát feltárja. Balázs Mór visszautasította az ő találmányát, mellyel meg lehet akadályozni a pesti villamos sorozatos emberöléseit. Nemcsak visszautasította, hanem hanyagul próbálta ki, s minden eszközzel megakadályozta, hogy a mentőkészülék az emberiség jólétét, életbiztonságát szolgálhassa.

Az ügyvéd-feltaláló az akkori lapokat idézi. A „Nemzet” így írt róla: „A higienikus kongresszus alatt egy feltaláló mutatott be olyan készüléket, a mely mellett az elgázolás lehetetlen. Ennek alkalmazását minden kocsni elejére tegyék kötelezővé s akkor meg fog szűnni a mostani iszonyat. Annyi kiontott vér, megsemmisített emberélet, egész sora a gyilkosságnak sürgeti ezt az intézkedést. Legfőbb ideje, hogy a hatóságok megértsék.” A Pesti Hírlap-ból is citál: „A kik ma este negyed hét órakor a külső stáció-utcában haladva, látták azt a felbőszült embertömeget, a mint egy álló villamosvasúti kocsit közrefogva megtámadni és linchelni igyekeznek a kocsni vezetőjét és kalauzját, fogalmat alkothattak maguknak azokról a vad harcokról, a melyek napirenden voltak a múlt évtizedben az Amerika gyarmatainak átutazó kereskedők és a benszülőttek között. A villamos vasút kocsija ugyanis elgázolt egy áldott állapotban lévő fiatal nőt.”

Ha ez nem elég a találmány elfogadásához, Komáromy Mihály alátámasztja sértődöttségét azzal, hogy Amerika már megvásárolta, kipróbálta és ott nagy sikert aratott. Erről is beszámoltak a magyar újságok, a következő formában: „*(Vakmerő reporte?*

stikli.) Broocklynban, New-York testvérvárosában, nagyon sok szerencsétlenséget okozott már a villamos vasút. A „World” című lap agitációt kezdett és arra kényszerítette a villamos társaságot, hogy a kocsikra mentőkészüléket alkalmazzon. Egy napon aztán mentőkészülékkel jelentek meg a villamos kocsijai. A „World” szerkesztősege azonban meg akart győződni róla, hogy mennyiben válnak be a villamos vasút mentőkészülékei. E nehéz feladatra Miss Merillies, a lap reporternője vállalkozott, ki már többször kitüntette magát merész stiklijeivel. A kisasszony, amikor egy villamoskocsit látott közeledni, a sínpár közé ugrott. A kocsivezető már nem volt képes a kocsit megállítani, mely a reporternőt a következő pillanatban fellökte, a mentőkészülék felfogta testét és a kisasszony, a nélkül, hogy valami baja történt volna, egész kényelmesen ült a mentőkészülékben. A közönség, mely ijedten odafutott, eleinte azt hitte, hogy öngyilkosnővel van dolga, de amikor fölemelkedett, fölismerték és élénken megtapsolták a merész reporternőt.”

Már pedig ez a mentőkészülék Komáromy Mihály találmánya volt!

El van keseredve a mellőzött ügyvéd-feltaláló. Irinyi Jánosra hivatkozik, a gyufára, melyet itthon szintén nem akartak méltányolni! És a röpiratában kereken kimondja: Balázs Mór urat párbajra hívom ki!

Párbaj feltételek: A két fél álljon ki egy-egy húsz kilométeres gyorsasággal haladó villamoskocsi elé, Budapest népének szeme láttára. Balázs Mór olyan villamos elé áll, melyen a jelenleg alkalmazásban lévő mentőkészülék van felszerelve, Komáromy Mihály villamosát a feltaláló készülékével szerelik fel,

Ha a vezérigazgató a kihívást elfogadja „tapasztalni fogja, hogy jelentése lelkiismeretlen volt, hogy vele a magas közlekedési kormányt megtévesztette s ekként közvetlen okozója lön számtalan ember halálának, számtalan család nyomorának és kétségbeesésének. Balázs Mór úr, én találmányommal megtarthattam volna az embereket az életnek, jogom van tehát öntől számon kérni: miért nem mentette meg az időközben agyongázoltakat az életnek, miért kellett azoknak, kik önnek soha nem vétettek, meghalniok?”

A kihívás hangja önérzetes, a párbaj mégsem történt meg. Komáromy Mihály ügyvéd és feltaláló joggal elfogult volt, ami mentőkészülékét illette. Balázs Mór is bizonyára örült volna egy

egészséges, hasznos találmánynak, mely megakadályozza vagy csökkenti a kezdetben bizony gyakori villamosbaleseteket. A feltaláló már a jövőt is látta: „Köztudomású dolog, hogy a budapesti lóvasúti társaság összes üzemét villamos erőre akarja átalakítani. Tudva van az is, hogy Budapesten egy vállalat, oly omnibuszokat óhajt forgalomba hozni, melyek akkumulátorok által hajtván, vágányok nélkül fognának közlekedni; sőt nincs messze az az idő sem, mikor ugyan e rendszerre alapítva egy és több ülésű magán- és közkocsik fognak forgalomba hozatni. Nagy Isten, minő lenne majd az emberirtás, ha mind e villamosoknak megengedtetnék a szabad futás mentőkészülékünk nélkül!”

A milliós fővárosban (a legutolsó hivatalos kimutatás szerint) egy évben 1848 közötti forgalmi baleset fordul elő. (1242 autó és motorkerékpár, 606 egyéb jármű.) Ebből 41 halálos. (22 autó és motorkerékpár, 19 egyéb.) A statisztika azóta javul, mióta közlekedési rendőrök irányítják Budapest uccai forgalmát.

A KORONÁZÓ TEMPLOM, fenn a Várban, a nemzet temploma. Sokan Mátyás-templomnak nevezik, holott ez nem helyes. A templom ugyanis három nagy építészeti korszak, a román átmeneti s ahogy a franciák nevezik, a sugárzó és a lángoló gót stílus nagyszerűségeit egyesíti magában. Három királyunk, IV. Béla, Nagy Lajos és Mátyás uralkodói nagyságát örökíti meg egységes foglalatban az építkezés, mely jelen állapotában Schulek Frigyes zsenijét hirdeti, aki a megmaradt, régi alkatrészekből egységesen tudta megteremteni a nem egy korból való, háromféle szerkezetet az újjáépítésnél. Külön kegye a gondviselésnek, hogy volt Schulek Frigyesünk, aki a művészi megoldás rendkívüli nehézségeit legyőzte. A XIII. század végéről való román átmeneti alapozás, a kimagasló középhajó, a két alacsony mellékhajó állt előtte, mint IV. Béla alkotása. De kifejezésre kellett juttatni a XIV. századbeli átalakításokat is, amikor a mellékhajókat nagy, csúcsíves ablakkal a középső hajó magasságára emelték s ezzel áttértek a csarnoktemplomi szerkezetre, ami már Nagy Lajos király korának büszksége. Schulek Frigyesnek ki kellett építeni a templom déli tornyát, a remek, déli kapucsarnokot, (amelyet a jezsuiták elfalaztak), a szentély északi falához csatlakozó Gara-kápolnát (amit most Szent Jobb kápolnának hívnak), ezek Mátyás király korának a XV. század végéről való emlékei. Egy-egy gyámkő, pillértöredék, ívrészlet maradt Schulek Frigyes számára mindenből.

Egy-egy régi töredéket heteken át vizsgált. A tenyerébe vette, rászegezte a nagyítóüveget, úgy fürkészte, nincs-e rajtuk nyoma faragásnak, vésésnek, karcolásnak, ékítésnek, ami IV. Béla, Nagy Lajos, vagy Mátyás király korából árul el valami újat, valami ismeretlent. Teljesen bele élte magát a régi kövek titkába, ő az volt csakugyan, aki előtt a régi kövek beszéltek, megszólaltak, a legparányibb töredéknek is volt mondanivalója a számára. Sírtak, panaszkodtak ezek a kövek. Török, tatár, német pusztítását, rombolását keseregték. Ő vigasztalta a köveket s mintha csak kortársa lett volna a középkori mestereknek: megteremtette a templom eredeti szépségeit. Sajnos, Szent István korából nem talált a régi ma-

radványok között semmit. A budavári Nagyboldogasszony templom eredetéről, keletkezéséről biztosat senki sem tud mondani, de akik a történetével foglalkoztak, azt gyanítják, hogy az első magyar apostoli király alapította. A Thuróczy krónikában csak annak van nyoma, hogy Budán Szent István idejében, az óbudai Péter Pál hajdani prépostság már régen nem létező temploma állt, de egy Mária templomnak is kellett lenni, ahol Szent Gellért püspököt eltemették. A püspökről ugyanis a névtelen karthausi barát legendájában ezt írja: „Testét kedég ekkoron elészer temették el Pesten Bódog Asszony egyházában.” Ez a templom a mai Nagyboldogasszony elődje lehetett, ott kellett állnia, ahol a mostani áll.

Látott szép napokat és látta történelmünk leggyászosabb éveit. Mit mondjunk róla, mit illik tudni róla, ami több a szüksézáví emléktáblánál, mellyel a Tudományos Akadémia 1868-ban megtisztelte? Az emléktábla szerint bevándorolt németek vetették meg alapját. Arról okmányaink vannak, hogy IV. Béla király, a tatárjárás után, amikor a budai várat megépítette, a templomot már újjáemelte, mégpedig fogadalomból, ex voto, a saját költségén. Több mint egy évszázadon át (1257—1392) áldatlan pereskedés folyt a templom körül, melyet a budai német polgárok maguknak követeltek, holott IV. Béla a kegyúri jogokat a margitszigeti apácákra ruházta. A török háborúk vagy a nagy költségek vetettek véget a pernek, bizonyosat nem lehet tudni. Nagy Lajos és Zsigmond alatt boldogabb kor következett a templomra. A két uralkodó szent kötelességének tartotta, hogy díszét emelje, Mátyás király aztán betetőzte az ő munkájukat, tornyot emeltetett rá, a környékét is kiépítette, még kőlépcsőket is vezetett fel hozzá a Duna partjáról, túlán ugyanazon a helyen, ahol most a Halászbástya lépcsői kúsznak fel a templomhoz, a Hunyadi János-út felől. Fényes ünnepségek színhelye volt Mátyás alatt a templom s az ő idejében érkezett el egyik leggyászosabb napjához is, amikor a halott király koporsóját Bécsből Budára hozta a dunai hajó s mielőtt Székesfehérvárra vitték a gyászfogaton, itt ravatalozták fel. A török uralom alatt a neve Eski dschamisi (nagy vagy ó-mecset) volt. Külsejében sokat szenvedett, bár óvták, javították. Ha egy-egy rést kellett rajta betömni, hirtelen lerombolták a mellékkápolnáját s annak köveiből foldozgatták. A gótikus ablakok üvegfestményei is a törökvilágnak estek áldozatul. Az üresen maradt ablakokat a muzulmá-

nok egyszerűen befalazták. 1686-ban, a törökök kiűzése után, a templom előbb a ferencrendieké, majd a jezsuitáké. Egy évvel a visszavétel után a tornyot még löportárnak használták, az őrizettel megbízott katonák ki-bejártak a templomba, éjszaka is nyitva kellett tartani az őrségváltás miatt s mivel a kapuja nyitva volt: a hajléktalanok és fedélnélküliek éjjeli menedékhelye lett. 1688-ban már a löportárat kitelepítették, négy oltár áll ismét a falak között és két kis harangja is van, az egyiket Esterházy Pál herceg, az ország nádora, a másodikat egy tábornok adományozta. A jezsuiták jobbról-balról hozzáépítik a maguk rendházát és papneveldejét. 1723 húsvétján, amikor a körmenet a Kálváriahegyről a Várba érkezett, tűzvész tombolt. Az egész Vár lángokban állt, a templom fedele leégett, a harangok megolvadtak. A fehérvári kapu melletti löportár légberepült egy zsarátnoktól, a robbanás ereje a templomtornyot is ledöntötte, mely bezúzta az épület tetejét, maga alá temette a boltívet, a karzatot, az orgonát s a templom egész belseje lángtenger lett. A derék páterek oltották a tüzet, egyik társuk, Joanic György oda is vészett. Aztán nagy áldozatkészséggel mindent újjáépítettek.

A Schulek Frigyes-féle átalakításig a templom főbejárata felett erkély volt, melyen egyes alkalmakkor megjelentek a templom zenészei, így farsang utolsó estéjén is, a Szent Háromság-téren tartott körmenet alkalmából. Hasonló zenés ünnepséggel ment végbe a feltámadási körmenet és harsogó zeneszó fogadta Szent György napjain az erkélyről Buda város újból megválasztott tanácsát, mikor a szemben lévő városházáról hálaimára a templomba vonult. Amikor 1738-ban Budán pestis dühöngött, augusztus 31-től kezdve minden vasárnap és minden ünnepnapon estefelé felhangzott Nagyboldogasszony templomának erkélyén a lorettói litánia muzsikája. 1763-ban, június 28-án, földrengés pusztított Budán, háromszor reszketett meg a Várhegy s a templom boltíveiről nagy darabokban hullt le a vakolat s az áhítatosan miséző papoknak menekülniük kellett. 1785-ben, II. József, a kalapos király uralkodása alatt, egy városi hivatalnok feljelentést tett az udvarnál, hogy a templom értékes kincseit a budai városházán rejtegetik. (Árulkodhatott, a szerzetesrendek fel voltak oszlatva, templomaik kegyszereit pedig állami raktárakba vitték, honnan a bécsi zálogházba kerültek árverésre.) A koronázó templom kincseit a feljelentés után Budán el

kellett árverezni, tízezer és néhány forinton kótyavetyélték el nagyrészt bécsi kereskedők között. 1849-ben, amikor a magyar honvédek ostromolták Budavárát, Görgey parancsot adott, hogy a templomot kímélni kell. De egy gránát, mely a Gellérthegyről jött, felrobbantotta a lőporraktárat, a templom szentélyének falai megrepedtek s a tetőzet kigyulladt. Rejthér József plébános vezetésével aztán eloltották a tüzet.

A templomban kiáltották ki királlyá Vencelt, Róbert Károlyt, itt koronázták meg Ulászlót, I. Ferencet, Ferenc Józsefet Erzsébet királynővel együtt és Károly királyt Zita királynővel.

Ferenc József uralkodásának 25-ik évfordulóján rendelte el a templom és a Mátyás-torony újjáépítését. 1878-ban kezdte el Schulek Frigyes a munkát és 1896-ban, a millenniumra fejezte be. Egy millió és hatszázezer forintba került Nagyboldogasszony templomának felépítése. Schulek évenként százezer forintot költhetett. A keret, mellyel dolgoznia kellett, a feladat nagyságát tekintve, szegényes volt, de az eredmény annál gazdagabb. Ha meggondoljuk: a régi templomból nem maradt ránk semmi és mégis megvan belőle minden, ami a nemzet templomává emeli.

A Koronázó templomhoz Schulek Frigyes hímes palástot is szőtt: a Halászbástyát. A halászok voltak a régi Várban ehhez a falrészhez kirendelve, hogy védjék az ostromlók ellen. Ezért Halászbástya. Szerencsésen oldotta meg Schulek Frigyes ezt a feladatot is. A templomot hozzá méltó, vele teljes harmóniában élő keretbe foglalta. Ugyanakkor a gyönyörű, tornyos, kőcsipkés, erkélyes keret úgy olvad bele a régi bástyafalba, hogy a Duna túlsó partján, Pesten is élvezhetik szépségeit, művészi hatását. Stílusban a templom legrégebbi részeihez, a románkorihoz csatlakozik a Halászbástya. Ma még kicsit fehér, (mint Abdi basa idejében az egész Várfal!) nem elég patinás, de az idő vasfoga itt-ott már beleharapott, hogy még tökéletesebb legyen. Egyik sarkában kis múzeum van, kömemléktár, amit kevesen ismernek és alig-alig látogatnak.

A legszerencsésebben elhelyezett budapesti múzeum ez. Azt őrzik benne, ami a templom és környékének múltjára emlékeztet.

A MILLENNIUM ÉS A KIRÁLYI PALOTA neve egymás mellé tartozik a regében és a valóságban is. A millennium, az ezeréves országalapítás évfordulójának méltó megünneplése a főváros gondolata volt. (Százezer forinttal járult hozzá a költségekhez. A kormány egy milliót adott.) És az ünnepi év alatt, 1896. június 6-án helyezte el I. Ferenc József a mai királyi palota alapkövét.

Akármilyen furcsán hangzik is, az új Várpalota építkezése a Dunaparton kezdődött, már jóval előbb, a Várbazárral.

A Várbazár építését az indította el, hogy báró Podmaniczky Frigyes reggeli dunaparti sétáin gyakran találkozott Szlávy József miniszterelnökkel. Mielőtt a báró a Steingassner kávéházba ment volna reggelizni, mindig korzózott egy kicsit a néptelen Dunaparton. Szlávy miniszterelnök is ott sétálgatott s ketten együtt megállapították, hogy bizony a Várkertnek a Dunához lehúzódó része elcsúfítja a szépséges panorámát. Az a rozoga, kopott ház-sor, ami szegélyezi, rászolgált, hogy végkép eltüntessék. Ketten együtt megnyerték a tervnek gróf Szapáry Gyula belügyminisztert, aztán hamarosan megkezdődtek a kisajátítások. A halálraítélt házakat megvásárolták, hozzá lehetett látni az építkezéshez! A király 2 millió kétszázezer forintot ajánlott fel a munkához, ebből 630 ezret a kisajátításokra fordítottak, a többin pedig Ybl Miklós 1881-re megépítette a Várbazárt. Renaissance stílusa Mátyás király korát idézi, hiszen akkor volt utoljára ilyen pompás, szívet-lelket gyönyörködtető a Várhegy Dunára néző oldala. Tizenöt esztendő múlva a királyi palota átalakításába is belekezdhetett Hauszmann Alajos. Ybl Miklós, aki a Várbazár felépítése után a palota krisztinavárosi oldalát építgette, akkor már nem élt. Hauszmann méltó utódnak bizonyult, a renaissance gondolata vezette őt is. Több mint 33 millió koronába került az építkezés, nagy összeg volt ez akkor is, nagy pénz ma is. Teljes egészében magyar ipar, magyar munkáskéz dolgozott érte. Zsigmond Friss palotáját franciák, Mátyás kincses Budáját olaszok, Mária Terézia királyi residentiját német ajkúak és a mai Várpalotát magyarok tervezték, építették és rendezték be!

Érdekes, hogy az alapkőletéttel egyszerre a palotát már át is adták rendeltetésének, de a teljes befejezés még évekig húzódott.

A millennium idején benne lakott a király és a fővárosba csődült vendégsereg ezt külön megcsodálta. Úgy is van ez valahogy: a királyi palota akkor királyi belsejében is, ha lakó van a falak között.

Holott akadt csodálni való az ezredéves ünnep kiállításán ezen kívül is. Ott állt az a gyönyörű Történelmi Csarnok száz tornyával, ezer ablakával, a városligeti tó partján. Ott állt és hűséges mása volt Vajdahunyad várának, a Hunyadiak ősi fészkének. Aztán ott állt az Iparcsarnok, az 1885-ös kiállítás után megújított formájában és az úgynevezett Királypavillon, szintén felfrisítve, felgazdagítva az 1885. évi kiállítás után, amikor is Ybl Miklós, mint a budapesti építőiparosok ajándékát a királyi család számára megépítette. (Ma a Gerbeaud nyári helyisége.) A Műcsarnok *is* szebb lett, méltóbb környezetet kapott 1885 óta. Többben is látják most, mint a régi kiállításon. Az is szép volt, akkor is megmutatta Budapest, hogy mit tud ipara, kereskedelme, fejlett művészete, de mi volt az 1885. évi kiállítás a millenárishoz képest! Hol volt akkor a falu, amit most ötvenhét magyar törvényhatóság épített meg, két utcájával, a magyar — és a nemzetiségi utcával? A magyar utca előtti Főtéren templom állt, erdélyi falusi templom, bástyával körülvéve, benne lesz Zichy Jenő gróf híres néprajzi gyűjteménye! És a faluban véges-végig zajlik az élet. Az egyik házban keresztelő, a másikban leánykérő. Itt kenyeret dagaszt a menyecske, ott a gazda társalog a juhásokkal. Micsoda panoráma ez és mi mindent tár fel a magyar ipar, a magyar őstermelés, az erdészet és a divatkiállítás! A régi korcsolyacsarnokban a hajózás és a vízépítéset, a tó túlsó partján a hadügyi kiállítás — elsősorban a magyar honvédség — hódít.

Ezerszínű szökőkút a főbejáratnál, az ünnepségek csarnokában hangversenyeznek, a régi műcsarnok közegészségügyi pavillon, a tó partján Hermann Ottó halászati csarnoka, amott a közoktatás klasszikus, görögös épülete, körülötte a könyvnyomtatás, papíripar és a sajtó épülete.

Aztán azok az esték az Iparcsarnok előtti korzón, rózsalugasokban, katonabanda-muzsikával... Az éjszakák ősbudavárában... Milyen boldog volt, aki láthatta . . .

BUDAPEST FÜRDŐVÁROS, valóban az, legősibb korától kezdve. A hőforrások a budai oldalon fakadnak, ezért települnek a Duna jobbpartjára a kelták, majd rómaiak és ezért kedvelik ezt a városrészt a törökök. A legrégebb (római) fürdőknek csak falait mutogatják Aquincum romjai között. De a török-kori fürdők még ma is megvannak.

Buda egyik legrégebb fürdője a Rudas. Mohamed basa 1543 és 1548 között építtette át a maga kedvére, miután elvette tulajdonosától, a kalocsai érsekségtől. A török világban Musztafa-fürdőnek hívták, mert Musztafa, aki 1556-ban Buda parancsnoka volt, ismét átépítette. (Ezt a formáját őrzi mai napig.) Zöldszlopos fürdőnek is hívták a törökök a Rudast, mert egyik oszlopa zöld színű volt. 1795-ben már sokat kellett Musztafa zöldszlopos fürdőjén javítani. Abban az időben bizonyos Wartenberg udvari tanácsos tulajdona, aki I. Lipót császártól kapta ajándékba. Akkor két részre osztották, egyik fele volt a Ferenc-fürdő, másik a Terézia-fürdő. A XVIII. század közepén ismét új nevet kap: Bruckbad. A pest-budai hajóhid egyik hídfője a fürdő előtt volt, innen az elnevezés. A XIX. század elejéről részletes leírást ismerünk a fürdőről, eszerint viz« négy forrásból gyűl össze és hőfoka télen 36, júniusban 37 és fél fok. Említésre méltó közös medencéje, mely még ugyanaz, ahogy a törökök 1556-ban megépítették. „Az épületnek nehéz fedele mint templomtető méltóságosan nyugszik nyolc erős kőoszlopon, amely mögött széles folyosó található a fürdőzők vetkőzésére, ott, ahol a korábbi években a túlzott köpölyözések és érvágások a fürdőhelyiséget inkább egy vágóhídhhoz tették hasonlóvá. Vérrel befecskendezett érvágók futkostak szerzámaikkal egyik vendégtől a másikig, hogy azokat egynéhány garasért az élet édes folyadékától megrabolják. Az akkori népségnek az érvágásra éppen annyira szüksége volt, mint a lusta törököknek a fül- és orrpiszkálásra.”

A leírás szerint a fürdő jellemző sajátossága, hogy vize erősen kövesítő hatású. „Milyen dísze lenne a Nemzeti Múzeumnak a Bruckbad cseppköve, mely néha több mázsa súlyt nyom!”

A Rudasban egyébként az 1800-as évek elején 32, kényelemmel berendezett kádfürdő is volt. A város 1810-ben, nyilvános árverésen 32 ezer osztrák értékű forintért adta bérbe a Rudast, ahol az elegáns világ találkozott. A téglával kikövezett udvaron, arnyas fák alatt, zeneszó mellett üdültek a vendégek.

A Rudas-fürdő elnevezése valószínűleg a szláv „ruda” szóból származik, ami magyarul ásványt jelent. Cseppköveket látott a nép a fürdőben, azért lett köves-fürdő, azaz Rudasch-Bad, aztán Rudas-fürdő.

A mai Gellért-fürdő, a Sáros-fürdő helyén épült. A törökök idejében Ácsik Ilidzse, azaz nyílt-fürdő a neve. Egykori feljegyzés szerint vize kétféle betegséget gyógyít tökéletesen. A betegek számára úgy szólt a használati utasítás, hogy addig kell a forró vízben maradniok, míg testük rákvörösre fő, aztán kilépve órákon át meleg pokrócokba burkolva kell pihenniök. Feljegyezték a Sáros-fürdőről már régen azt is, hogy nemcsak Magyarországról, de messze külföldről is hozzák oda a szekerek a betegeket.

Királyi fürdőnek hívták Mátyás idejében a Rác-fürdőt, (mely Zsigmond uralkodása alatt is Buda legszebb fürdője). Corvin Mátyás kertjébe zárta, pompásan kiépítette s csak a királyi család használhatta. Gyönyörű oszlopcsarnok vezetett le hozzá a várpalotából, de a törökök mindezt nem méltányolták, népfürdő lett belőle. A basák idejében Tabakhane Ilidzse volt a neve. (A török cserző vargákat tabakosoknak hívták, várostelepük a Tabakhan, azaz Timár-telep. Ebből lett később a Rác-város.) A Tabakhane Ilidzse vizét a muzulmánok nagyon kénes szagúnak találták. Az aranyművesek palackokkal hordták műhelyeikbe és fényesítésre használták. Egyébként nyolc medencéjében csak annak kellett fizetni, aki nem vitt magával kötényt és törülközőt. 1696-ban Lipót király Bergassy Károlynak ajándékozta a fürdőt, mely az 1840-es években (dr. Heinrich tulajdonában) új átalakítással, új berendezéssel szolgálta vendégeit. 30—80 krajcárt kellett akkoriban fizetni a látogatóknak.

A Császárfürdő történetét egyes krónikásai odáig vezetik vissza, hogy az ősmagyarok Árpád fejedelemmel az élükön, e melegforrások mellett táboroztak. A rómaiak felfedezik értékét. A tatárok kiűzése után is nyilvános fürdő és Mátyás korában a források fölé díszes fürdőház épül. A törökök alatt Véli bég fürdőjé-

nek, vagy Kis-Fürdőnek nevezték. Budavár visszavétele után a kormányé, akitől egy Ekker nevű polgár vette meg, majd Marzi-bányi Istváné lesz, aki 1802-ben az irlalmasrendi szerzetnek adományozta. A Császárfürdő több mint fürdő: nyaralóhely, szórakozóhely, kirándulóhely a múlt században Pest és Buda polgárai számára. 1860-ban szállodájában 157 szoba van, „ha azonban a vendégek mennyisége többet venne igénybe, a szerzet még a kies Margitszigeten is rendelkezik számos szobával.” A fürdő omnibuszai 12 krajcárért szállítják a vendégeket, a gőzhajó 13 krajcárba kerül. „Lakszobák napiára 50 újkrajcártól 3 újforintig 1—2 ágygal. Kőfürdő 1 forint, közönséges kőfürdő 30 krajcár, úszástanítás mindenkor 20 krajcár, közfürdő 5 krajcár. Végül még csak annyit, hogy a Császárfürdő helyiségében számtalan multság kínálkozik a vendégnek, mert folytonos jó zene, gyakori kedélyes táncmultságok elfeledtetik, hogy fürdőhelyen az unalom gyakori vendég.”

Így ajánlja magát a Császárfürdő a látogatók kegyébe. Lauka Gusztáv levendulaillatú verset is írt róla.

*Vasárnap volt. Lenge úrfi
Kalapot vett és botot,
Sarkán a Magyar királynak
Nytított omnibuszt kapott.
Egy sexellerlit odadobva
Caesarként haladt robogva
A Császárfürdő felé...*

A Császárfürdő még azért is külön nevezetessége Budapest fürdővárosnak, mert forrásainak vízbősége a legnagyobb: naponta 11 millió kétszázezer liter, nem számítva bele az uszodákat tápláló egy millió hétszázezer liter langyos vizet. A Lukácsfürdő körülbelül ugyanilyen vízbőségű. A Gellért forrásai következnek napi 2 millió hétszázezer liter vízzel, aztán a Rudas, nyolcszázezer literrel, majd a Széchenyi hétszázhuszezer literrel naponta.

Ilyen gazdag Budapest fürdőváros, mely ebben a minőségében majdnem vasúti állomást is kapott. Még a kilencvenes években felmerült az ötlet, hogy a Kelenföld állomás neve „Budapest fürdőváros” legyen.

Szép gondolat volt. Örök kár, hogy nem valósították meg.

A FOGADÓTÓL A SZÁLLODÁIG nagyot változott a főváros arca és a főváros élete. Talán helyesebb volna ezt így fogalmazni: a főváros arcának és életének változásával nagyot változtak a fogadók. Szállodák lettek!

Száz esztendővel ezelőtt vendég érkezett a Veres ökör elé. Természetesen szekéren jött. Történetesen ősz volt, vagy koratavas. A kocsis elkezdett ordítani a csapos után, aki a söntésben aludt. Az nagysokára előkecmergett és két karjába emelte a szekérülésben ázó-fázó dámát, úgy vitte be a csapszékebe, mert saját lábacskaím lépkedve elsüllyedt volna a sárban! Mialatt a szobát kitakarították, rendbehozták, befűtötték s gyertyát kerítettek: a vendég forralt bor mellett magához tért. A kocsis közben bekötötte a lovakat az istállóba (ha volt hely!) a szekér pedig tovább ázott az udvaron, legjobb esetben a nyitott fészker alatt szomorkodott.

Pedig a fogadós mesterség nem is volt olyan rossz üzlet hajdanában. A híres „Fehér hajó” gardája, Heussler Lőrinc, jól megszédte magát, igaz, hogy a „Fehér hajó” emeletes volt, ami ritkaságszámba ment. Száznyolcvan esztendeig uralkodott pest-budai társai felett, amíg le kellett bontani, mert útját állta a Bécsi utcának. Utolsó évtizedeiben már vesztett hírnevéből, varázsából, de a leghosszabb életű pest-budai fogadó volt. Az „Arany Sas” fogadóban (a mai Petőfi Sándor-utcában) Eschenbrugger Fülöp szenátor volt a gazda, aki bírói hivatalt is viselt. (Az 1889-as években is volt egy „Arany Sas”, az Újvilág-utcában, a Nemzeti Színház közelében. Harminc szobájával már-már szállodának számított, 2—3 forint volt a szobák napi ára, inkább csak nevében őrizte a fogadó-jelleget.) Az „Arany horgony” (Váci-utca) Eyserich Sámuel vaskereskedőé volt, aki már fogadós korában lett bíró. Az első „Fehér ló” a belső városban volt, a mai Apponyitéren, körülbelül ott, ahol Pázmány Péter szobra áll. (A múlt század közepén a híres „Csiga” vendéglő került helyébe, mely Vörösmarty Mihályról híres, aki néha elborozgatott ott barátaival.) Schor János strázsamesteré volt a „Fehér ló”. A strázsamesterség

ma egyet jelent a rendőrkapitánysággal, legalább ellenőrizte a saját fogadóját! A későbbi „Fehér ló” a Kerepesi-úton (Rákóczi-út) épült fel. Hatvanhat szobája volt a nyolcvanas években, 1 forint 20 krajcártól 7 forintig adták ki naponta. A régi „Fehér rózsza” Plöschl Jakab hadnagyé volt. A fogadóról nevezték el a körülötte lévő területet Rózsza-térnek. Volt a téren két papírkereskedés is, egyik a Fehér rózsához, másik a Piros rózsához címezve, nincs kizárva, hogy ezek is a fogadótól kapták a nevüket, sőt az sem lehetetlen, hogy tőlük kapta nevét a tér. Annyi bizonyos, virágárus asszonyok tartották ott vásáraikat s az ősi elnevezés innen ered, fogadó, bolt, tér számára egyformán.

A fogadók általában gyakran adtak nevet utcáknak. A „Laudon” után született a Laudon-utca, a várbeli „Fortuna” után a Fortuna-utca, az „Arany borz” után a Borz-utca és az említett „Fehér hajó” után a Hajó, most Fehérhajó-utca.

A fogadás-jog tulajdonképpen együtt járt az épülettel, melyben a fogadó volt. így esett, hogy sok építető — kihasználva hivatalát, vagy összeköttetéseit — már a joggal együtt építtette fel a házát, vagy házat vásárolt, fogadó-joggal. Párdányi gróf Butler János 1806-ban szerezte meg a pesti „Arany Sas” fogadót, nagy úr volt, nem is lett fogadás, de övé volt a jog. Nákó Sándor gróf joggal együtt vette meg ugyanabban az időben a pesti „Hét választót” s báró Orczy József özvegyének, gróf Berényi Erzsébetnek is volt fogadója, illetve fogadó-joga, az „Anglia Királyhoz” cégér alatt. (Az Orczy házban. Erről nevezték el a Király-utcát.) A „Fehér hajó” a 18. században a báró Jennisch családé volt. A nemes Fabritius családé viszont a „Zrínyi”, mely 1852-ig maradt fogadó, akkor bontják le a Hatvani kapu melletti déli városfal mentén, s az új épületben már csak kávéház a „Zrínyi”, az is marad 1880-ig. Kovásznai nemes Kovách Mózes építi 1800-ban a „Vadászkürt”-öt, azon a telken, ahol a hajóhid raktára állt. Cégéres vendégfogadás jogot szerzett hozzá az egykori szabad-székeiyei fogadás utóda. Halála után a nemes Darázs és nemes Jankovich családok örökölték a „Vadászkürt” házát és fogadó-jogát. A Császárfürdő fogadás-joga a nemes Marczibányi családé volt, övék volt a „Két Pisztoly” fogadó is, a mai Kálvin-tér és Baross-utca sarkán, mely 1874-ig állt fenn. A nagymegyeri Rátz családé volt a Nádor-utcai „Tigris”. Az 1880-as években száz szobája várta a

vendégeket, 1 forint 20 krajcártól 6 forintig terjedő napi áron. Cégérállata ma is ott van a ház falán.

Beszálló vendégfogadója volt az Üllői úton nemes Wittmäs-ser Mátyás szenátor, városkapitánynak is. Ő parancsolt a veres egyenruhás hajdúknak, a „pesti rákoknak”, ő fogatta el a Martinovics-féle összeesküvés vádlottjait. Ügylátszik akkoriban mindez nem volt összeférhetetlen a fogadós mesterséggel, sőt a kávé-s mesterséggel sem, mert nevezett városkapitányé volt az „Arany Borz” kávé-s joga is.

A híres Emmerling családnak is volt vendégfogadó- és kávé-s joga. Övék volt „Nádor” (Váci-utcában) az „István főherceg” (Akadémia-utca, előbb Feldunator) és a „London” is, melyet Feszi Frigyes mesterrel építtettek. Az „István főherceg” a nyolc- vanas években már „szálloda” volt, a „London”-nal együtt. Előb- hiben 6 forint, utóbbiban 8 forint volt a legdrágább szoba. A „London” élt tovább, nem is olyan régen bontották le a Vilmos császár-úton.

Pest városának, Buda városának is volt fogadója. Pesté a „Vá- rosi Vendégfogadó”, mely a 18. század végéig állt fenn, a Ron- della mellett. Budáé a „Fortuna” és a „Vörös sün”. (Mind a kettő a Várban. A régi épületek még állnak.) A budai régi fogadók közül „A Hajóhídhöz” a nemes Mayerffy családé volt, táblabíró volt a gazdája. A fogadó később megváltoztatta a nevét: „Debte- czen városához” lett a cégére. A budai fogadókat egyébként na- gyon dicséri Schams Ferenc könyve (1822). A tabáni „Arany pe- rec”, „Arany korona” és a Bruckbad mellett a „Veres Ökör”, a Vizivárosban az „Arany hajó” és az ottani „Arany korona”, az ot- tani „Postakürt”, továbbá „Fehér bárány”, „Fehér farkas”, „Fe- kete retek”, „Utolsó garas”, „Barna oroszlán”, „Kék csillag” (az Országúton), a „Zöldfa” és a „Fekete medve” Óbudán „nemcsak a kényelmet szolgálják, hanem délben és este étlap szerint öröm- teljesen elégítik ki az étvágyat. Amellett nagy előnyük, hogy leg- többjének kávéháza is van, ahol az idegen társaságot talál, vagy a meg nem tiltott játékokban leli kedvét.”

A régi budai fogadók építészetileg becses emléke a Batthyány- téren lévő egykori „Fehér kereszt” rokokó épülete. A 18.-ik szá- zad végén épült, nyilván a Bomba-tér utasforgalmának követelé- sére. Most már persze elmerült, lesüllyedt a környezetben, jobban

mondva a környezet nőtt ki mellette. Az úttest majdnem takarja földszinti ablakait és tágas kapuzatát, ahonnan egykor a postakocsik gördültek ki Bécs felé. Mert ne felejtjük el, hogy a régi fogadók egyben postakocsi állomások is voltak s aszerint, hogy Pest-Buda melyik részében épültek, úgy sugározták szét udvaraikról a négy világtáj felé az utasforgalmat.

A fogadók helyébe a kiegyezés után a szállodák léptek. A koronázáskor már van Hotel Európa, az 1855. évi kiállításkor Grand Hotel Hungária (az akkori Kishíd-utcában) 300 szobával, 2—25 forint napi áron, van Magyar Király szálloda (a Dorottya-utcában) 110 szobával, 2—20 forintos áron, Angol Királynő szálloda, 100 szobával, 2—25 forintért egy-egy éjszakára és a „vendégfogadó” nevet az „Aranykéz” (Régiposta utca), a „Kék szőlőfürthöz” (azzal szemben), a „Két korona” (Soroksári-utca), „Gyógyforrás” (Zsigmond-utca), „Három kapás” (Attila-utca) és a „Szeged városához” (Döbrentei-utca) viselik, néhány kisebb társukkal együtt.

Ma a fővárosnak 70 szállodája van, 4876 szobával, 7343 ágyval, azonfelül 75 penziója.

És egyetlen fogadó van Budapesten, a Nap utcában, úgy hívják: „Viktória fogadó”. De ez is csak nevében régies, egyedül őrzi elnevezésével a hagyományokat és a múlt emlékeit.

A KÁRTYASZENVEDÉLY nagyban növelte a fogadók és kávéházak látogatottságát. Különösen a régi budaiak között hódított, volt saját boruk bőven s a bor mellett hangosabban lehetett „a blattot verni”. A pestiek se nagyon maradtak el a túlsó parton lakó polgárok kártyaszennvedélyétől. Mária Terézia korában úgy elterjedt a hazárd kártyajáték, hogy a királynő 1770. októberében rendeletet adott ki, s e szerint: „Értésemre esett, hogy hatósági személyek az ülések folyama alatt kártyáznak. Háromszáz arany bírságot fizet, akit hazárdjátékon, legyen az bár vint-un érnek. Száz arany a feladót illeti, kinek neve titokban marad...” Huszon-egyezni se volt hát szabad és a rendeletnek alig volt foganatja. A vint-un mellett a fáraó, a quindecim, a ferbli és a durák volt a legnépszerűbb kártyajáték, de a moline és a trenta-quaranta sem ritka. Az előbbi a „malom”, amit nagy pénzbe játszottak, (ma már gyermekek ártatlan szórakozása) ez utóbbi pedig a kockajáték. Nagy port vert fel 1772-ben, hogy valaki „feladott” egy tizenöt tagból álló hazardírozó társaságot. Volt köztük gróf, báró, invalidus tiszt, kereskedő. A Hatvani-utcában lévő Bossel-kávéházban játszottak. Megindult a vizsgálat, de mindnyájan tagadtak, még a feladó tanú se tudtak bizonyítani semmit, úgy, hogy végül is fel kellett menteni valamennyit. 1811-ben ismét nagy kártyabotrány tör ki. Frohmann császári kapitányt el is fogják, Bécsbe viszik. Kiderült, hogy a Hét Választó fogadóban és Prónay ezredes lakásán játszódtak le a fáraó csaták. Szentiványi helytartótanácsi tanácsos valóságos kártyaspekulációba keveredett. Frohmann kapitány Márk és Bonaventura nevű játékosok nevét említette meg kihallgatása során. Utóbbitól Szentiványi tanácsos sokat nyert. Frohmann egyébként a más pénzből kártyázott. Weber tábornok örökösének vagyonát játszotta el. A bécsi rendőrség igyekezett is visszaszerezni a pénzt a nyerőktől, mert a kincstár Frohmannért anyagi felelősséggel tartozott.

A bécsi császári levéltárban őrzik a pesti titkos policáj fizetett kémeinek jelentéseit a 19. század első évtizedeiből, a kártyacsatákra.

kártyabotrányokra és az erkölcsi élet kicsapongásaira vonatkozóan is. Az ezekről szóló alábbi jelentések most kerülnek először nyilvánosságra:

MAGÁNHÁZAKBAN JÁTSZANAK

1811. június 9-én kelt titkos jelentés: Gróf C, gróf Sz., gróf F., báró B., Major orvos a késő éjszakai órákban összejöveleteket tartanak, melyeken, mint a nyomozás során kiderült, hazárdot játszanak. A szerencsejáték nyilvános helyeken ugyanis nincs megengedve, s amióta eltiltották, magánpalotákban folytatják. A király ugyan meghagyta a városnak, hogy magánlakáson is tiltsa el a hazárdot, de helyes lenne ezt szigorítani.

MEGBÍZHATÓBB KÉZBE A RENDŐRSÉGÉT!

1811. dec. 12-én kelt titkos jelentés: Pesten nagyon elharapózott az erkölcstelen élet. Szigorúbb rendőri felügyeletre van szükség. Ennek akadályá Szentiványi helytartótanácsi tanácsos halálával elhárult, sajnos, ő eddig megakadályozta, hogy a rendőrségi ellenőrzés hatályosabb legyen. Mindenesetre megbízhatóbb kézbe kell lenni, mint Tarody udvari tanácsos. (A jelentéstevő Hager báró ezután bőbeszédűen tárja fel a bécsi rendőrfőnöknek, hogy a Pesten uralkodó erkölcstelen állapotok egyre tarthatatlanabbá válnak s már nagyon sok bajt okoztak.)

HAMISKÁRTYÁS ÉS ÁLNEMES

1816. júl. 11-én kelt titkos jelentés: Pesten újból két kártyabarlang működik. Egyik a Tigris-utca 5. szám alatt, a Harmincad épülettel szemben. Az élén gróf Sz. és gróf Cs. áll. Közöttük van, a már tíz, majd öt év előtt is hamiskártyázásért elítélt Erdensohn, egy megkeresztelkedett zsidó, kinek erkölcstelen jelleme is hozzájárult, hogy súlyosan elítélték. A társasághoz tartozik M. G., a két D. és báró L. A másik kártyabarlang a Kemnitzer-féle házban vert tanyát. Az élén az elhunyt Kemnitzer veje, Klein áll, aki nemesnek adja ki magát. Hivatásos szerencsejátékos. Főként fáraót játszanak. Gyakran vett részt gr. U. is.

PÉNZBÜNTETÉS, ÁRISTOM

1817. febr. 21-én kelt titkos jelentés: A tiltott kártyajátékban bűnösnek talált nemeseket pénzbüntetésre ítélik. Két zsidó pénzbüntetést és 3—3 napi áristomot kapott. A gróf H. házban játszó és feljelentett kártyatársaságot eddig nem sikerült leleplezni és kézrekeríteni.

BOTRÁNY A FÜRDŐBEN

1818. szept. 13-án kelt titkos jelentés: A pesti Császárfürdő bérlője botrányos bálokat rendez. A multság valósággal orgiává fajul, melyhez alkalmas terepet nyújtanak a fürdőhelyiségek. A társadalom legalsóbb rétege, kerítők és az általuk felhajtott lányok vannak jelen. A legborzasztóbb, hogy a bérlő az irgalmasrendiektől bérel a fürdőt.

TANÁCSNOK, MÉSZÁROS, ZSIDÓ

1819. febr. 13-án kelt titkos jelentés: A pesti hatóságok megkapták a parancsot, hogy a hazardjáték ellen a legszigorúbban járjanak el. Sajnos, a Hacker-Saalban és a Horváth-féle házban nem sikerült a játékosokat tettenérni, mert egy hivatalnok, aki a helytartótanácsnál működik, előre figyelmeztette a játékosokat. Ez Privitzer elnöki titkár volt, aki értesítette Lechner Jánost, a Királyi Szépitő Bizottmány titkárát, ennek fivére viszont naponta együtt kártyázik a Hacker-Saalban Erdensohn zsidóval, Riedel mészárossal és Wukovics tanácsnokkal.

DÖBRENTAI JÁTÉKKÁRTYÁJA

1838. au. ζ. 24-én kelt titkos jelentés: Döbrentei játékkártyát akar kiadni, melyek képei a magyar történelem alakjait ábrázolnák. A királyok lennének: Kálmán, IV. Béla, I. Lajos és Corvin Mátyás. A dámák: Szilágyi Erzsébet, Rozgonyi Cicelle, Belgrádi Ilka és Szécsi Mária. A „Bub” neve „Vitéz” lesz, még pedig a következőkről: Toldi Miklós, Szondi, Dugonics Titus és Petneházy. Döbrentei különös gondot fordít arra, hogy a nagy történelmi alakok ne szerepeljenek sértő, vagy félreértésekre okot adható ábrázolásokban.

A CASINO KÁRTYASZENVEDÉLYE

1841. Június 15-én kelt titkos jelentés: A pesti Casinóban nagyon megnövekedett a kártyaszzenvedély. Azelőtt a kártyák évente 20 forint kiadást jelentettek a Casinónak, most negyedévenként 200 forintba kerülnek. Javaslatot tettek, hogy a tagok ezentúl kártyapénzt fizessenek, de az indítványt elvetették. A tagok nem akarták szórakozásukat ilyen kiadással megzavartatná.

*

Ezek a jelentések, éppen úgy, mint az árvíz utániak, nem mindig és nem mindenben fedték a valóságot. A titkos policáj nagy pénzeket kapott a bécsi rendőrminisztertől, kötelessége volt tehát, hogy „megfelelő” adatokat szállítson Pest és a pestiek ellen. Egy kétségtelen: a titkos policáját minden megmozdulásában a magyarok iránti ellenszenv vezette.

UTOLSÓ SÉTA A TABÁNBAN, a halálraítélt városrészben 1933 tavaszán... A Mélypincénél kezdődött és a Mélypincénél ért véget... A regélő — ki tudja hányadszor — beírta nevét az emlékkönyvbe, híres nevek, fényes nevek és ismeretlen nevek mellé s tudta, hogy utoljára írja be ... A Mélypincét lebontják, most már nem is érdemes bort mérni az ódon falak között, kiköltöztette a főváros a lakók háromnegyed részét s csak nagyon kevesen találtak új hajlékot, új fedelet a közeli szomszédságban.. . Akik még itt maradhattak, azok is előveszik lassan-lassan a vándorbotot. A Tabán egészségtelen, a Tabán elcsúfítja a Gellérthegy lejtőjét, a Tabánnak el kell tűnnie.. .

Akkoriban döntötte el egy bizottság azt is, hogy mit lehet a Tabánban műemlékszámba venni. Ezekre vigyázni fognak, ha a csákány megkezdí a munkát, ezek múzeumba, emléktárba kerülnek, esetleg helyükön maradnak, ha nem zavarják az új környezetet.

A tabáni „műemlékektől” is búcsúzni kellett. Ki tudja elvetődik-e az ember a múzeumba, hogy meglátogassa őket. Az Aranykakas-utcában, (10. szám) még állt a barokk kapu, 1767 évszámmal a kökeretbe vésvé. A Fehérsas-téren gyerekek labdázta a kőoszlop körül, (az utolsó tabáni gyerekek!) melyre az 1853-as esztendő számát vésték, mikor felállították. Mi volt ez az oszlop: pellengér, lámpatartó? A legenda szereti a romantikát és pellengérnek deklarálta, éljen hát úgy emlékezetünkben akkor is, ha lámpaoszlop volt. A Kereszt-utcában az Albecker vendéglő copstíliú díszítése és széles kapubejárata már hiába várta a pesti vendégeket, akik egykor oly szívesen jártak ide. A Szarvas Gábor-utca 4. számú ház empire kapuja, a vázákkal és a faragott ornamensekkel egy szebb világot hirdetett a Tabán akkori gyászos jelenénél. És a Váralja-utcában a pléhre festett szentkép vigasztalón sugározta kopott verőfényét a tájra, mely nagy változások előtt állt...

Milyen szépnevű utcái, terei voltak a Tabánnak! Abroncs-utca, Aranykakasa-utca, Buvár-utca, Cipő-utca, Eper-utca, Harkály-köz, Hírnök-utca, Holdvilág-utca, Judith-utca, Pásztor-lépcső, Sarkantyús-utca, Szilva-utca, Virág Benedek-utca! ... A Kereszt-utcában

sokáig állt, álldogált a regélő, kereste az egykor 692. számú házat, Brxa János tabáni kályhás mester házat. (Ez személyes kérdésben történt. A regélő bolthajtásos, várbeli szobájában egy fehér fayence, dúsan aranyozott, gömbölyű kályha ad télvíz idején meleget. Rajta van a szignum: Brxa János tabáni kályhás mester készítette, Mária Terézia stílusában.) A Tabánban nemcsak hajósok, halászok, tímárok, rác kereskedők, érdemes iparosok, kádárok, bognárok, vas-kovácsok, ácsok, kocsmárosok, zenészek, serfőzők és szőlőművelők éltek, hanem — agyagos művészek is, sőt ott élt Virág Benedek, a költő, aki „a nagy égés után igen kevés napokkal Ertsi nevű mezővárosba utazott.” így írta a tudós Horváth István Kazinczy Ferencnek 1810-ben, a pusztító tabáni tűzvész után.

A tűzvész előtt is szenvedett szegény Tabán eleget a csapásoktól. A tatárjárás majdnem teljesen elsöpörte, a törökök csaknem egészen felégették, döghalál, dögvész, pestis, árvíz dúlta, rombolta.

Ami 1933 tavaszán búcsúzott az élettől, az mind a nagy tűzvész után épült. Kolerák, újabb árvizek jöttek megint s bombák Budavár negyvenkilences ostroma idején. Meg-megtépték, megcibálták ismét, de a Tabán megrázta magát és talpraállt. Szerelmek, költők, festők, bennszülöttek számára úgy volt szép, ahogy volt: girbe-gurba utcácskáival, omladozó-málladozó, apró házaival, a vadszőlővel a falon és a szemétdombról az udvaron. Az egész olyan volt, mint egy zsongó-bongó méhkas. Mindenki dolgozott a Tabánban, csak a vasárnap az Istené, a pihenőé és a borméréseké, meg a citera- és harmonikaszóé. Vén szederfák és vén diófák alatt üldögéltek a tabániak, szívesen látták a vendégeket Budáról és a messzi Pestről, komoly idegenforgalmat bonyolítottak le a vendéglők és kocsmák, Anna napján pedig hajóra ültek a népek s az ifjúság rendezésében vígan báloztak valamelyik Dunaszigeten...

Igaz, nem nagyon törődtek házaik csínjával, nem is igen tata-rozgattak, az se baj, ha a kémény mellett becsurog az eső. Külön, sajátos életük volt a nagy városban, különös szokásaik voltak, de dolgoztak és éltek. Villanyvilágítás? Csatornázás? Vízvezeték? A Tabánban nem hiányzott. Megéltek anélkül is ősidőktől fogva. De a 14. században már áll a sörház, a „Veres ökör” és „Aranyperec” fogadó, melyekben nemcsak szép, tiszta szobák találhatóak, hanem „a vendég a gyors kiszolgálást is élvezheti.” A törökidő alatt hat mecsetjük volt, aztán szép templomokat építettek. A szabadságharc

után kaptak gyógyszertárt is, volt vaj-, gyümölcs- és hetivásár terük — az utódoknak se kellett sokkal több a boldogsághoz.

A Tabán rendezetlensége már 1878-ban szemet szúrt. Tíz évvel később bizottság foglalkozik a házak kisajátításával. 1886-ban érdekes ötlet merült fel a Tabánnal kapcsolatban. Komolyan tárgyalták, hogy gyaloghídat kapjon Pestről. A terv a város jogügyi bizottsága előtt feküdt. Ott is aludt el. 1894-ben a közgyűlés elhatározta, hogy a budai körutak megnyitásával kapcsolatban a Tabán átalakításának kérdését is meg kell oldani. 1911-ben ez az elhatározás végleges formát nyert. Pénzen, a kitelepítés nehézségein, lakásínségen múlt, hogy a Tabán csak 1933 februárjában jutott el odáig: 748 halálraítélt háza körül 698 ki volt ürtve.

A többi már gyorsan ment. Az ócska, üres hajlékokban végül csak a patkányok és a macskák maradtak, aztán azok is elmenekültek a nagy zajban, ami a lebontás alatt muzsikált szomorúan.

Mi lesz a Tabán helyén: hatalmas gyógyszálló, szabadtéri színház, sport-stadion? Ma sem dőlt még el. Így is szép, hatalmas rétejeivel, fáival, új útjaival és a kőkereszttel, mely réges-régen a tabáni lakók temetőjében állt, s most az egész Tabán temetőjének keresztje.

A BÉCSI KAPU újjáépített formájában egyedül őrzi a Vár négy lerombolt kapujának emlékét. Budavár visszavívásának 250 éves ünnepére készült el, mintha az utókor érezte volna, hogy jóvá kell tennie a régi bűnt: a várkapuk eltüntetésének könnyelműségét.

Az új Bécsi kapu elődje helyén áll s nagyjából hasonlít is a régihez. Az építkezésnél természetesen nemcsak a hagyománytiszteltre, a stílusra, hanem a kor követelményeire is gondolni kellett, a közlekedési rend szempontjából. A millennium évében tűnt el a régi Bécsi kapu és hatvanesztendővel később támadt fel az új. Sajnos, a hat évtized alatt nagyon megfiatalodott, holott az ilyen kapuknak az a hivatása, hogy megöregedjenek. Mégis örülni kell neki, mert visszavarázsolja a múltat és feltámaszt egy szép regét is, a híres, nevezetes Toldi Miklósról, akit Arany János megénekelt.

A régi Bécsi kapu bolthajtása alatt őrizték és mutogatták Toldi Miklós fegyvereit és ereklyéit. Írásos nyoma van ennek, nem is egy, hanem egész sereg!

Bél Mátyás az 1726-ban átépített kapu alatt látta mindezt és így számol be róla: „A bolthajtáson felfüggesztve láttuk a csodás erejű Toldi Miklós fegyvereinek maradványait. Ezek között van egy szokatlan temérdekségű vasból vagy acélból kovácsolt pajzs, mely akkora súlyú, hogy ma alig-alig viselhetné a legizmosabb férfiú is. Ott látni tovább a megvasalt póznából álló lándzsát, mely olyan nagy és nehéz, hogy csaknem azt vélhetnéd, óriások használták egykor. Ott függ láncon a kőgolyóbis, melyet mint mondják, a harcokban Toldi a szablya-szíján viselt. Emberfejnél nagyobb és két kézzel se lehetne könnyen ütésre lódítani. Vaskarikából hálómódjára szőtt páncélingének darabja olyan, hogy manapság eliszonyodnak tőle. Mindez olyan nehéz rajta, hogy ha egész volna, alig találnál embert, aki huzamosabban viselni bírná. Sarkantyúja és lovának patkói szokatlan nagyságúak. Beszélik, hogy mikor erejének megmutatására kérték, lándzsájának egyetlen lódításával döfött keresztül egy kopatlan ekevasat: ez az ekevas is ott látható a lándzsa vasára szegezve, a Toldi ereklyék között.”

Korabinsky János Mátyás, 1786-ban Pozsonyban megjelent lexikonjában többek között ezt írja a Bécsi kapuról: „A belső kapuban függnék Tholdy Mihály fegyverei, jelesen buzogánya, pajzsa, sarkantyúja és egy nagy kő, amelyek által elképzelheti az ember ezen férfiú hihetetlen nagyságát és erejét, aki megvadult bikát megfékezni és kövér tehenet vállán tudott vinni.”

Dugonics András kétszer, is látta Toldi Miklós ereklyéit: „Felmentem magam Buda várába 1794-dik esztendőben, februáriusnak hetedik napján és Toldi Miklósnak fegyveriből nem tapasztaltam többet ott függeni, ezen négynél, úgymint: ott vannak a galacsinok, a buzogány, a szántóvas és a pajzs, avagy a karvas. A többi négy darabok elvesztek, holott éjjel-nappal ott az őrtállók.” Gyerekkorában is járt Dugonics a Bécsi kapunál s most hiányzott neki az akkor megcsodált lándzsa, páncéling, óriás-patkó és tarajos sarkantyú.

Schams Ferenc így ír: „A Bécsi kapu belső bolthajtása alatt a babonás régi kor egy óriásának roppant erőre valló fegyverei függenek. Ezt a hős óriást Toldinak hívták és állítólag Mátyás király alatt élt Nógrád vármegyében. Amaz emlékek valamikor számosabbak voltak, de most már csak egynéhány vasgolyó függ láncon s közöttük egy megvasalt öklelőfa van.”

Tóth Béla, aki a legújabb korban kutatta régi emlékeinket, úgy tudja, hogy az ereklyék 1830. táján a Zeughausba kerültek. (A vár régi fegyvertára, egykor a Sándor palotával szemben.) Onnan 1849-ben a bécsi Arzenálba vándoroltak.

Ott vannak-e most is, csak a helyszínen folytatott alapos kutatás állapíthatná meg. Senki, soha nem tartotta ezt érdeemesnek, valószínűleg már azért sem, mert a Toldi Miklós-féle ereklyéket a régi Bécsi kapu alatt a legendák sorában könyvelték el.

A történelem és az archeológia a legendát átengedi a költőknek és a regélőknek, az alaposság és a hitelesség szempontjából mindenesetre jogosan, mégis kissé — könnyelműen. Miért nem hisznek Bél Mátyásnak, Korabinskynak, Dugonicsnak, Schamsnak és Tóth Bélának?

Elsősorban azért, mert Gerlach István, aki Miksa király és császár konstantinápolyi követének, Ungnad Dávid bárónak volt udvari papja, 1573-ban, Buda várában, a Bécsi kapunál járva „holmi török” emlékeknek írta le az ereklyéket. Lubenau Reinhold kö-

nigsbergi gyógyszerész is török ekevasról számol be útinaplójában s egy erős bilincsről a Bécsi kapu alatt, melyet egy fogoly török kezével tört ketté. Evlia Cselebi, a híres török világotutató, aki hat darab pajzsot is látott, melyeket a kapubolt őrzött láncokon függve, Gürz-Eliász babának dárdával átlukasztott hajítóvasát és tizenhat ágú láncos buzogányát csodálta meg az ereklyékben. (Gázi-Gürz-Eliász baba „Budán lett vértanú, harcokkal teljes hős.” ... Sírja, a Gellérthegyen, török búcsújáráhely volt.) Végül Auer János Ferdinánd, pozsonyi nemes polgár, aki 1663-ban a budavári héttorony foglya volt, rabsága alatt írt naplójában a Bécsi kapu régi páncéljait és puskáit „egyes magyar királyok és jeles háborús hősök” ereklyéinek tartja, mert mikor a kapu alatt átvezették, így mesélték el neki.

Másodsorban azért nem látják hitelesen igazoltnak Toldi Miklós emlékeit, mert a középkorban minden várkapu alatt őriztek és mutogattak rozsdás fegyvereket és ócska golyóbisokat.

Harmadsorban azért nem, mert Ilosvai Selymes Péter, aki verses históriát írt Toldiról, a tudományos kutatás szerint a biharmegyei Nagyfalú kapuját írta le ebben a három sorban:

*Ott vagy on mostan is Miklós feje, csontja,
Szertelen, temérdek agya-koponyája;
Még most is ott vagy on nagy öklelő-fája.*

Tóth Béla szerint Ilosvai Selymes Péter sorai a Bécsi kapura vonatkoznak s hasztalan kardoskodott emellett Szilády Áron is, nem hittek neki, holott ő tudós volt, Tóth Béla pedig „csak” író!

Legenda, rege: mindig kivirágzik valamiből, a mag legtöbbször hiteles, csak ami színesedik, terebélyesedik belőle, körülötte, az a valószínűtlen, a csodásnak és a rendkívülinek keveredése. Miért ne őrizte, őrizhette volna a régi Bécsi kapu bolthajtása a török hősök ereklyéi mellett Toldi Miklós fegyvereit is? A hősök mindig tisztelték az ellenfélben a hőst, a török vitéz elismerte a magyart és a magyar hódolt az igazi török bátorság előtt. Nagyerejű Toldi Miklós buzogánya ott lóghatott a Bécsi kapu alatt még a török hódoltság előtt, aztán Budavár török lett és a török Gázi-Gürz-Eliász babák fegyvereit is mellé akasztották! Olyan szegények vagyunk a magyar múlt materiális emlékeiben, hogy legendás emlékeit sem szabad kiölni, különösen nem Toldi Miklós ereklyéit illetően a

Bécsi kapu alatt, hiszen évszázadokon át élt írásban és szóhagyományban.

Az új Bécsi kapu, a bástyák kiépítésével, helyreállításával, visszaadta a Várnak azt, hogy várszerű lett ismét. A Várkapu, vagy Déli kapu, mely a királyi palotától a Tabánba vezetett, Mária Terézia idejében épült és a Palota-út építésének esett áldozatul. A Fehérvári kapu, vagy Logodi kapu a 15. században épült és a Krisztinába vezetett. Ezt 1892-ben bontották le, a 25 éves koronázási jubileum idején, a királyi palota építkezései alatt. Szemben állt vele a Vizi kapu, (Bizánci kapu, Ferdinánd kapu, később Ferenc József kapu), mely a külügyminisztérium mostani palotájának sarkát és a várfalat boltozta át. Ezt a millennium évében tüntették el, hogy az ünnepek során a koronát kísérő fényes díszmenet útját ne zavarja, a Koronázó templomból elindulva, lefelé haladtában a Várból, a mai Hunyadi János úton végig, a Lánchídhöz s azon át Pest felé.

Pest városkapuit a fejlődés, a szabályozás és a terjeszkedés tüntette el. Budavárban is mindig építettek, mielőtt egy-egy kaput leromboltak. Sajnos, az építkezések sosem kárpótoltak bennünket a rombolásokért. Ez a szomorú igazság a Bécsi kapu esetében is. Nem tudunk szívből, zavartalanul örülni nekik, mintha hirtelen odaragasztották volna az Országos Levéltár idomtalan falához! Sajnos, sehogysem illenek össze, a kapu nem javította meg azt, amit a Levéltár a téren rontott. Az a hatalmas szárnyas-angyal, melyet a kapu előtt állítottak fel, Mestrovic Iván művészetét idézhette alkotója előtt, mikor mintázta. Szánalmasan vergődik, nem tud repülni. Pedig milyen szép volna, ha egyszer csak szárnyrakapna és örökre eltűnne a Bécsi kapu térről!

A BÁSTYASÉTÁNY, mely a Vérmezőre és a budai hegyekre néz, 1887-ben nyílt meg, hosszú harc után a főváros és a Közmunkatanács között az anyagi terhek viselése körül. A nyugati várfalak minden ok nélkül fel voltak töltve, ezt a töltést el kellett takarítani, a házak szintjéig. Fásítottak is s csakhamar megnyílt a sétány, a várbeliek korzója s a vasárnapi pesti vendégek öröme. A várbeliek természetesen a magukénak mondják. Abba még csak valahogy belenyugszanak, hogy vasárnaponként, amikor a Nagyboldogasszonyról elnevezett templomban vége, van a misének, a budaiak is elvendégeskednek közöttük, de a pestieket már ellenséges szemmel nézik. „Vasárnap délben nem lehet kimenni a Bástyasétányra, — panaszkodnak a várbeliek — zsúfolva van pesti idegenekkel.” Ezt úgy mondják, mintha a Bástyasétányt kizárólagos joggal csak a várbeliek számára teremtette volna az Isten. Mintha azt a kilátást, a Vérmezőre, a Gellérthegyre, a Svábhegyre, meg a Jánoshegyre, csak nekik szabadna élvezni. Mintha azt a gyönyörűséget, kék égboltozat, mely a budai hegyek koszorújától a bástyáig leborul, csak őérettük ragyogna. Mintha a régi várfalakra épített paloták kárpitján csak nekik szabadna elbámészkodni. Mintha azok a fiatal fák, melyek az öreg Bástyán élnek, csak nekik patantanának a rügyeket, számukra sarjadzanak a zöld leveleket és az ő lelkük gyönyörűségére szólnak a virágszirmokat tarka szőnyeg gyanánt a flaszterre. A külföldiekre büszkék. Egy-egy angolnak, vagy franciának német szavakkal tarkított jelbeszédben magyarázzák a Vár nevezetességeit. De a pesti testvéreket nem szívlelik. Vájjon miért ez a csaknem gögösség elragadtatott magatartás? Talán érzik, hogy Pest az utolsó száz évben magához ragadta a hegemoniát és Budának csak a történelmi múlt emléke maradt?

Legszebb, leghangulatosabb a nagy Bástyasétány este, az éjszakában, amikor már alszik a Vár, s alszik lenn Buda. Illik hozzá a keret, mely ezüsthéjben fürdeti a Koronázótemplom tornyát. Illenek hozzá a csillagok, melyek látták, amikor török, tatár, német, magyar ostromolta. A köveken a kései vándor léptei kísértetiesen konganak. Hosszúra nő az árnyék, egy-egy egerésző macska som-

polyog nesztelenül. A Déli vasút felől a gőzös elnyújtott füttye hangzik fel, hallani a lokomotív dohogását, a vonatkerekek zaját, ahogy elvágtatnak a végtelen síneken, messze tájak felé. A régi rondella közepén Görgey tábornok lovasszobra őrködik. A Hadtörténeti Múzeum ócska ágyúí ásító torokkal nyújtózkodnak. Fogatlan, vén legények, már régen nem tudnak harapni. Kiszolgált, megrokkant harcosok, penzióban vannak. A Prímásbástya ágyúí a világháború emlékét idézik, s jól megférnek az utolsó budai basa síremlékével. Az új Bécsi kapu felett aztán a Horthy Miklós Bástyasétányra vezet az út. Ez a Vízivárosra s a Dunára néző kis Bástyasétány mindössze száz méter hosszú, de ennek a száz méteres sétánynak a megszületéséhez éppen 64 esztendőre volt szükség.

Egy kicsit furcsán hangzik, de nyugodjunk bele: így van! Amikor a Közmunkatanács általános szabályozási tervében a Várhoz ért, egyik első gondolata az volt, hogy meg kell teremteni a Várbástyán a körsétányt. Ez a gondolat azt jelentette, hogy a Vértmezőre néző Bástyasétány folytatásaként megépül az egész Várat körülölelő promenád, a vérmesebbek mindjárt úgy képzelték, hogy ne csak a gyalogosoké legyen, hanem fogatokkal is körbe-körbe lehessen járni rajta! Ez 1874-ben volt, kerek 66 esztendővel ezelőtt. A közmunkatanácsi jelentés akkor így számolt be a tervről: „A Vár északibb részét illetőleg kívánatosnak tartjuk, hogy a nyugati oldalt ma is környező sétány az egész Vár körül folytattassék, úgyhogy a Fehérvári kapu és Ferenc József kapu ezen az egész Várat megkerülő sétány által hozattatnék kapcsolatba. E sétány a keleti oldalon tisztán várerődítési telkeken vezetendő, amelyek tulajdonosainak csak használatra vannak átengedve, úgyhogy e sétány előállítása, egy-két kiálló ház kivételével alig okozhat figyelmet érdemlő költséget. E keleti sétány szépség és kellem tekintetéből még felülmúlná a jelenleg a nyugati oldalon levő sétányt, nemcsak azért, mert a reggeli órák kivételével egész napon által szomszédos házak által nyújtott árnyékban terül el, hanem különösen azért, mert a fővárosnak díszes pesti oldalára, az emögött elterülő rónaság és ebben számos szomszédos községekre és falvakra valóban elragadtató kilátást nyújt.”

A gyönyörű terv, sajnos, egy esztendővel később már megbukott. 1875-ben a király kimondotta a Vár erődjellegetének megszüntetését, a magántulajdon, melynek „csak használatra” volt a bás-

tyatető átengedve: fellélegzett és egyszerűen nem akart tudni a körsétány kiépítéséről. Több mint tíz éven át folyt a vita a keleti Bástyasétány körül, aztán a Tanács is elhallgatott. Az 1886. évi jelentésben már ezt olvashatjuk: „A Vár keleti oldalán tervezett sétányra szükség nincsen, mert máris annyi a sétány, hogy azokkal az 5000 főnyi várbeli lakosság szükséglete bőven ki van elégítve.” A sok kisajátítástól is egyszerre fázni kezdett a Tanács, nem tudni miért, de közbiztonsági szempontokra is hivatkozott, amikor a tervet elejtette. A Bécsi kaputól a Ferenc József kapuig már csak egy kis darabon akart sétányt, mégpedig a régi Halászbástyán, melyből a mai Halászbástya született. Ez azonban jobbról is, balról is el volt vágva attól, hogy körsétány lehessen, bár 1900-ig elhúzódtott a vita és a tervezgetés. 1900-ban végleg állást kellett foglalni a kérdésben a Közmunkatanácsnak, legalább is a Halászbástyától a Dísz-tér felé eső sétányt illetően. A Vöröskeresztegylet ugyanis építkezni akart a Dísz-tér és az akkori Albrecht-út (ma Hunyadi János-út) sarkán. Ha a körsétány tervét fenntartják: a Vöröskereszt nem építhet. Nem tartották fenn. A palota elkészült, ma a külügyminisztérium lakik benne. Az összes illetékes tényezők hozzájárultak 1900-ban, hogy a Halászbástya és az egykori Ferenc József kapu között ne legyen sétány, ugyanakkor azzal vigasztalták magukat, hogy a Halászbástya és a Bécsikapu-tér között mégis megépítik.

Azt se építették meg! Ujabb tíz esztendeig tartott a harc a Verbőczy uccai háztulajdonosok és a Tanács között és a Tanács bizonyult gyengébb félnek. 1910-ben az érdekelt háztulajdonosok azt kérték, hogy a Dunára néző sétány gondolatát végleg ejtsék el, mert a bástyán lévő kertjeik elvesztésével házaik értéke nagyban csökkenne. A háztulajdonosok győztek. A Tanács megint lemondott arról, ami tulajdonképpen jogos tulajdona volt és az maradt máig is..

Amikor a Bécsi kapu 1936-ban elkészült, a felsőrészét hídszerűen építették meg, úgy, hogy a nyugati bástyafalat természetesen összekapcsolta a keletivel. A Verbőczy uccai háztulajdonosok akkor már sejtették, hogy ez rosszat jelent. Azt jelenti, hogy kertjeiknek a bástyához tartozó részét vissza kell adni, mert a keleti sétány gondolata újra kísért. És ezúttal a Közmunkatanács győzött!

A BELVÁROSI PLÉBÁNIATEMPLOM most kezdi lassan-lassan visszanyerni azt a külső formáját, mely legszebb korára emlékeztet. Ez a kor: a középkor, ez a forma: gótika. Igaz, stílusban csonka, mert a templomnak a középkor után elpusztult felét a barokk világ a maga idejében pótolta, de így is, azzal is, ami megmaradt régi köveiből, a középkori Pest egyetlen emléke.

Nem is olyan régen még bolthelyiségek, bódék voltak hozzáragasztva a belvárosi plébániatemplom külső falához. Elcsúfították gyönyörű testét, mely amúgy is méltatlanul mélyen feküdt (és fekszik sajnálatosan ma is) az új környezetben. Akkoriban még azt hitték, hogy a templomnak csupán a szentélye gótikus, hajója és két tornya pedig a 18. század első felében épült. Mikor lebontották a bódékat, egyszerre összecsapták a kezüket szakértők és nem szakértők, hivatalos és nem hivatalos városrendezők, várospolitikusok és városművészek. Kiderült, hogy a 15. században, teljes terjedelmében gót stílusban épült a templom, háromhajós, nagyszerű épület volt, olyan nagyszerű, hogy most már egyszerre igaza lett Némethy Lajosnak is, a templom egykori plébánosának, aki 1890-ben azt írta, hogy a belvárosi plébániatemplom azonos a pesti Bazilikával, melyben 1457-ben már előre hálaadó Istentiszteletet tartottak Hunyadi Mátyás választói, mielőtt a Duna jegén a törökverő hadvezér fiát királynak kiáltották ki! Nem volt kétséges, hogy a templom mai helyén már a 12. században is fennállott, de ez a román stílű templom olyan kicsi volt, hogy abba bizony nem fért volna be a királyválasztók sokasága.

Mikor mindez nyilvánvaló lett, szívből örült a város, hogy megelőzően nem áldozták fel az egész templomot a fejlesztési terv érdekében. (Mint a tornyos Városházát a háta mögött!) 1895-ben határozták el a régi Városháza lebontását, arra gondolva, hogy az akkor Hatvani, ma Kossuth Lajos ucca, nyílegyenes, töretlen tengellyel érje el a Dunapartot s a tervbevett Erzsébet-hidat. A megoldás érdekében halálraítélték a belvárosi plébániatemplomot is, azzal, hogy helyébe újat, díszeset emelnek a piaristák telkén. Szerencsére erre nem került a sor. Csak a plébánia sárga házat kellett

lebontani, még a híd építése előtt. (Abban, volt a földszinten az első tűzoltóság és az emeleten vendégeskedett Liszt Ferenc.) Az Erzsébet híd pesti feje most a régi plébániaépület helyén áll. Pest legrégebbi műemléke, maga a templom azonban megmaradt, mindössze támfalat kapott a hídról levezető út oldalán, ami még jobban elnyomta, elcsúfította, de közlekedési szempontokból elengedhetetlen volt. Egyszerre érdekes lett a templom, mikor kiderült, hogy a középkor emlékét hirdeti! A Műemlékek Országos Bizottsága is fokozottabb pártfogásába vette.

A török hódoltság idején a ferencrendieké s a keresztény magyarok egyetlen temploma. Mikor Budavár visszavívása után a jezsuiták vették át, egy része romokban hevert. Proberger Jakab serfőzőmester 1699-ben építtette újjá a templom lourdesi kápolnáját, 1711-ben annak oltára alá temették el. Tizenöt év múlva hozzákezdtek a romokban heverő rész újjáépítéséhez. Pauer János György terve alapján indult meg a munka, a déli torony 1726-ban készült el, tíz évre rá már állt a hajó és 1739-ben belefogtak az északi torony építésébe. Az átalakítás megtartotta a templom gótikus beosztását, csupán a háromhajós csarnok helyett született egyetlen, hatalmas dongaboltozattal fedett új csarnok. Ehhez kétoldalt alacsonyabb kápolnasírokat építettek, de a meglévő gótikus pillérrendszer kihasználásával.

Később is több átalakításon megy át a templom, aztán 1889-ben Steindl Imre restaurálja és a régi barokkoltár helyébe felállítják a mai Zsolnay majolika főoltárt.

Vájjon tudta-e Steindl Imre, hogy középkori falak között dolgozik? Valószínű, bár a barokk-kori újjáépítés teljesen elnyomta a középkor építészeti emlékeit. Előbb le kellett kaparni a templom barokk-köntösét, hogy felragyogjon a gótikus palást.

Így áll a mai főváros előtt a balpart legrégebbi műemléke, így áll, szinte eldugva, elrejtve a téren, Erzsébet királyné emlékműve és az Eskü-út között, holott méltóbb környezetet, levegőt érdemelne. Régóta kísért a terv, hogy eltolják a helyéből, 10—12 méterrel távolabbra az úttesttől, az emlékmű felé. Eltolják és öt-hat méterrel fel is emelik. A technika nem ismém az ilyen lehetőséget. A 20. század vívmányai kinyújtják segítőkészüket a 15. század gyermeke felé. Eltolják, felemelik, méltóbb helyére állítják.

Így találkozik, így egészíti ki egymást a jelen a múlttal.

PEST-BUDA NEVEZETES VENDEGEIRŐL eddig is sok szó esett a regék során, voltak közöttük királyok, világhíres hadvezérek, tudósok, művészek és utazók. De voltak olyanok is, akiknek a vendégeskedése külön emlékeztést követel. Az egyik látogatás emlékét márványtábla őrzi, a másikat legendás hagyomány. A márványtábla szűkszavú, a legenda bőbeszédű, mindegy! Itt voltak, itt éltek, hozzátartoznak a város múltjához, színesítik, élénkítik Budapest történetét, illik egyet-mást tudni róluk.

CASANOVA

Az egész világ romantikus hőse, kalandor és lovag, női szívek bálványa, bejárta egész Európát és volt a Tabánban is. Azoknak, akik e látogatás hitelességét vitatják erős fegyver van a kezükben: a hős maga nem említi emlékirataiban. De a Tabánban hittek, tudtak róla, a pesti és budai szalonokban is sokáig emlegették a dámák (sóhajtozva) és a gavallérok (bosszúsan). Giovanni Jacopo Casanova a velencei ólomkamrák rabja volt, nyilván azért, mert megirigyelték, hogy túlságosan sok női szívet hódított a lagúnák városában, mely egyébként a szerelmesek városa volt mindig. Az ólomkamrából szökött meg a lovag és Pest felé vette útját. Podagra kínozták s bizonyára hallotta hírét a dunaparti város csodás forrásainak, azért jött ide. A Rác-fürdőben gyógyította podagráját és Kosztits Péter tabáni, hadnagy-utcai fogadójában bérelt szállást. Nagy kópé volt Casanova köszvényesen is, de az sincs kizárva, hogy a Rác-fürdő gyógyvize is megtette már a magáét, szóval a rizsporos hajú, nagyvilági dámák kegyeltjének megtetszett a fogadós-gazda ifjú leánya. Megtetszett neki s azért volt Casanova, hogy a kislányt magába bolondítsa. . . Eddig rendjén is volt a dolog. Holdvilágos estén lopva sétálgattak ők ketten, a nagy Casanova és a kis tabáni fogadóslány. Bizonyára az első csók is elcsattant, amikor Kosztits uram megneszelte a regényt. Becsületes hentesmesterséget is folytatott, (a fogadósság akkoriban gyakran együtt járt ezzel) s feltűnt neki, hogy a lánya a véres és májas

hurkák között szerelmes verseket rejteget. A lovag úr verseit. Valatóra fogta a fruskát, aki sírva ismerte be lángoló szerelmét Casanova iránt. Kosztits Péter erre, fogta az ő hentesbárdját és nagy dérrrel-durral a lovaghoz indult. Az benn ült a szobájában és — csodák csodája — nem mert kiállni hajlékony finom törével a hentesbárd ellen. Sőt! Casanova ezúttal gyávának bizonyult. Kiugrott a bős apa elől az ablakon s a háztetőkön át menekült a Tabánból. Elmenekült és meg sem állt Parisig ...

Ha mindez csak legenda, akkor is okos, ügyes legenda és körül van bástyázva a valószínűséggel azok számára is, akik nem hiszik, mert nincs megírva Casanova emlékirataiban.

Miért nincs megírva? Kudarccal, vereséggel sosem dicsekszik az ember. Aki női szíveket rabol és a Doge palota ólomkamrájából menekül élete kockáztatásával, az nem henceg el szégyenével, gyávaságával. Casanova lovag elhallgatta a világ előtt tabáni kalandját, de a tabániak büszkék voltak erre a kalandra mindig.

Most már nincs Tabán, de a Casanova legendát nem illik lerombolni.

BISMARCK, A VASKANCELLÁR

még nem volt dicsősége delelőjén, de már kedvelt diplomatája Berlinnek, amikor I. Ferenc Józsefet elkísérte Bécsből Magyarországra. Az ifjú Bismarckot 1852-ben küldték Bécsbe, hogy a császári kormánnyal a vámszövetség ügyében tárgyaljon. Arra az időre esett Ferenc József pesti látogatása, Bismarck is eljött hát Bécsből a kísérettel. Pesten nagyon tetszett neki a Lánchíd és nagyon vonzotta a Duna. Annyira vonzotta, hogy a Lánchíd budai fejenél beugrott a hullámok közé és átúsztta a folyót. A pesti parton nagy csődület támadt, százával gyűlt össze a nép és harsányan megéljenezte a bátor úszót, akinek ez a sikere akkor se lett kisebb, mikor Bismarckról megtudták, hogy a király környezetéhez tartozik. Hát még ha sejtették volna, hogy ez a karcsú, izmos férfi, aki a Lánchíd alatt tréfából, kedvtelésből átúsztta a Dunát, a vaskancellár lesz! A nagy német államférfi különben bejárta az Alföldet is és magyarországi útjáról színes, lelkes leveleket írt haza hitvésenek.

Bismarck Ottó volt nyilván az első külföldi, aki sportból úszta át a pesti Dunát!

BEETHOVEN

1800 május 7-én a Várszínházban zongorázott! József nádor felesége, Alexandra Pavlona nagyhercegnő rajongott a zenéért. Az ő tiszteletére voltak 1800 májusában fényes ünnepek és lovasjátékok, melyekről hűségesen beszámol a Magyar Kurir is, május 13-i számában. Beethovenről sem feledkeznek meg az egykori újságkrónikás: „a Budai Theátrumban Concert tartatott, amelyben egy Beethoven nevű híres muzsikus a Forte-Pianon való mesterséges jádszása által mindeneknek magára vonta a figyelmességét.” A Várszínház falában, 1927 márciusában emléktáblát helyeztek el ünnepélyesen, hogy megörökítse az eseményt az utókornak.

Beethoven mesterséges jádszásával kapcsolatban a várszínházbeli Forte-Pianon „a halhatatlan kedves” is helyet kap a regében a halhatatlan muzsikus mellett. Brunswick Terézia grófnőt tartja a Beethoven-irodalom egy része a halhatatlan kedvesnek, főként egy kis kép alapján, melynek ez a dedikációja: „A ritka genienak, a nagy művésznek, a jó embernek, B. T.” Annak alapján is, hogy Beethovent a Brunswick családhoz meghitt barátság fűzte. A családnak két háza is volt Budán, egy fenn a várban (a gyönyörű képgyűjteménnyel) és egy lenn, a Vérmezőnél, a mai Míko utca sarkán. A Vérmező Brunswick palotájában rendezte be a halhatatlan kedves az első magyar óvodát, a híres Pestalozzi gyermeknevelési hagyományait követve. Sokan azt hiszik, hogy ebben a palotában (most bérház áll a helyén) lakott Beethoven, mikor a várszínházban koncertezett. Legfeljebb járt ott, sőt a várbeli Brunswick palotában is járhatott, de a szállása Erdődy Mária grófnőnél volt, a Vár ma is fennálló, egyetlen barokk-kori palotájában, a Verbőczy utcában. Különben szeretett volna később is ellátogatni Pestre, bizonyára meg akarta hallgatni műveit, melyeket a színházavatásra írt. Legalább is erre vall gróf Brunswick Ferenchez, Budára küldött levele: „Ha a háború hullámai közelebb hömpölyögnek ide, Magyarországra jövök, talán e nélkül is.”

REGÉS NEVEK, ELNEVEZÉSEK hirdetik a főváros emlékeit a múltból. A világváros úgy őrzi ezeket a neveket, mint a táblabírókor albumai a préselt virágot s egy-egy kedves arc rajzolatját: díszes, bársonyos köntösben, itt-ott megcsillanó aranyozással, fennyadón és sárgultan, de sosem hervadó szívbeli szeretettei. A budapesti polgár már gyerekkorában megtanulja ezeket a neveket, de alig-alig tudja, nem is sejti, hogy mi van, azaz mi volt mögöttük, mit jelentenek és miről tudnának mesélni.

A VÁROSMAJOR

Buda város majorsága volt és a régi budaiak szórakozóhelye. Amit a régi Pestnek a Mulatókert, azaz Városliget jelentett, azt jelentette a jó budaiak számára a Városmajor: üdülést, felfrissülést, szórakozást, kirándulást! Akkoriban a Duna a két város közé még olyan távolságot ékelt, hogy az élet vidám oldalát is sajátosan, egyénien s főleg otthon rendezték be maguknak a budaiak. A pestieknek volt Redoute-juk, de a budaiaknak is! A Várban, a mai belügyminisztérium palotájában, abban a nagyteremben, ahol egykor az országgyűlés tanácskozásait is tartották, hetenkint kétszer is rendeztek farsangi maskarabálokat. Schams Ferenc leírja (1822), hogy ezeket a vigasságokat elegancia és egyszerűség jellemezte. A főúri és magas hivatali körök családjai és a nemzeti családok báli öltözködést illetően nagyon kitettek magukért, különösen ami a szépnemet illeti, de az urak sem Adonisnak, vagy Herkulesnek öltözködtek, röviden: a várbeli multságoknak előkelő külseje, levegője és hangulata volt. A budai polgárok a Vízivárosban, a Fácán újjáalakított és pompásan feldíszített termében táncoltak. Mit táncoltak? A magyaros tánc ritka, legfeljebb a szünórák alatt került rá a sor. Egyébként a menüetté, a bécsi valcer és a francia négyes volt a módi.

Farsang után, mire kitavaszkodott, a budaiak a szabadban szórakoztak — a Városmajorban. A Bécsi kapu előtt kilépve a várból — meséli Schams Ferenc — elkápráztatja a szemet az alatt elterülő táj szépsége, a zöldelő fák, a viruló rét és a patak, mely az

egészet átszeli. (Ördögárok!) Május elseje hagyományos ünnepét ma is őrzi a Városliget, de a Városmajorban már régen nincs májusi népünnepély, holott egykor népesebb, hangosabb volt, mint a pesti! A mai Városmajor be van építve házakkal, palotákkal, nem kirándulóhely többé, szervesen hozzákapcsolódott a nagyvárosi robothoz. Régi május elsejék hajnalán — mikor az ég megcsókolja a földet s menyasszonyául fogadja, hogy hamarosan anyává tegye — gyalogosan és szekeresen, ezrével vándoroltak a budaiak a Városmajorba. Öregek, fiatalok, grófok, bárók, hivatalnokok, katonatisztek, kereskedők, iparosok, zsidók és nem zsidók, finom dámák és egyszerű vincellérlányok gondtalanul adták át magukat az örömnak, a jólétnek, a táncnak! Szólt a verkli, zengett a dal, a kocsmák és lacikonyhák zsúfolva voltak, előkerültek a batyuk, élelmiszeres kosarak és ami a legszebb: pestiek is vigadtak ott nagy számmal, olyan híre, becsülete volt a Városmajor tavaszi ünnepének.

Akkoriban, azon a nagy-nagy területen, mely a Krisztina és a Víziváros között terült el és a budai hegyek meredekéig kapaszkodott, még alig volt egy-két ház. Legfeljebb borházak, nyaralók, nyári vendéglők. A hegyoldalig, a rét és a lankás csupa pázsit és fa, aztán jöttek a szőlők, ahol a híres budai bor termett. Az Ördögárok szabályozása után, a nyolcvanas években kezdett városiasodni a Major. Építészetileg van egy kedves emléke, Barabás Miklósnak, a festőművésznek „nyári laka”. (Városmajor utca 44.) Az utolsó kuriális, oszlopos ház a főváros belterületén.

AZ ÖRDÖGÁROK

ördögös, rakoncátlan, vad fickó volt, több bajt okozott áradásával Budának, mint a Duna! Siklóssy László találóan nevezte el a régi, jó világ ünneprontójának. Az is volt. . . Ma már csak medrét látjuk, vasárnapi, ünnepnap sétákon, a város külső területén, de valamikor Nagykovácsi község határából elindulva *végig* futott Mária Remetén és a Húvösvölgyön át, a Szép Juhászné, a Lipótmező, a Budakeszi út és a Városmajor érintésével a Vérmező mellett, a Krisztina-körút oldaláig. Ott kanyarodott le 18 kilométeres útja után, az Erzsébet híd tájékán, a Dunának. Mellékvizei is voltak, például a Zugligeti árok, mely a Szarvas vendéglő környékéről szlett feléje, mint a kis Túr a Tisza felé és Szép Ilonánál szaladt anyja kebelére. Már a hetvenes években megállapították, hogy az

Ördögárokknak 17 ezer holdnyi árterülete van. Legveszedelmesebb volt a Várhegy és Gellérthegy közötti völgyben, főképp a Tabánban. Elég volt egy kis felhőszakadás, hogy medréből kilépjen és elöntsön mindent maga körül. 1875. június 26-án özönvíz zúdult le Buda környékén a magasból és az Ördögárok árterülete átélte mindazt, amit Pest az 1838-as árvízben szenvedett. Mint az örült, ki letépte láncát, mondhatnánk a költővel az Ördögárok megvadult hullámainak vágatásáról. Rombolt, pusztított, tövestől, karóstól szakította ki a szőlőket, elsodorta a fákat, elvitte a hidakat és ledöntötte a házakat, melyek útjában álltak. Az országutakat hat lábnyi iszap és kötörmelék borította, mikor lecsendesedett, elvonult. A közlekedés lehetetlen volt, a fedél nélkül maradtak jajveszékelték és imádkoztak. Az akkori újságtudósítások szerint egyes helyeken az utca kövezettel együtt eltűnt, s tátongó mélységek keletkeztek. Összeomlott házak, dűledező falak, vízzel telt pincék és lakások, az udvarokra kihordott bútorok, gyászoló özvegyek és árvák hirdették az ördögfióka kegyetlenkedését. Régi boltozata több helyen beszakadt, a házak, melyek a boltozaton épültek, úgy omoltak össze, mint a kártyavár és az áradat a törmeléket a lakókkal együtt elsodorta, eltemette. A Városmajor, a Vérmező, Kelenföld — sik tengernek látszott!.. Ez már több volt a soknál. Komolyan hozzá kellett látni, hogy az ünneprontót végleg megfékezzék. 1878. májusára elkészült az Ördögárok szabályozása. A Városmajortól a Dunáig fedett csatornává alakították... A környék fellelegzett. Azóta csendes. És fölötte, körülötte zúg, zajlik és zakatol a nagyvárosi élet...

A SVÁBHEGY

legdíszesebb, legnépszerűbb a budai hegyek koszorújában. Egyesek szerint azért Svábhegy, mert az 1686. évi ostrom idején itt táboroztak a sváb seregek. Mások szerint a területén letelepedett sváboktól nyerte nevét. Az utóbbinak ellentmond, hogy a hegy felső része 1788-ban, tehát száz évvel Budavár visszavívása után még mindig lakatlan, holott már régen Svábhegy a neve! Akár így van, akár úgy, 1788-ban megkezdődik a svábhegyi telkek eladása — még pedig árverés útján. Nyolcvanhatan vásárolnak, a legnagyobb területet, 240 holdat Prochaszka Péter veszi meg 8656 forintért. Ebből 119 holdat rövidesen tovább is ad. Az új vevők: Meatovics Péter,

Szuknovits Márton, Vukassinovics János, Csepregalovics Péter, Kiztics András, Stolisics Stipán, beletörik az ember nyelve, amíg kimondja a nevüket. 1854-ben már ilyen neveket találunk a svábhegyi telek- és villatulajdonosok között: Reisinger János, (orvoskari professzor), Friwaldszky Imre, (a természettudós), Patachich Károly, (budai tisztifőorvos), Kaskaleky Anasztázia, (magánzó), Rupp Frigyes, (pesti könyvkötő), s talán ki a leghíresebb: báró Eötvös József (a Karthausi-lak!), Svoboda András (pesti kocsifényező), Heidrich Ferenc (csokoládégyáros), akinek a hegy lábánál lévő Őra-villájában Görgey főhadiszállása volt. Akkoriban már állt a svábhegyi kápolna is és a Svábhegy nyaralóhely jellege végleg megalapozódott. Öt év múlva Hunfalvy János nyugodtan írhatja: „a Szép Juhásznétól Budára vivő kocsit szélén mindkét felől szép nyaralók vannak.” 1873-tól kezdve fogaskerekűvasút szállította a kirándulókat a Svábhegyre. Kis mozdony húzta, pöfékelt, sűrű, fekete füstöt lehelt ki cylinderformájú kéményéből. Több mint fél évszázad múlva, 1929-ben, villamoserő vitte a svábhegyi „fogast”.

A RÓZSADOMB

régi neve Rézmál volt, azt megelőzően Kálvária-domb, Kőbánya--domb. Rézmál tulajdonképpen napos hegyoldalt jelent. A napsütésre nagy szüksége volt a hegyoldalnak — a szőlőtelepítések miatt. Ugyanez a napsütés borította virágba és illatárba Gül Baba rózsakertjét is, azét a vándorló dervisét, aki a Boszporusz partjáról gyalogszerrel jött Budára, szent életet élt, imádkozott, a szultán tigrájával díszített sáhi okmányt őrizte, virágait ápolta, azért lett ő a Rózsák atyja és a hely — Rózsadomb. A mai Rózsadombhoz tartozik a Szemlőhegy, mely azelőtt Józsefhegy volt. Józsefhegy azért, mert szent József szobr.a állt a csúcán, Szemlőhegy pedig azért (Döbrentei Gábor úr kir. tanácsos és a magyar tudós társ. rend. tagjának jegyzetei szerint), mert az 1686. évi ostrom idején „a roppant hadsereg éjszakai részének főhelye, őrhelye és szemlész-helye volt”. Ma már Vérhalom is a Rózsadomb szerves része, azelőtt Ferenchegy volt s „Zsigmond király idejében itt takarítottának el a belbékétlenségek folytán kivégzettek tetemei, köztük Budavár Szt. György utcájában lenyakaztatott hedervári Konth István 32 dalia társaival s ugyan ide hozatott a Mária Magdolna várbeli és udvari magyar szentegyházból 1457. évben Hunyadi László teteme

hajnalban; honnan Szilágyi Mihály elvitte...” Vincellérek, kőfejtők, téglavetők házacskái húzódtak meg a mai Rózsadombon és környékén. Még 1900 körül sem volt a tájon valamire való épület Gül Baba sírját kivéve. Igaz, akkor már állt Wagner építómester tetszetős, oszlopos villája, Gül Baba türbéje mellett, majd Woerner vasgyáros úr háromtornyos „kastélya” csatlakozik hozzá a domb tetején. Ezek az első települések. A városrendezésnek előbb utakat, közműveket kellett létesítenie a Rózsadombon, hogy a főváros egyik legszebb része lehessen. A kilencvenes években sokszor megakadt a szabályozás, a parkosítás, az utépítés. De a régi szőlők nyomát akkor már csak a gyümölcsfák jelezték és e század elején új rózsák kezdtek nyílni a villatulajdonosok kertjeiben, Gül Baba rózsái helyett.

A VÉRMEZŐ

eredeti neve Generalwiese, azaz generális-kaszáló volt. A hadikincstár tulajdona már ősi időkben, csak azóta Vérmező, hogy ott Martinovics apátot négy társával együtt kivégezték. Persze mai területén hasztalan keresi valaki annak a kis földkupacnak a helyét, ahol a vesztőhely állt s a katonák négyszögének közepén Martinovicsék a hóhér elé léptek. A Várfal Bécsi kapu alatti részén volt a kivégzés, be van az már építve régen. Fel van jegyezve a történelemben, hogy elsőnek Sigrayt vitték a szekérről a hajdúk a vesztőhelyre. Martinovicsnak végig kellett nézni a hóhérbárd csapását, Szentmarjay, Laczkovics és Hajnóczy kegyelemből még a szekereken maradhattak. Az öreg hóhér harmadszorra is „csak reszelve vágta el” Sigray fejét a törzstől. A nép haragosan zúgott, méltatlankodott, mire előlépett az ifjú hóhér, aki Egerből jött. Az aztán egyetlen csapással leütötte Szentmarjay fejét... Martinovics akkor már ájultan feküdt a földön, nem tudta nézni a rémséget. A hóhérlegények nehezen cipelték a székhez, a „Magyar Hírmondó” tudósítása szerint: „nagy ájtatossággal imádkozott, s a feszületet mindig csókolta. Meggyónt még künn a mezőn is ..” Aztán a hóhér levágott fejét felmutatta a népnek... Kazinczy naplója szerint: „másnap reggel a vesztőhelyen titkos kéz által elültetett rózsák virultak A Vérmezőre vonatkozóan a Közmunkatanács többször tett kísérletet, hogy tulajdonjogát megszerezve, rendezhesse. 1920-ban a város is kérte a miniszterelnöktől. A kísérleteknek nem volt ered-

menye. A hatalmas, beépítetlen terület mindenesetre biztosítja a budai Vár szép panorámáját a Déli vasút felől. A Vérmező külön test a városban, legutóbb kiépült és rendeződött az az oldala, mely a Várhegyhez simul.

A ZUGLIGETTŐL KELENFÖLDIG

ragyog Buda koszorúja. Paloták, bérházak, villanegyedek, utak, közlekedés, ami egykor olyan messze volt egymástól, most szinte együtt van. A Zugliget, mely volt Sauwinkl (disznózug) és Auwinkl is, Döbrentei Gábortól olyan szép nevet kapott: Virányos! „Terjed e táj Viradótól és a Posonyi hegytől Isten hegyének Hajnalos nevű oldaláig” — határozta meg Döbrentei, aki szerint „a kedvderítést keresők, vagy az élet mindennapiságába némi változást hozni szándékozók” nagyon szeretik. Mi volt a Viradó? Lankás dűlő a Posonyi hegy alatt. S a Posonyi hegy? A Jánoshegyet hívták így régen, mert csúcsáról, ahol most az Erzsébet kilátótorony van „Posony várát láthatni.” Az Istenhegy azelőtt Barát- vagy Paphegy volt, kolostoráról nevezték így el, a Hajnalos pedig az a hegyoldal, mely a Nádorkúttól húzódik le a Zugligethez. Azért „Hajnalos”, mert a hegyoldalon a kelő nap sugarai olyan szépen előmlenek, bearanyozva mindent. Folytathatjuk az elnevezések reges részét sokáig, olyan ez, mint az Ezeregy éjszaka. Miért Nádorkút? József nádor naponta innen hozta magának az ivóvizet, persze nem a forrástól, hanem a medencéből, ahová (a budai városháza elé) felvezették. A Bélakút vizét is összekötötték vele. Miért Bélakút? IV. Béla emlékére, ki a „városba kézmíves, iparos gyarmatokat hozván”, Budavarával ajándékozta meg a nemzetet. A nemzet hálás, a Németvölgy „azon németység elszánt vitézségét hirdeti, mellyel a magyarokkal egyetemben e várost a török Nagy úr hatalma alól kiszabadították...” Sasad Mátyás dicsőségét idézi, ki a birtokában lévő Sasad-pusztát Buda városának ajándékozta. A Sashegy, melyet Kelenföldtől régen egy út választott el s immár nem választ el semmi, azért Sashegy, mert ormáról 1686. szeptember 2-án (amikor a keresztény sereg Budavárát, a töröktől visszavette) sasok repültek a vár felé . . . Kelenföldre érkeztünk, ahova egykor

*Árpád juta magyar néppel
Kelenföldnél a Dunán elkel ének.*

Kelenföld, Kelenbérc a honfoglalás emléket őrzi, 1870-ben kezdett városiasodni, azaz nagyvárossá nőni. Buda mindig szerette, az első dunaszabályozási terv télikikötővel akarta gazdagítani, a millenniumra kapja a Ferenc József hidat, három év múlva pedig Pestről a Műegyetemet, amely körül hirtelen kinő a földből a Lágymányos, s már áll a Horthy Miklós híd is, mely a Lágymányost bekapcsolja a pesti oldalba . . . Nem, a főváros igazán nem volt hálatlan azzal a földdel szemben, melyet először tapostak a honalapítók . . .

A VÁRHEGY LEGÚJABB CSODÁJA

a barlangok húsz kilométeres kanyargós sora, a Várhegy gyomrában. A tudósok megállapították, hogy a Várhegy eredetileg egy szinten feküdt a Dunával. . . A folytonosan felfakadó melegvízforrások okozták a feltöltődést, lassan-lassan magasodott a hegy, a Duna áradásai nem tudták elönteni és a hullámok utat kerestek maguknak a hegy testében. Át- és átfürték mészkörétegét, amely alatt az a kavicsréteg fekszik, amit még a Duna hordott oda, mikor egyszinten állottak. Mindez így elmondva úgy tűnik, mintha pillanatok alatt történt volna. Holott sok százezer esztendősek a Várbarlangok, melyek egy része fel van tárva, ki van takarítva, országvilág bámulatára. Magyar, török, német természetes bűvőhelye volt a várbarlang, magyar, török, német koponyák kerültek elő omiadékaiból, mikor rendbehozták. Jó volt municiósraktárnak, kincseskamrának, borospincének, börtönnek, földalatti imaháznak és mindenekfelett jó volt az ostromok idején, a Vár vízellátása szempontjából, mert ezekben a barlangokban, néhány méternyi fűrés

után már víz fakad! Ezért állta a Vár a hosszú ostromokat.

(Igaz, a hosszú ostromoknak köszönhető, hogy épületei elpusztultak!) A Várhegy barlangjainak nyugati nyílásai még nincsenek feltárva. A tudomány itt a kőkorszakbeli ember maradványaival való találkozást várja. A kelta településsel kezdődik most Budapest története.

Lehetséges, hogy nemsokára,
már a kőkorszakbeli ein-
her településével fog
kezdődni.

IR OD ALOM

- A budapesti társaság.* (Szerző nincs megemlítve. Bp. 1886.)
- Balázs—Huszár—Rózsaági:* Nayád, fürdői album. (Bp. 1863.)
- Balla Antal:* Budapest szerepe Magyarország történetében. (Bp.)
- Benedek Marceline:* Az empire építészet Pesten. (Bp.)
- Bevilaque-Borsody Béla:* Pest-budai kávéházak. (Bp. 1935.)
- Déryné:* Naplója. (Bp. 1900.)
- Divald Kornél:* Régi Buda és Pest művészete a középkorban (Bp. 1901.)
- Dudumi Demeter:* Pester Briefe. (Pest 1858.)
- Eble Gábor:* József nádor és Károly főherceg Pesten. (Bp. 1911.)
- Evlia Cselebi:* Magyarországi utazások. Karácsoni Imre jegyzeteivel. (Budapest 1904 és 1908.)
- Fraknói Vilmos:* Martinovics. (Bp. 1880.)
- Friedrich Lajos:* A budapest-belvárosi plébániatemplom. (Városi Szemle XXI. 4. Bp. 1935.)
- Gévay Antal:* A budai pasák. (Bécs 1841.)
- Godkin E. L.:* The History of Hungary. (London, 1853.)
- Gömöry Havas Sándor:* Budapest múltja és a királyi várak Óbudán. (Budapest Rég. III.)
- Gööz József dr.:* Budapest története. (Budapest, 1896.)
- Haeufler J. V.:* Buda-Pest. (Pest 1854.)
- Hováth István:* Pest régi Ofen nevéről. (Pest 1810.)
- Húnfalvay János:* Pest, Ofen und Umgebung. (Pest 1859.)
- Illyefalvi J. Lajos dr.:* Budapest székesfőváros statisztikai zsebkönyve. (Budapest 1939.)
- Jankovich Antal dr.:* Pesth und Ofen. (Ofen 1838.)
- Kállay Imre:* A székesfővárosi tűzoltóság. (Városi Szemle XXII. 4. Budapest 1936.)
- Károlyi Árpád:* Buda és Pest visszavívása 1686-ban. (Bp. 1886.)
- Kosa János dr.:* Pest és Buda elmagyarosodása. (Bp. 1937.)
- Lenkei Henrik:* A mulató Budapest. (Budapest, 1896.)
- Lestyán Sándor:* Szent háború Budáért. (8 órás Újság, 1936.)
- Lestyán Sándor:* A százéves árvíz. (Újság 1938.)
- Medvey Lajos:* Budapest szobrai. (Bp. 1939.)

- Patachich József*: Pest városának leírása. (Pesten 1839)
- Pásztor Mihály*: Buda és Pest a török uralom után. (Bp. 1.938.)
- Pest*. (Egy tiszaháti magyar' őszinte megjegyzései, Lipcsén, 1846.)
- Podhraczký József*: Chronicon Budense. (Budae, 1838.)
- Podhraczký József*: Buda és Pest régi állapotokról. (Pest, 1833)
- Rédey Tivadar*: A Nemzeti Színház története. (Budapest 1937.)
- Réh Elemér*: A régi Buda és Pest építőmesterei. (Bp. 1932.)
- Rexa—Somogyi*: Tabán. (Budapest 1934.)
- Rupp Jakob*: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. (Pest, 1868.)
- Rokken Ferenc dr.*: A Ferenc József-tér (Tanulmányok Budapest múltjából II., Bp., 1933)
- Salamon Ferenc*: Budapest története. (Budapest 1885)
- Siklóssy László dr.*: Hogyan épült Budapest. (Budapest 1931)
- Siklóssy László dr.*: Kuny Domokos. (Budapest, 1917.)
- Schams Ferenc*: Vollst. Beschreibung Pest u. V. B. Ofen. (Pest, 1821 és Ofen, 1822.)
- Schmall Lajos*: Adalékok. (Budapest 1899.)
- Schmall Lajos*: Budapest utcái és terei. (Budapest 1906.)
- Schoen Arnold dr.*: A budai Szent Anna templom. (Bp. 1930.)
- Schuller Dezső dr.*: Adatok a Tabán történetének rendezéséhez. (Bp. 1934.)
- Sonderbare Begebnisse der k. Ve stun g Ofen*. (Röplap. Von einer unpar-taischer Feder 1686.)
- Sturm Albert*: Culturbilder aus Budapest. (Leipzig, 1876.)
- Szabó József*: Pest-Buda környékének földtani leírása. (Pest, 1858.)
- Tissot V.*: La Hongrie. (Paris, 1883.)
- Trattner János*: Der Eisgang u. die Überschwemmung. (Pesth, 1838.)
- Trócsányi Zoltán*: Kirándulás a magyar múltba. (Bp. 1937.)
- Uxa József*: A budavári kir. kápolna. (Bp. 1934.)
- Weil Fülöp*: Denkbuch der Überschwemmung. (Pesth, 1838)
- Wildner Ödön dr.*: Buda és Pest közigazgatásának története. (Bp. 1937.)

A könyv díszei a régi, magyar, latin, német és olasz nyelven nyomtatott pest-budai krónikákat, leírásokat, nyomtatványokat csinosították. A címlap rajza, a régi Hatvani kapu, Warschag vízfestményének alapján Kolozsvár' Sándor munkája. A facsimile rézkarc-metszet melléklet Pest-Buda látképe. Eredetije készült 1686-ban, az ostrom idején. A tizenkét pest-budai látkép Haeufler „Buda-Pest” c. művében jelent meg, 1854-ben.

KÉSZÜLT AZ OFFICINA NYOMDÁJÁBAN,
BUDAPESTEN, 1939 KARÁCSONYAKOR,
GARAMOND ANTIQUA BETŰKKEL.